

ELS ITALIANS A TERRES CATALANES (SEGLES XII-XV)

Des que tenim notícia d'activitats comercials a les costes catalanes els italians hi són presents. Són primer, en el segle XII, només genovesos, pisans i sicilians els que freqüenten les nostres terres. Però a finals del segle XII compareix ja algun luquès¹. En la primera meitat del segle XIII, toscans i placentins degueren començar a venir en major nombre, però arribaren quan ja els genovesos i els pisans estaven introduïts en els mercats locals i gaudien de privilegis que els posaven a cobert de qualsevol velleïtat governativa, privilegis, cal reconèixer-ho, que havien ben guanyat amb llur cooperació a les tasques de la reconquesta.

Els inicis de l'afluència d'aquests altres italians a les nostres terres és un tema que està encara per estudiar; caldria fer un recull de tots els noms de florentins, senesos, luquesos i llombards que apareixen en els documents, publicats o no, per poder-nos fer una idea clara de quan començà la penetració i de si fou gaire intensa. Aquí no podem comptar, com en el cas dels genovesos i dels pisans, amb l'auxili preciós dels pactes entre estats, que vetllaven per protegir els propis mercaders a l'estranger i que fixaven llurs drets i llurs obligacions. En aquests primers temps, toscans i llombards no es veieren gaire sostinguts pel govern de llurs estats d'origen, que hauria pogut fer pressió perquè rebessin un tracte més favorable, i això sens dubte els perjudicà. Els mercaders venecians, en canvi, que arribaren més tard, es veieren afavorits no solament per les gestions i l'interès del propi govern per llurs afers sinó també per l'aliança política de Venècia amb la Corona catalano-aragonesa en el segle XIV.

La presència d'aquests italians, especialment dels toscans i dels llombards a terres catalanes i la competència que feien als mercaders locals provocaren el descontentament d'aquests darrers, que pressionaren perquè la Corona adoptés una política proteccionista i expulsés els intrusos.

Estudiarem en el primer punt del present treball les fluctuacions d'aquesta política i seguidament passarem a considerar separadament les activitats dels mercaders de les diferents «nacions» italianes a les nostres terres i les condicions sota les quals hi residien, privilegis obtinguts, etc. Començarem per aquells que s'instal·laren entre nosaltres des de més antic: genovesos i pisans, seguirem amb els florentins i altres toscans, els llombards i els piemontesos, i els vene-

¹ A. SCHAUBE, *Storia del commercio dei popoli latini nel Mediterraneo alla fine delle Crociate*, Torí, 1915, pàgs. 657-669.

cians. No inclourem, en canvi, sicilians, sards i napolitans, d'una banda perquè tingueren molt poc pes com a colònies estrangeres a terres catalanes, de l'altra perquè tingueren lligams des de diversos moments amb la Corona catalano-aragonesa.

Dins el tema proposat en aquest congrés, les colònies estrangeres, hi havia molts aspectes per estudiar: el comercial, el de la producció artesana, el cultural i l'artístic, cadascun de prou importància. El darrer aspecte, però, és tan ampli que per ell mateix pot constituir l'objecte d'una altra ponència. Pel que fa als altres tres el primer preval de molt sobre els restants en el present treball.

La nostra tasca, és clar, ha quedat limitada per la bibliografia existent tant fonts documentals com estudis, que hem completat en el que era possible amb el fruit dels nostres treballs d'investigació, circumstàncies que ens han portat a centrar la ponència en els límits del Principat de Catalunya. Sempre que ha estat possible, però, hem procurat recollir totes les dades referents a Mallorca i País Valencià.

I. LA POLÍTICA CATALANA ENVERS ELS ITALIANS.

LA BATALLA DEL PROTECCIONISME

1. *Els primers decrets d'expulsió dels italians*

Malgrat que, com acabem de dir, falta fer un estudi sobre la penetració dels mercaders italians a les nostres terres, llombards i toscans devien ésser prou nombrosos a Barcelona a mitjan segle XIII —o almenys devien ésser molt potents— perquè, altrament, no haurien despertat tanta inquietud i tant de recel en els ambients mercantils locals com per provocar llur expulsió.

En efecte, una pragmàtica de Jaume I, del 12 d'abril de 1265, en la qual concedia diferents privilegis a la ciutat, prohibí que els llombards, florentins, senesos i luquesos poguessin establir-se a Barcelona per comerciar, i ordenà que els que s'hi trobaven fossin expulsats². Els motius d'una tal mesura no hi eren explicats i romangueren sense detallar, oficialment almenys, fins molt més endavant.

Aquesta és, per ara, la primera notícia indicadora de la potència de les colònies llombarda i toscana a Barcelona i al mateix temps és també la primera de la llarga sèrie de disposicions contra els italians que els ambients mercantils catalans imposaren a la Corona.

² Seguim més o menys l'exposició que vam fer precedentment: M. T. FERRER i MALLOL, *Mercanti italiani nelle terre catalane: gli alessandrini (1394-1408)*, «Rivista di Storia, Arte e Archeologia per le province di Alessandria e Asti», LXXV (1966), pàgs. 5-44, especialment pàgs. 6-9. Sobre el mateix tema cf. C. CARRÈRE, *Barcelone, centre économique, 1380-1462*, París-La Haya, 1967, pàgs. 25-33, M. DEL TREPPO, *I mercanti Catalani e l'espansione della Corona d'Aragona nel secolo XV*, Nàpols, 1972, pàgs. 261-263, i Ch. E. DUFOURCO, *Aspects internationaux de Majorque durant les derniers siècles du Moyen Age*, «Mayurqa. Miscelánea de Estudios Humanísticos», XI (1974). Per a les disposicions proteccionistes de Jaume I cf. A. DE CAPMANY y de MONTALAU, *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, 2.ª ed. a cura de E. GIRALT y RAVENTÓS i C. BATLLE y GALLART, II, Barcelona, 1962, doc. 17; A. HUICI, *Colección diplomática de Jaime I el Conquistador*, III, Valencia, 1923, doc. 1242.

Concloua gairebé la reconquesta catalano-aragonesa i tranquil·les les mars properes després de la conquesta de Mallorca, els mercaders barcelonins no estaven disposats a compartir amb els nouvinguts els profits que els podia reportar l'expansió comercial vers les terres recentment adquirides, que a ells els havien costat diners i afanys i als italians no els havien costat res. Les experiències acumulades a través de llur incorporació al gran comerç internacional els devia donar, d'altra banda, prou confiança en llurs pròpies possibilitats. A més de les terres veïnes d'Occitània, Gènova, Sicília i la costa africana, els mercaders barcelonins freqüentaven, des de mitjan segle XII, Alexandria i Sant Joan d'Acre i més tard també Constantinoble i altres terres de l'Orient Mediterrani. Quan Benjamín de Tudela passà per Barcelona el 1160, hi trobà naus procedents d'Alexandria, Terra Santa, Grècia, Africa, Pisa, Gènova, Sicília i Marsella, i quan, continuant el seu viatge, arribà a Alexandria hi trobà també catalans. Per terra, els barcelonins acudien des de feia temps a les fires de Xampanya, lloc de contractació internacional, on el 1259 tenien un cònsol, com els lleidatans i els valencians³.

Havent assolit, doncs, el comerç un notable grau de desenvolupament, era natural que hom procurés de conservar i millorar la posició aconseguida, defensant-la contra la competència exterior amb mesures proteccionistes, a les quals recorregueren gairebé tots els estats europeus, d'una manera o altra, des de darreries del segle XIII⁴.

Pel que fa als regnes catalano-aragonesos, la pragmàtica, de 1265 no fou un fet aïllat. Cal posar-la en relació amb altres mesures proteccionistes adoptades pel mateix rei per complaure la ciutat de Barcelona. El 1227, Jaume I havia prohibit que cap nau estrangera carregués mercaderies a Barcelona amb destinació a Alexandria o a Ceuta, o bé en aquests ports amb destinació a Barcelona, mentre hi hagués al port una nau barcelonina presta a fer el viatge. Aquesta disposició proteccionista tan primerenca fou completada amb un altre decret posterior, del 1268, pel qual el mateix rei prohibí que els estrangers nolieguessin naus forasteres a Barcelona, exceptuat el cas que les mercaderies que hi volguessin carregar fossin pròpies, i al mateix temps prohibí també que els estrangers tinguessin banca a Barcelona, mesura aquesta que devia anar adreçada, com la de 1265, contra els italians⁵.

Tot primer, només Barcelona fou terra prohibida per als italians, no pas, segurament, perquè a les altres poblacions catalanes fossin encara insubstituïbles, per la manca d'organització del comerç local, com suposa el prof.

³ Cf. L. NICOLAU D'OLWER, *L'expansió de Catalunya en la Mediterrània Oriental*, Barcelona, 1926, pàgs. 19, 35, 45 i també I. GONZÁLEZ LLUBERA, *Viajes de Benjamín de Tudela (1160-1173)*, Madrid, 1918, pàg. 52; sobre els catalans a les fires de Xampanya, cf. A. DE CAPMANY, *Memorias Históricas*, II, doc. 15 i A. HUICI, *Colección diplomática*, doc. 841, i M. T. FERRER i MALLOL, *Nous documents sobre els catalans a les fires de la Xampanya*, «X Congreso de Historia de la Corona de Aragón», en curs de publicació.

⁴ *Historia económica de Europa*, publ. per la Universitat de Cambridge, III. *Organización y Política económica en la Edad Media.—La política económica de los gobiernos. Península Italiana e Ibérica*, a càrrec de C. CIPOLLA, Madrid, 1967, pàg. 527.

⁵ A. DE CAPMANY, *Memorias Históricas*, II, docs. 5 i 22; A. HUICI, *Colección diplomática*, doc. 1289; F. SOLDEVILA, *Jaume I, Pere el Gran*, Barcelona, 1955, pàgs. 19 i 71-72.

Del Treppo⁶, sinó més aviat perquè no n'hi havia —amb residència permanent, s'entén—, o bé perquè eren tan pocs que no molestaven. Això no vol dir que tant a Barcelona com a altres llocs i terres catalano-aragoneses no hi poguessin estar de trànsit per comprar blat, per exemple. El que quedava prohibit era l'establiment fixe a Barcelona, amb la qual cosa, però, hom entoria notablement els negocis dels italians a tot el territori, ja que, com a capital econòmica i port més important, era a Barcelona on precisament els convenia de tenir una base estable.

Solament quatre anys després, però, el 1269, Mallorca seguia l'exemple de Barcelona i Jaume I decretava també l'expulsió dels mercaders de Siena, de Florència, de Lucca i de Piacenza de l'illa; l'expulsió, doncs, fou en teoria una mica més restringida, ja que no afectava ni tots els toscans ni tots els llombards en general, bé que en la pràctica degué ésser la mateixa cosa que a Barcelona. El 18 de maig de 1298, poc abans de retornar el regne de Mallorca al seu oncle Jaume II⁷, Jaume II de Catalunya-Aragó confirmà el privilegi concedit pel seu avi als ciutadans de Mallorca i manà al seu procurador en el regne que fes expulsar les societats d'aquelles procedències que hi hagués a l'illa —donant-los un termini prudent per a marxar— i no permetés que se n'hi instal·lessin d'altres⁸. El 30 de gener de 1299, un cop recuperat el regne que li havia llegat el seu pare Jaume I, Jaume II de Mallorca ratificà també la disposició d'aquest⁹.

Com tantes altres coses, l'exclusió dels italians era difícil de mantenir, perquè els sobirans, sempre necessitats de diners, cedien fàcilment a les ofertes financeres que aquells no deixaven de fer-los per obtenir llicències de comerç. Els reis francesos, per exemple, els confiscaren els béns o els expulsaren el 1277, el 1291, el 1311 i el 1320; això vol dir que entre expulsió i expulsió els havien tornat a admetre, no pas sense aconseguir-ne abans préstecs o donatius. Els sobirans anglesos no els arribaren a expulsar, com haurien vogut els mercaders de Londres, perquè segons digué Eduard I el 1290 els italians eren útils als magnats, però per permetre'ls de continuar a llur país els exigiren prestacions¹⁰. A casa nostra, les expulsions dels italians es repetiren periòdicament, senyal, doncs, que no foren observades amb massa rigor, i els sobirans també reberen aquí prestacions i regals pels guiatges que els atorgaren, alguns dels quals, com ara el drap d'or per Nadal, esdevingueren gairebé una institució.

⁶ M. DEL TREPPO, *I mercanti Catalani*, pàg. 262.

⁷ Com ja és sabut, el regne havia estat ocupat per la branca primogènita del casal de Barcelona el 1285 per tal de castigar la traïció de Jaume II de Mallorca, que havia donat pas pel Rosselló a l'exèrcit francès en la croada contra Pere el Gran.

⁸ ACA, C, reg. 196, fols. 242 v.-243 r. (1298, maig, 18).

⁹ M. DURLIAT i J. PONS i MARQUÈS, *Recerques sobre el moviment del port de Mallorca en la primera meitat del segle XIV*, «VI Congreso de Historia de la Corona de Aragón (1977)», Madrid, 1979, pàg. 362, n. 31. F. SEVILLANO COLOM, *Historia del Puerto de Palma de Mallorca*, Palma de Mallorca, 1974, pàg. 176, afirma, en canvi, que en aquella data fou suspesa la prohibició.

¹⁰ E. LAVISSE, *Histoire de la France depuis les origines jusqu'à la Revolution*, III, París, 1911, pàgs. 227-229; I. MATHOREZ, *Notes sur les Italiens en France du XIIIe siècle jusqu'à le regne de Charles VIII*, «Bulletin Italien de la Faculté de Lettres de l'Université de Bordeaux», XVII (1917), pàgs. 15-17; *Historia Económica de Europa*, publ. per la Universitat de Cambridge, III ctt. *La política econòmica de los gobiernos, Francia e Inglaterra*, a càrrec de E. MILLER, pàgs. 396, 399-420 i 405; *ibidem.*, *El crédito público, con referencia especial al Noroeste de Europa*, per E. B. FRYNE, pàg. 611.

A Barcelona, el decret d'expulsió fou renovat per Jaume II el Just el 28 de gener de 1326. La nova pragmàtica desenvolupà, a petició dels consellers barcelonins, la breu ordre de Jaume I. Amplià el nombre d'italians afectats, puix que el privilegi de Jaume I mencionava només els llombards, florentins, senesos i luquesos, mentre que ell hi afegí «nec etiam Toscani aut Italici», amb la qual cosa hi quedaven compresos virtualment tots els italians, i especificà ben clarament que els italians no podrien residir a Barcelona per comerciar, amb mercaderies o amb diners, ni personalment ni per persona interposada, i que llurs factors i representants haurien d'ésser expulsats també. Els béns dels que transgredissin aquest manament serien adjudicats al fisc ¹¹.

Els motius de l'expulsió continuaren, però, sense explicar. No és fins al privilegi d'expulsió dels italians, concedit a la ciutat de València poc després, el 15 de març de 1326, que comencem a trobar les raons que havien mogut el monarca, en aquest cas el mateix Jaume II, a prendre tal decisió. Eren bàsicament dues, l'una era la desigualtat contributiva: mentre que els mercaders locals estaven obligats a contribuir en les talles i impostos municipals o reials, els llombards, florentins, senesos i luquesos que mercadejaven a la ciutat no hi estaven obligats i gaudien, doncs, d'un tracte de favor que, per força, havia de repercutir en bé de llurs negocis i en perjudici dels afers dels mercaders locals. L'altra raó era la tendència a practicar el monopoli per part dels italians, la «potència» dels qual els permetia d'acaparar les mercaderies en dany evident dels mercaders autòctons ¹².

Aquest segon punt lliga amb el que se sap de les grans societats toscanes, que eren incomparablement més grans, almenys en aquesta època, que les societats constituïdes a les ciutats marítimes, Gènova o Barcelona per exemple ¹³. Aquestes societats, com la dels Bardi o la dels Peruzzi, tenien una potència i una disponibilitat de diners que no eren a l'abast dels mercaders catalans. Això les portava, com sempre esdevé amb les grans empreses, a voler monopolitzar els sectors que els interessaven.

Desconeixem quines eren, en aquest moment, les matèries que els italians intentaven d'acaparar, però és molt possible que entre elles hi hagués ja la llana, essencial per a la indústria toscana. La ramaderia ovina s'havia desenvolupat molt a tots els regnes de la Corona catalano-aragonesa ¹⁴ i, a la fi del segle XIII, era prou important com per permetre l'exportació de llana, bé que ignorem si les quantitats exportades eren grosses o no. El 1280, per exemple, dos genovesos, Pietro Diana i Pietro di Piazza, obtingueren llicència per a carregar de

¹¹ A. DE CAPMANY, *Memorias*, II, pàg. 177, doc. 118.

¹² «ac etiam ab eorum potencie occupant omnes merces, in tantum quod nostri subditi non possunt inde comodum reportare», ACA, C, reg. 228, fol. 62 r. Aquest document ha estat citat per M. SÁNCHEZ, *Operaciones de los Peruzzi y los Acciaiuoli en la Corona de Aragón, durante el primer tercio del siglo XIV*, «Anuario de Estudios Medievales», 7 (1971-1972 [1973]), pàg. 285.

¹³ F. MELIS, *Aspetti della vita economica medievale (Studi nell'Archivio Datini di Prato)*, Siena, 1962, pàgs. 305 i 330, i *Documenti per la Storia economica dei secoli XIII-XVI*, Florència, 1972, pàg. 9.

¹⁴ Un document de cap al 1306 afirma que a Catalunya i a Aragó hi havia «molt bestiar de lana»: H. FINKE, *Acta Aragonensia. Quellen zur deutschen, italienischen, französischen, spanischen zur Kirchen und Kulturgeschichte aus dem diplomatischen Korrespondenz Jaymes II (1291-1327)*, Friburg, 1908-1922, vol. III, pàgs. 161-162. Cf. també per M. GUAL, *Para un mapa de la industria textil hispana en la Edad Media*, «Anuario de Estudios Medievales», 4 (1967), pàg. 123.

llana un lleny d'ells a Tortosa per tal de portar-la a Gènova¹⁵. Potser una recerca sobre aquest tema demostraria que no era un cas únic, malgrat que, segons el professor Melis, en la primera meitat del segle XIV, les compres de llana a la Península per part d'italians eren excepcionals i només adquiriren una gran importància a la segona meitat de la centúria i especialment a les seves darreres dècades¹⁶. És possible, però, que hi hagués moments en què factors transitoris determinessin una gran demanda al mercat catalano-aragonès de la llana, que possiblement en resultà convulsionat, atès que no estava orientat encara del tot a l'exportació. La conquesta de Sardenya pels catalans i aragonesos fou potser un d'aquests factors. Potser no és una casualitat que els intents monopolitzadors italians criticats pel rei Jaume II pel març de 1326 coincideixin amb la fi de la conquesta de Sardenya. L'illa era, segons el mateix Prof. Melis, una bona proveïdora de llanes de qualitat durant el domini pisano-genovès¹⁷, és possible que la guerra desorganitzés momentàniament l'exportació de la llana sarda i que els toscans i llombards acudissin a bucar-ne a terres catalanes, que era el mercat més pròxim i on encara no hi havia traves a l'exportació d'aquest producte, com les que havien estat imposades al Llenguadoc des de 1318 per protegir la pròpia manufactura tèxtil¹⁸. Descartat aquest mercat, l'anglès resultava segurament massa llunyà per a compres en quantitat, oimés si tenim en compte que els sobirans anglesos havien anat augmentant progressivament, des de 1275, els impostos sobre l'exportació de la llana, sobretot si l'operació corria a càrrec d'un estranger, cas en el qual arribaren a assolir un 33 % del valor vers 1330¹⁹. Creiem, doncs, que no és desencaminada la hipòtesi que els italians començaren ja llavors a comprar llana a les terres catalano-aragoneses, a València i segurament també a Mallorca, potser sí que no pas encara amb les proporcions i l'assiduitat de després, però ja de manera notable, almenys en relació amb el mercat local. En tot cas no haurien estat els únics a fer-ho. Consta que els mercaders francesos també n'exportaven pels ports aragonesos de Gistain,

¹⁵ ACA, C, reg. 48, fol. 63 r. (1280, juny, 29). Aquest document m'ha estat indicat pel prof. David Romano.

¹⁶ F. MELIS, *La lana della Spagna Mediterranea e della Barberia occidentale nei secoli XIV-XV*, a la «Prima Settimana di Prato»: *La lana come materia prima, i fenomeni della sua produzione e circolazione nei secoli XIII-XVII*, Florència, 1974, pàg. 241.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Ja abans hi havia hagut prohibicions d'exportació de llana i altres productes. Sobre aquestes prohibicions i la del Llenguadoc de 1318-1333, on s'imposà, a canvi, la gabelle dels draps, cf. G. BIGWOOD, *La politique de la laine en France sous les règnes de Philippe le Bel et de ses fils*, «Revue Belge de Philologie et d'Histoire», XV (1936), pàgs. 79-102 i 429-457, i G. ROMESTAN, *Draperie roussillonnaise et draperie languedocienne dans la première moitié du XIVe siècle*, «XLIIe Congrès de la Fédération Historique du Languedoc Méditerranéen et du Roussillon», Montpellier, 1970, pàgs. 31-39; *Les consuls de Béziers et l'abolition de la gabelle des draps (1330)*, *ibidem*, «XLIIIe Congrès», pàgs. 191-219; *La gabelle des draps en Languedoc (1318-1333)*, «Hommage à André Dupont», Montpellier, 1974, pàgs. 197-237.

¹⁹ Cf. *Historia Económica de Europa*, publ. per la Universitat de Cambridge, III, cit., pàgs. 396, 409-410, 418, 420, i també vol. II. *El comercio y la industria en la Edad Media*, *La industria de la lana*, a càrrec de E. CARUS-WILSON, pàgs. 515, 521-522. Malgrat tot, els italians exportaren llana anglesa i també, en menor proporció, llana de Borgonya entre 1321 i 1325, que transportaren a través de França per embarcar-la en els ports llenguadocians, ja que la prohibició afectava només la llana llenguadociana. Les quantitats exportades, però, foren molt inferiors a les d'anys precedents, quan podien exportar llana del Llenguadoc: G. BIGWOOD, *La politique de la laine en France*, pàgs. 430-451. Cf. a pàg. 433 l'encariment que suposava el transport d'aquesta llana.

Bielsa i la vall de Broto; des del 1337, però, per tal d'esquivar els impostos l'exportaven filada, en estam, que asseguraven que era d'exportació lliure, bé que el rei afirmava el contrari²⁰.

El fet és que no pas gaires anys després, el 1342, Pere el Cerimoniós prohibí l'exportació de la llana valenciana —que, doncs, s'exportava—, en un intent d'afavorir el desenvolupament de la indústria tèxtil llanera a València. Les Corts valencianes de 1342 havien sol·licitat la prohibició de la importació de draps estrangers, d'una banda, i de l'exportació de la llana, en brut o filada, així com de la grana, de l'altra a fi d'estalviar el cost de les importacions, eliminar una competència massa dura per a la indústria local i assegurar-li la matèria primera, de la qual corria el risc de quedar privada, com succeí més tard en els segles XV, XVI i XVII a causa de les exportacions massives dels toscans primer i dels genovesos després, i, d'altra banda, assegurar-li també una matèria tintòria tant important com era la grana. El rei es reservà un any de temps per considerar aquestes peticions i finalment les concedí el novembre de 1343; però el seu proteccionisme durà poc. El 1344 revocà aquestes prohibicions, a causa, segurament, segons Mlle. Carrère, de les pressions fetes pels mercaders importadors de teles estrangeres, als quals caldria afegir, creiem nosaltres, els nobles i eclesiàstics propietaris de ramats, interessats en l'exportació de la llana, de la qual treien bones rendes²¹.

Les conveniències d'aquests estaments i les del fisc reial prevalgueren no solament en aquesta ocasió sinó en moltes d'altres sobre els interessos de la indústria en expansió, que exigien mesures proteccionistes, de tal manera que la lluita contra la penetració estrangera, que arribava a les fonts de producció més vitals, fou llarga i al capdavant infructuosa.

En efecte, no sembla que, a Barcelona almenys, l'expulsió prescrita el 1326 desanimés els italians, que o bé no arribaren a marxar o bé hi tornaren ben aviat. A la fi de l'any 1328, Barcelona demanà al monarca que fes observar el privilegi obtingut el 1326 i que els italians que hi havia a la ciutat fossin expulsats, cosa que el rei concedí, exceptuant, però, de la mesura els factors de les importants societats florentines dels Peruzzi i dels Acciaiuoli, que podrien residir-hi durant un any a partir de la crida²².

La disposició barcelonina seguia de poc l'expulsió de luquesos, placentins, florentins i senesos decretada a Mallorca pel maig de 1328 amb una excepció també molt notable: la societat florentina dels Bardi; els seus membres foren autoritzats a romandre a Mallorca mitjançant el pagament de 260 lliures anuals i, per major seguretat, el monarca els concedí l'any següent la ciutadania mallorquina.

Però el favor reial que distingia així els Bardi no els lliurà pas de la ira popular. El 1330, en el clima tens que precedí la guerra catalano-genovesa

²⁰ ACA, C, reg. 1054, fol. 182 r.-v. (1337, desembre, 9).

²¹ C. CARRÈRE, *Barcelone*, pàg. 433, i, de la mateixa autora, *Protectionisme industriel et peuplement à Valence en 1343*, «VIIIe Congreso de Historia de la Corona de Aragón» (1967), II. *La Corona de Aragón en el siglo XIV*, 1, Valencia, 1969, pàgs. 211-217, on publica el document de 1343.

²² ACA, C, reg. 477, fols. 73 v.-74 v. (1328, desembre, 31). Citat per M. SÁNCHEZ, *Operaciones*, pàg. 286.

de 1331-1336, la casa dels Bardi fou assaltada i cremada per poble, a causa del rumor segons el qual ells havien avisat a les naus genoveses, que estaven a punt de sortir de Sevilla, que les naus armades mallorquines les esperaven per capturar-les²³.

A Barcelona, on l'ambient bèl·lic feia créixer la xenofòbia, els consellers de la ciutat aconseguiren, el mateix any 1330, que el rei ordenés la publicació amb crida del privilegi d'expulsió dels italians, presents altra vegada a la ciutat si és que mai n'havien arribat a sortir realment, perquè, deien, no era raonable que aquestes gents romanguessin a Barcelona contra els privilegis, en un temps, a més, en què els genovesos estaven fent tant de mal als catalans²⁴.

Dos anys després, dins encara d'aquest context de guerra, el rei Alfons el Benigne estenia a tot el regne de València el privilegi d'expulsió dels mercaders italians concedit en altres temps a la capital valenciana pel seu pare Jaume II. La causa: els fraus que els italians cometien sovint; és la primera vegada que hom justifica l'expulsió no ja amb criteris econòmics sinó amb criteris morals. Des d'ara els italians seran presentats sempre com a embrollaires i traficants. Els italians afectats eren els llombards, florentins, toscans, luquesos, senesos i altres italians «citra mare», puntualització nova que sembla cal interpretar com els de la vessant tirrena només, excloent doncs els de la vessant adriàtica, però que, imprecisa com era, no estalviaria en el futur als venecians d'ésser involucrats en les disposicions anti-italianes. El privilegi del rei Alfons excloïa a més, ara clarament, els italians que haguessin adquirit la ciutadania a la ciutat o a altres llocs del regne i també els pisans, en atenció a la pau signada amb ells²⁵.

Malgrat que cap d'aquestes pragmàtiques ho digués i no consti fins als capítols del pariatge de 1401, tampoc els genovesos estaven compresos en els decrets d'expulsió. De la mateixa manera se sobreentenia que tampoc afectava les illes de Còrsega i Sardenya, perquè estaven lligades l'una de nom i l'altra de fet a la Corona catalano-aragonesa, i Sicília, perquè estava governada per una dinastia catalana i els catalans hi disfrutaven de privilegis comercials, bé que no consta expressament a les pragmàtiques i en tenim només referències indirectes.

La veritat és, com ja hem vist, que aquestes disposicions no foren gaire efectives; entre crisi i crisi els mercaders italians retornaven a terres catalanes, protegits pels guiatges reials que sol·licitaven i que pagaven força cars. En efecte, tant bon punt la pressió dels estaments mercantils per imposar una po-

²³ A. DAMIANS I MANTÉ, *Notif en Mallorca contra Genovesos*, «Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana», IX (1901), pàgs. 57-58; M. DURLIAT-J. PONS, *Recerques*, pàg. 362, n. 31; F. SEVILLANO COLOM, *Mercaderes y navegantes mallorquines (siglos XIII-XV)*, a *Historia de Mallorca*, coordinada per J. MASCARÓ PASARIUS, Palma de Mallorca, 1971, pàg. 495.

²⁴ ACA, C, reg. 481, fol. 260 r. (1330, setembre, 9). Les operacions de guerra no començaren fins al 1331, però l'aliança de Barcelona i Mallorca contra Gènova es signà a l'octubre de 1330 i els preparatius per a l'armada contra la república lligur s'iniciaren tot seguit. La guerra en cors entre catalans i genovesos era un fet molt anterior, però, i havia començat pràcticament immediatament després de la conquesta de Sardenya el 1326, cf. J. MURGÉ, *El consell de Barcelona en la guerra catalano-genovesa, durante el reinado de Alfonso el Benigno*, «Anuario de Estudios Medievales», 2 (1965), pàgs. 229-236.

²⁵ ACA, C, reg. 485, fols. 162 r.-163 r. (1332, abril, 2). El document ha estat publicat per P. LÓPEZ ELIUM, *El acuerdo comercial de la Corona de Aragón con los italianos en 1403*, «Dret Italià», «Lligarzas», 7 (1975), pàgs. 183-184, a partir de les còpies conservades a l'ARV.

lítica proteccionista minvava, els reis tornaven a llur política liberal, més profitosa des del punt de vista del fisc, i atorgaven guiatges als italians.

La resta del segle XIV es caracteritza per una alternància d'ambdues tendències o potser millor encara per una progressiva liberalització i un augment de les colònies italianes a l'empar de la protecció reial, frenats per brusques sotragades proteccionistes imposades per les ciutats de Barcelona i València, que coincidien sovint amb moments de guerra o de tensió. No tenim, segurament, notícia de totes les incidències d'aquesta pugna, però les que coneixem són ja suficients.

El 1353, Barcelona posà en vigor el privilegi d'expulsió dels italians i publicà una crida en la qual donà vint dies a tots els mercaders d'aquest origen per anar-se'n; quedaren inclosos en l'ordre fins i tot els pisans, a favor dels quals el rei hagué d'intercedir, tot recordant que no estaven compresos en la pragmàtica d'expulsió. L'accés de xenofòbia barceloní s'explica per les circumstàncies del moment: trobant-se el país en plena guerra amb Gènova i els negocis afectats per les dificultats de transport, no solament pel perill de les naus enemigues sinó també per la «militarització» de molts dels efectius navals propis, era natural que els mercaders barcelonins contemplassin amb recel i antipatia llurs col·legues italians que, essent neutrals, tenien el camp lliure per fer millors negocis que mai, tal com ja havia passat el 1330²⁶.

Cessades les hostilitats amb Gènova, bé que no amb Castella, pel febrer de 1361, Pere el Cerimoniós considerà que el moment era oportú per tornar a obrir els seus regnes als mercaders italians i envià el seu majordom Francesc Togores i el tresorer de la reina Berenguer de Relat a parlamentar amb els consellers de Barcelona per a convèncer-los d'arreglar les coses a fi que els italians poguessin mercadejar a Barcelona²⁷. Malgrat que el resultat d'aquestes converses no degué ésser bo, dos anys després, el 1363, el rei autoritzà l'infant Joan, que ho havia demanat, perquè tornés a sol·licitar als consellers de Barcelona que no s'oposessin a la presència dels mercaders italians a la ciutat, malgrat el famós privilegi d'expulsió; els profits fiscals que se'n derivarien serien per a l'infant²⁸.

Però si els barcelonins hi consentiren, cosa que no sabem, no fou per gaire temps. El 4 de gener de 1368, el rei Pere hagué de revocar totes les concessions per mercadejar als seus regnes atorgades a llombards, toscans i italians en general²⁹.

Això no vol dir que tots els italians resultessin afectats; els que tenien més interessos a les notres terres, particularment alguns florentins, trobaren immediatament la manera d'esquivar aquesta dificultat prestant homenatge i vassallatge al rei per esdevenir súbdits seus. Aquesta naturalització, acompanyada d'un guiatge i sovint també de la concessió de la familiaritat reial, els havia de posar a cobert de qualsevol expulsió o represàlia decretada con-

²⁶ A. DE CAPMANY, *Memorias*, II, pàg. 247, doc. 166. Cf. també la nota 24.

²⁷ ACA, C, reg. 1173, fol. 41 r. (1361, febrer, 18).

²⁸ ACA, C, reg. 1184, fol. 118 r. (1363, abril, 24). Dec aquesta notícia a la gentileza de la Srta. M. Mercè Costa.

²⁹ ACA, C, reg. 916, fols. 174 v.-175 v. (1368, novembre, 24), que cita la revocació.

tra els mercaders de llur mateix origen i a canvi ells haurien de lliurar al rei cada any, deu dies abans de Nadal, una peça de seda i or de Lucca, o bé de domàs, per al seu abillament.

Les primeres naturalitzacions de les quals tenim notícia foren les concedides el 1366 a Duccio Così, a Corso di Ridulfi i a Federigo Bonnini, de Pisa, a Badassale i Oliverio Monini, de Gènova, i a Lottino di ser Piero Pachanucci, de Florència, a canvi de les quals Pere el Cerimoniós exigí només el pagament d'un florí anual³⁰. Més endavant, però, trobà que era massa poc pel privilegi concedit i exigí un drap d'or sencer a cada beneficiari³¹.

Després d'aquestes naturalitzacions, seguiren el 1368 la del factor o soci de Lottino di ser Piero, Soldo di Lippo Soldani, que havia de lliurar al rei per aquest motiu un drap d'or cada any per Nadal³², i la de Bernardo Aldibrandi, en les mateixes condicions que l'anterior³³. El 1370 també foren concedides naturalitzacions a Pazino degli Strozzi, Baldese di Turino i Matteo di Bartolo Cassini, que havien de donar el drap d'or per la Pasqua³⁴. Igualment fou concedida la naturalització, però en data que ignorem, a Filippo di Lorino: el 1375 constava com a naturalitzat des de feia temps³⁵.

En altres casos en què no hi hagué naturalització, el rei renovà el guiatge o el concedí de nou per tal que el beneficiari no resultés afectat per l'ordre d'expulsió de 1368; fou el cas, per exemple, de Francesco Cassini, que ja havia obtingut un guiatge el 1366³⁶.

Sembla que els barcelonins degueren protestar aviat contra els nous vassalls del rei, al·legant que servien de tapadora a mercaders placentins o altres als quals estava prohibit de mercadejar a Barcelona i per aquest motiu, a finals de desembre de 1370, el rei Pere el Cerimoniós manà al veguer de Barcelona que confiscués els llibres dels mercaders italians que s'havien fet vassalls seus i que comerciaven a Barcelona i els fes examinar per un mercader entès. Si l'acusació era certa haurien d'ésser confiscades les mercaderies que

³⁰ ACA, C, reg. 913, fols. 110 v.-112 r. (1366, novembre, 18) i fols. 119 v.-122 r. (1366, desembre, 16 i 17). Sobre Lottino di ser Piero Pachanucci cf. M. T. FERRER i MALLOL, *Intorno all'assicurazione sulla persona di Filippozzo Soldani, nel 1399, e alle attività dei Soldani, mercanti fiorentini a Barcellona*, «Studi in memoria di Federigo Melis», II, pàgs. 445-446.

³¹ ACA, C, reg. 1080, fol. 145 r. (1368, novembre, 21), i reg. 1232, fols. 148 v.-149 r. (1371, novembre, 4).

³² ACA, C, reg. 916, fols. 86 r.-87 v. (1368, febrer, 20). Lliurà el drap d'or el 21 de novembre: reg. 1080, fol. 145 r. (1368, novembre, 21). Cf. també el nostre article citat a la nota 30, pàgs. 447-448.

³³ ACA, C, reg. 916, fols. 173 r.-174 r. (1368, novembre, 24). L'endemà li concedí guiatge i el nomenà familiar i domèstic seu: *ibidem.*, fols. 172 r.-173 r. Cf. també reg. 919, fol. 146 v. i 147 r. (1370, setembre, 2). El 7 de desembre pagà el drap d'or al rei: reg. 1080, fol. 159 r.

³⁴ La concessió és del 20 d'agost. Cf. la notícia a la nota de registre que certifica que es posà el signe, decret i segell del rei en el trasllat de la carta reial lliurada el 2 de setembre del mateix any 1370: ACA, C, reg. 919, fol. 147 r.-v. Cf. la notícia del lliurament del drap d'or, el 1371, per part del procurador de Matteo di Bartolo di Cassini, que era ciutadà de Mallorca, a reg. 1085, fols. 75 v.-76 v. (1371, abril, 3).

³⁵ ACA, C, reg. 928, fols. 54 r.-55 r. (1375, desembre, 6).

³⁶ ACA, C, reg. 910, fol. 191 r. (1366, novembre, 12), i reg. 916, fols. 174 v.-175 v. (1368, novembre, 24).

corresponguessin³⁷. Suposem que l'acusació no pogué ésser provada perquè aquests mercaders continuaren negociant a Barcelona.

Les naturalitzacions que hem comentat constituïren un cens anual a pagar pels florentins, el del drap d'or, que no havíem trobat abans i que des de llavors s'estengué com a contrapartida del guiatge, sense que calgués, segons que sembla, la naturalització. El 1370 consta que pagaven el drap d'or els florentins ja esmentats, un dels quals, Soldo di Lippo, pagava un drap d'or per una banda, a nom propi, i mitja peça més per una altra banda, juntament amb Lotino di ser Piero, que en pagava un altre mig. Aquest any, el rei comunicà al batlle general de Catalunya, Pere Sa-Costa, que volia que paguessin un drap sencer els que només en pagaven mig i també els tres mercaders pisans naturalitzats: Federigo Bonnini, Alduzzio o Duccio Così i Corso di Ridolfi, que pagaven un florí, ja que, afirmava, pels privilegis que els havia concedit bé podien donar un drap d'or, altrament amenaçava revocar-los els privilegis³⁸.

Des de 1377 són molt freqüents les notícies relatives al lliurament dels draps d'or, algunes vegades indicant-ne el color: draps amb el camp blau, verd, vermell, etc.³⁹. Generalment, en els privilegis que hem comentat almenys, el drap d'or a lliurar havia d'ésser de Lucca, però el 1380 el rei s'obstinà a voler que els draps fossin damasquins de llavors en endavant, amenaçant amb revocar els guiatges si no es feia com volia⁴⁰. Un guiatge concedit aquell any a Nicola di Paolo i a la vídua «Dutxa» dei Ambrosi de Florència, havia estipulat ja que el drap hauria d'ésser damasquí i hauria d'ésser lliurat per Sant Joan⁴¹. Per la documentació que hem consultat, sembla que els guiatges per a les societats comercials florentines, encara que hi entrés més d'un mercader, suposaven el pagament d'un sol drap d'or. Així, per exemple, Falduccio di Lombardo Bellini fou advertit el 1382 que des del moment que trenqués la seva societat amb Michele di Lischia hauria de pagar cada any una peça de drap d'or al rei⁴². En canvi, si s'havien naturalitzat, havien de pagar un drap d'or personalment, encara que formessin part d'una societat que també contribuïa amb el drap d'or, tal com hem vist en el cas de Soldo di Lippo Soldani.

El 1381, Pere el Cerimoniós precisà que els mercaders italians que estiguessin a les seves terres més de sis mesos però menys d'un any, li haurien de pagar mitja peça de drap d'or, mentre que els que hi estiguessin un any haurien de lliurar-li una peça sencera⁴³. Més endavant s'establí que el drap d'or podia ésser substituït per l'equivalent monetari: 50 florins⁴⁴. Més rarament, el drap d'or era substituït per algun altre article de luxe, concretament, un guiatge atorgat el 1398 al florentí Leonardo de'Bardi menciona l'obligació del

³⁷ ACA, C, reg. 1229, fol. 39 v. (1370, desembre, 27).

³⁸ ACA, C, reg. 1232, fols. 148 v.-149 r. (1371, novembre, 4).

³⁹ Cf. per ex. ACA, C, reg. 1260, fols. 62 v. i 63 r. (1377, abril, 21 i 22); reg. 1263, fol. 40 r. (1378, octubre, 29); reg. 1265, fol. 122 (1380, gener, 15) i reg. 1955, fol. 13 r. (1388, juny, 30), etc.

⁴⁰ ACA, C, reg. 1270, fols. 13 v.-14 r. (1380, desembre, 8).

⁴¹ ACA, C, reg. 1267, fols. 109 r.-110 r. (1380, maig, 21).

⁴² ACA, C, reg. 1273, fols. 20 v.-21 v. (1382, març, 25).

⁴³ ACA, C, reg. 1272, fol. 35 r. (1381, maig, 9).

⁴⁴ ACA, RP, Batllia, classe 7.ª, AB, núm. 13, fol. 81 r.

beneficiari de donar al rei cada any un punyal i una daga de Bordeus⁴⁵. El 1383 el batlle general de Catalunya recollí 18 draps damasquins per aquest concepte; el rei volgué que fossin destinats a ornaments de la seva capella i de Sant Jordi; com que els volia vermells ordenà que si les peces lliurades no eren vermelles fossin canviades⁴⁶.

Com ja hem dit, el pagament d'aquest cens s'efectuava abans de Nadal, per Pasqua o per Sant Joan cada any i normalment per any avançat. A vegades es pagava en dos terminis, un per Nadal i l'altre pel juny⁴⁷.

Primerament aquest cens afectà només, segons que sembla, als toscans i, segons un document del 1370, també els llombards⁴⁸, però el 1381 Pere el Cerimoniós intentà d'estendre'l a tots els italians que comerciaven als seus regnes sota guiatge reial. El batlle general de Catalunya s'encarregà de notificar aquesta decisió reial als mercaders italians residents llavors a Barcelona. Conservem setze d'aquestes notificacions amb les respostes dels interessats. Deu d'aquest mercaders eren genovesos o, almenys, com Luchino Scarampi, que era en realitat llombard, ostentaven la ciutadania genovesa, i gairebé tots es negaren a pagar aquest impost, perquè, llevat d'un, no tenien guiatge especial o estaven disposats a renunciar-hi, ja que gaudien del guiatge general pactat a la pau amb Gènova; però quedà clar que el qui volia continuar tenint guiatge especial, i els altres si en el futur en demanaven, haurien de pagar el drap d'or. Els sis mercaders toscans el pagaven ja, de manera que la requesta no tingué resultats pràctics immediats, però clarificà almenys (potser això tenia prou importància), que qualsevol italià, fos de la nació que fos, si demanava guiatge especial hauria de pagar el drap, fins i tot els genovesos⁴⁹. I, efectivament, el 1383 un genovès anomenat «Florí de Merla», pagà el drap d'or al batlle general de Catalunya pel guiatge reial que disfrutava i sembla que no fou l'únic⁵⁰.

Les ciutats veien amb evident malcontentament les concessions reials a favor dels italians i, de tant en tant, intentaven de posar en vigor els privilegis d'expulsió d'aquests. El 1391, València impugnava els guiatges reials com a contraris als privilegis de la ciutat i intentava d'expulsar diversos mercaders florentins⁵¹. El justícia per a les qüestions civils posà sota empara els béns d'alguns italians i, en aquesta ocasió, Joan I no solament no s'oposà a aquestes mesures sinó que manà al governador general de València que ajudés el justícia, sens dubte amb l'esperança d'obtenir algun ingrés per al fisc, ja que manà que hi intervingués Andreu Guardiola, de la tresoreria reial⁵². Dos anys després, la ciutat de València féu expulsar el mercader d'Asti Corrado dal Ponte, ba-

⁴⁵ ACA, C, reg. 2166, fol. 181 r.-v. (1398, agost, 2).

⁴⁶ ACA, C, reg. 1282, fol. 128 v. (1383, agost, 19).

⁴⁷ A més de la documentació ja citada cf. també ACA, C, reg. 1954, fol. 46 r. (1387, desembre, 26), fol. 147 v. (1388, agost, 27); reg. 1955, fol. 69 r. (1388, setembre, 19), reg. 1956, fol. 14 r. i 19 r. (1389, gener, 14 i febrer, 7); RP, Batllia, reg. 1013, fols. 46 r. i 51 r., i reg. 1014, fol. 171 v. (1390); i C, reg. 1961, fol. 152 v. (1391, novembre, 5) i reg. 1877, fol. 48 r. (igual data). Cf. també nota 44.

⁴⁸ ACA, C, reg. 1226, fol. 107 r. (1370, gener, 16).

⁴⁹ ACA, C, cr. Pere el Cerimoniós, caixa 56, núm. 6.760.

⁵⁰ P. LÓPEZ, *El acuerdo comercial de la Corona de Aragón con los italianos*, pàgs. 172-173.

⁵¹ ACA, C, reg. 1877, fols. 51 v.-52 v. i 54 r.-v.

⁵² ACA, C, reg. 1961, fol. 153 r. (1391, novembre, 6).

sant-se en el privilegi del rei Alfons i en una acusació de practicar l'usura, raó per la qual li foren confiscats els béns, que foren concedits pel rei a Pere de Prades, fill del comte de Prades⁵³. Encara que en aquesta ocasió el monarca anul·là, finalment, les mesures preses contra Corrado dal Ponte, els altres italians s'inquietaren davant la possibilitat de passar un tràngol semblant⁵⁴.

Fins llavors no sabem que hom hagués usat com a motiu per a provocar l'expulsió la pràctica de la usura per part dels italians. El que fos esgrimit ara no ens ha de fer creure que els mercaders locals fossin tan piadosos, tan obediets als manaments de la Santa Mare Església i tan despresos com per no fer ells també el que podien de llur banda. En aquest punt llurs queixes i llurs acusacions semblen una mica farisaïques. Però era lògic que utilitzessin tots els pretextos legals que tenien a l'abast per combatre els competidors, i certament l'acusació de practicar la usura era un dels més efectius, perseguida com era per l'Església i a remolc d'ella pel poder civil, que es prengué amb molt d'interès la repressió de la usura quan pogué participar en els beneficis dels càstigs imposats als acusats.

Era aquesta, i no pas motius morals o religiosos, la causa de l'interès demostrat per la Corona per reprimir l'usura en aquests anys. No feia pas tant de temps que Pere el Cerimoniós havia encomanat al seu camarlenc Francesc de Perellós i al vicescanner Francesc Roma, doctor en lleis, ambaixadors tots dos a la cort papal per l'agost de 1364, que procuressin que el papa no exigís que en els seus regnes fossin observades les provisions que, segons havia sabut, havia fet contra els usurers. El rei desitjava que, almenys mentre durés la guerra amb Castella, no es publicuessin mesures contra els usurers, ja que per a finançar-la calia recórrer a préstecs amb usura i mogubells, que més endavant es pagaven amb els donatius de les Corts⁵⁵.

Uns anys després Pere el Cerimoniós esdevingué més rigorós en aquestes matèries i potser sense pecar d'excés de malícia podem relacionar aquest canvi amb la confiscació pel rei de les rendes de la Cambra Apostòlica des de la iniciació del Cisma d'Occident⁵⁶. Entre les acusacions fates el 1386, per exemple, contra el mercader de Barcelona Bernat Lambart figuraven la de prestar a usura i la de comprar el blat anticipadament als pagesos, als quals prestava diners per a sembrar⁵⁷.

Totes dues formes d'especulació foren perseguides també durant el regnat de Joan I, que obtingué del papa Climent VII la cessió del profit de les penes imposades als usurers o bé el de les composicions amb ells, a més d'altres rendes eclesiàstiques, per a la guerra de Sardenya⁵⁸. Molts italians

⁵³ ACA, C, reg. 1906, fols. 95 v.-96 r. (1393, març, 19), cit. a M. T. FERRER, *Mercanti italiani*, pàg. 8.

⁵⁴ I. ORIGO, *Le marchand de Prato Francesco di Marco Datini*, París, 1959, pàgs. 122 i 150.

⁵⁵ ACA, C, reg. 1076, fol. 36 r. (1364, agost, 28).

⁵⁶ A. IVARS, *La «indiferencia» de Pedro IV de Aragón en el Gran Cisma de Occidente (1378-1382)*, «Archivo Ibero-Americano», XXIX (1928), pàgs. 21-97 i 161-186.

⁵⁷ Figuren al costat d'acusacions molt més greus com: violació d'una noia de Sant Martí de Maldà, intent de violació de la seva cunyada, acaparament de blat i desobediència a les ordres del rei que havia manat que fos enviat a les tropes que lluitaven a l'Urgell, ocupació de terres veïnes al seu senyoriu de Montcortès: ACA, C, reg. 1108, fol. 182 v. (1386, març, 21).

⁵⁸ Luchino Scarampi i Francesc Deudé foren col·lectors de les quantitats derivades de processos d'usura i causes ptes: M. T. FERRER, *Mercanti italiani*, pàg. 9.

podien ésser presos en falta tant per un concepte com per l'altre, perquè hom considerava usuraris una gamma molt àmplia de contractes mercantils i perquè la compra anticipada era una forma molt freqüent en la compra-venda de determinats productes, com ara la llana⁵⁹. Ja durant el regnat de Martí l'Humà, el 1402, Andrea de'Pazzi, representant dels Medici a Barcelona, fou sotmès a una enquesta a Barcelona pel bisbe d'aquesta ciutat, com a comissari apostòlic, a causa d'alguns «cambis que.s diu que hauria fet il·lícits ab en Vicens Pasqual»⁶⁰.

2. El moviment anti-italià durant el regnat de Martí l'Humà

a) El decret d'expulsió de 1401.

Després d'uns anys de relativa calma, el 1398 l'estament mercantil valencià insistia novament en l'escomesa contra els guiatges dels italians i aconseguia que el justícia de la part civil de València publicqués una ordinació perquè tots els florentins i italians en general sortissin de la ciutat en el terme de deu dies amb totes llurs pertinences, sota pena de confiscació de béns. Una tal mesura es fonamentava en el privilegi d'expulsió dels italians concedit pel rei Alfons a la ciutat de València el 1332, repetidament conculcat, segons el parer d'aquesta, amb la presència de tants mercaders d'aquella nacionalitat.

Alguns dels mercaders italians més poderosos entre els que estaven afincats a València recorregueren al rei contra aquesta mesura. Tots ells tenien guiatge reial: Nerozzo di Riccardo degli Alberti, Guidono di Matteo Casini i Brunaccio di Guido Brunacci, de la poderosa companyia dels Alberti de Florència, en tenien un concedit pel mateix rei Martí el 16 de juny de 1397; els germans Goro i Simone di Stagio i Giovanni di Michele en tenien un altre del 13 d'agost de 1397, amb promesa, a més, de no ésser revocat durant cinc anys i Damiano di Ferrifini d'Alessandria de Lombardia en tenia un altre atorgat pel rei Joan I el 16 de juny de 1395 per quatre anys.

Com era d'esperar, el rei Martí acollí amb gust la tasca de llur defensa, no solament perquè havia de mantenir la seva paraula, compromesa en els guiatges, sinó també perquè interpretà la iniciativa valenciana com un atac subtil a la seva autoritat i a la seva política. El 16 d'agost de 1398 ordenà al justícia de la part civil de València que revoqués la crida i totes les mesures que hagués pres contra els italians, incloses fiances i empires. La seva decisió es fonamentà en tres motius d'ordre jurídic: en primer lloc sostingué que el guiatge reial no podia ésser trencat i molt menys pel fisc i pels oficials reials; en segon lloc assegurà que l'estatut del rei Alfons era aplicable només als ita-

⁵⁹ M. T. FERRER I MALLOL, *Dues cartes en català des de Ciutadella a la companyia Datini de Mallorca (1405-1408)*, «Randa», 10 (1980). Homenatge a Francesc de B. Moll. 2, pàgs. 83-84. Cap al 1395 els comissaris de les usures perseguiren a Mallorca i a Eivissa les compres anticipades: ACA, C, reg. 1998, fol. 25 v. i fols. 43 r.-45 v. (dec la indicació d'aquest darrer document a Jaume Riera), recollits en part a l'Apèndix documental de l'obra de A. GARCIA I SANZ i M. T. FERRER I MALLOL, *Assegurances i canvis marítims medievals a Barcelona*, docs. 90 i 91, en curs de publicació. No tenim notícies de processos fets contra italians per aquest motiu.

⁶⁰ El rei Martí el defensà perquè tenia guiatge reial i, a més, ostentava el títol de familiar seu: ACA, C, reg. 2173, fol. 79 v.

lians que residissin a València sense guiatge i en tercer lloc que el Fur de València disposava que tots els que vinguessin prop del rei amb el seu consentiment quedaven guiats automàticament. El rei informà de la seva decisió el procurador fiscal de València i els dels altres llocs del regne, l'advocat fiscal del rei a València, el governador i el batlle general del regne⁶¹.

Però l'ambient a València els era tan hostil, que els mercaders italians beneficiaris d'aquesta provisió reial, que els havia estat lliurada a ells mateixos, com a part suplicant, perquè la presentessin als oficials reials als quals anava dirigida, no gosaren fer-ho, motiu pel qual el rei hagué de manar un mes més tard als procuradors fiscals de la ciutat i del regne que els acompanyessin a l'acte de presentació, o que la presentessin ells mateixos, a fi que ningú no s'atrevis a molestar-los⁶².

Aquest no eren els únics mercaders afectats per la mesura; també acudí al rei, el mes de setembre del mateix any, un venecià resident a València, Francesco Serraner, que malgrat haver obtingut l'aveïnament a la ciutat, resultava afectat igualment per l'ordre d'expulsió. En aquesta ocasió el rei es dirigí als jurats de València per demanar-los de tractar-lo bé, com a un concitadà més, puix que li havien concedit la residència per deu anys, tenint en compte, a més, que els venecians havien estat una sola cosa amb el casal d'Aragó «en fets molt notables e honrosos», referència a la guerra contra Gènova de 1351, que no solia mancar mai en aquest casos⁶³.

Més endavant, ja pel gener de 1399, al costat dels italians que promogueren l'acció contra l'ordinació valenciana apareix també Luca del Sera, soci de la famosa companyia de Francesco di Marco Datini de Prato, que residia com aquells a València. Tots plegats portaren endavant llur oposició a la ordinació valenciana, defensada a la cort pels nuncis enviats per la ciutat. El plet arribà a judici, però no s'hi presentaren aquest nuncis, perquè no acceptaven que la qüestió fos cosa judicable, i perquè volien simplement que fossin revocats els guiatges als italians. L'incompareixença de València i l'absència també de la part del fisc reial, el parer del qual s'estimà necessari, determinà que no es pronunciés sentència definitiva, bé que mentrestant el rei decidí que fossin observats els guiatges⁶⁴.

No sabem que aquesta causa arribés a conclusió, perquè, com veurem, els fets s'encarregaren de desproveir de sentit la seva continuació, però la decisió del rei de fer respectar els guiatges fou mantinguda en aquest cas i a més, per indicació del mateix monarca, tots els italians que es volguessin beneficiar d'aquesta provisió favorable, obtinguda a instància d'algun d'ells, podrien fer-ho, sempre que contribuïssin amb aquests a les despeses originades pel judici i per les provisions de cancelleria⁶⁵.

⁶¹ ACA, C, reg. 2115, fols. 163 r.-167 r. (1398, agost, 16).

⁶² ACA, C, reg. 2119, fol. 4 r.-v. (1398, setembre, 16).

⁶³ ACA, C, reg. 2171, fol. 6 v. i cr. de Martí I, núm. 286 (1398, setembre, 16). El 8 d'abril de 1400, però, el rei havia d'insistir novament a favor d'ell: ACA, C, reg. 2128, fol. 33 v.

⁶⁴ ACA, C, reg. 2192, fols. 41 v.-42 v. (1399, gener, 31) i reg. 2121, fols. 97 v.-98 r. (1399, gener, 21).

⁶⁵ ACA, C, reg. 2121, fol. 95 r.-v. (1399, febrer, 4).

De moment els italians aconseguiren parar, amb l'ajut reial, l'ofensiva de l'estament mercantil autòcton, però la batalla no s'havia acabat encara i el 1401 Barcelona i València, arrossegant darrera d'elles les altres ciutats marítimes catalanes, reeixiren a imposar al rei llur política proteccionista i anti-italiana.

Entre 1400 i 1401 s'havia reunit a Tortosa un Parlament amb representacions de totes les ciutats marítimes per estudiar la manera de contribuir a la defensa de Sardenya i per mirar d'organitzar la lluita contra els corsaris, que interferien les rutes marítimes. Martí l'Humà necessitava amb gran urgència que les ciutats li fessin un donatiu o un préstec per salvar la situació militar a Sardenya, que era realment crítica, i per això hagué de cedir a les peticions de les ciutats; entre altres coses accedí, no sense oposar forta resistència, a renovar la pragmàtica d'expulsió dels italians.

Un dels capítols del Parlament prohibí, doncs, als italians de residir a terres catalanes per exercir-hi el comerç o de mercadejar-hi per persona interposada, ja que, s'hi deia, llur potència (nova al·lusió a llur superior disponibilitat de capital) significava la destrucció de la mercaderia i de la cosa pública: «tornaria en deviamen e destrucció de la mercaderia e de tota la vostra cosa pública, car per la gran potència peccuniària dels dits italians e per lurs subtils enginyers e agabellats e damnats contractes devoren e empobreixen totes les terres on mercadejen o negocien, segons experiència, maestra de les coses, ha mostrat e mostre en diverses partides del món».

Quedaren exclosos de la prohibició de comerciar a terres catalanes genovesos i pisans, a causa de llurs antics privilegis i també aquells italians que establissin llur domicili i llur família a terres catalano-aragoneses. Així mateix quedaren exclosos, per imposició del rei, de moment, una sèrie de mercaders florentins: Antonio di Alessandro, Filippo di Lorino i els germans Bartolomeo i Silvestro di Tommaso, Francesco, Leonardo, Giovanni i Domenico Mannelli, Andrea de'Pazzi, Diamante Altobianco i Aliso degli Alberti, Nerozzo di Riccardo degli Alberti, Guido di Matteo Casini i Brunazzo di Guido Brunazzi, Francesco di Marco Datini, Luca del Sera i Cristoforo di Bartolo i, finalment, Simone di Stagio, als quals el rei havia cobrat dues anualitats avançades de la prestació deguda pel guiatge pel maig del 1400, és a dir, tot el 1401 i tot el 1402⁶⁶, però el monarca es comprometé a no atorgar més guiatges als italians. Foren exclosos també els italians que en temps de carestia portessin virtualles al regne. En aquest cas se'n podrien endur els beneficis obtinguts, sense, però, esmerçar-los en altres mercaderies a terres catalanes.

Foren concedits als italians «de tota Itàlia deçà mar» tres mesos per abandonar els regnes catalano-aragonesos, passats els quals llurs béns serien confiscats. Els naturals del país que formessin falses societats amb ells serien castigats amb l'exili per tres anys i una multa igual al capital que tinguessin

⁶⁶ ACA, C, reg. 2193, fols. 30 r.-31 r. i reg. 2133, fols. 45 v.-47 r. (1401, setembre, 20) i reg. 2175, fol. 38 v. (1401, desembre, 16); E. AGUILÓ, *Rúbrica dels llibres de Pregons de la antiga cúria de la Governació*, «Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana», IX (1901-1902), pàg. 273.

dels socis italians. L'expulsió, a més, fou estesa a tots els regnes, fins i tot als llocs de jurisdicció eclesiàstica o senyorial⁶⁷.

Les ciutats participants en el Parlament de Tortosa es feren concedir en privilegi solemne el contingut d'aquest capítol de les conclusions del Parlament de Tortosa, esperant que això asseguraria el pas aconseguit⁶⁸. El privilegi repetí en termes més o menys semblants les acusacions contra els italians per justificar l'expulsió: pràctica de frauds i enganys, astúcies deliberades i maquinacions enganyoses en llurs negocis i pràctica de la usura⁶⁹.

Aquestes frases, com les semblants que es repetiren més endavant en el greuge presentat per la ciutat de Barcelona a les Corts de 1421 per demanar l'expulsió dels italians, han estat interpretades com a reveladores d'endarriment de tècniques i de mentalitat per part dels mercaders catalans que n'eren els inspiradors⁷⁰. Deixant de banda que no es poden extreure conclusions d'aquesta envergadura de frases que, en un context solemne, tendien a exposar conceptes vagament morals que justificuessin la mesura presa, l'ús d'arguments com el de la pràctica de l'usura era pur oportunisme legal i polític per part dels mercaders catalans; ja hem parlat abans d'aquesta qüestió. Per tal d'obtenir llur objectiu, els mercaders catalans procuraren agafar-se a transgressions concretes de les lleis, encara que fossin disposicions de l'Església acceptades pel poder civil.

Ni els mercaders ni el rei no estaven escandalitzats per l'actuació dels italians; els motius reals de l'actitud dels mercaders catalans eren altres: la competència dels estrangers en el propi territori en condicions avantatjoses, perquè estaven exempts de les pesades càrregues de les exaccions extraordinàries municipals o reials, motivades per les guerres constants, i perquè, disposant de capitals superiors, monopolitzaven determinades mercaderies; el ressentiment per les facilitats que els estrangers trobaven en terres catalanes en contrast amb les dificultats i el proteccionisme amb què xocaven els catalans als països d'origen d'aquests mercaders; la certitud que els beneficis que realitzaven aquests estrangers fugien del país de manera impossible de controlar⁷¹.

⁶⁷ Cf. *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y de Valencia y Principado de Cataluña*, publicadas por la Real Academia de la Historia, *Cortes de Cataluña*, Madrid, 1896-1922, IV pàgs. 398-401, i M. T. FERRER, *Mercanti italiani*, pàgs. 12 i 14, C. CARRÈRE, *Barcelone*, pàgs. 25-33, i M. DEL TREPPO, *I mercanti catalani*, pàgs. 265-267.

⁶⁸ Per a Barcelona cf. A. DE CAPMANY, *Memorias*, II, doc. 269; cf. la regesta a *Privilegios reales concedidos a la ciudad de Barcelona*, ed. a cura de A. M. ARAGÓ i M. COSTA, sota la direcció de F. UBINA, «Codoin», vol. XLIII, Barcelona, 1971, núm. 329. Per a les altres grans ciutats, València, Tortosa, Mallorca i Perpinyà cf. ACA, C, reg. 2197, fols. 10 r.-14 r., cit. a M. T. FERRER, *Mercanti italiani*, pág. 12.

⁶⁹ «quam ob fraudes et dolos quos dicti Florentini, Luchesi, Senenses, Toscani, Lombardi atque Italici agere perniciose, suffulti excogitatis astuciis et machinationibus subdolis atque fallacibus circa negociaciones et commercia eorumdem, in quibus non desunt voragines et in temporibus duplicia foenora usurarum exercere frequenter imo frequentissime non verentur; ob quod vassalli nostri et subditi varia dispendia patiuntur».

⁷⁰ Cf. per exemple M. DEL TREPPO, *I mercanti Catalani*, pàgs. 265 i 310-311.

⁷¹ Cf. més amunt, notes 12-21 i text corresponent i C. CARRÈRE, *Barcelone*, pàgs. 756-757 i 739.

Hi havia, a més, perjudicis més concrets, lligats a vegades a situacions polítiques, a les guerres, per exemple, fossin obertes o fossin reduïdes només a activitats corsàries. D'aquests perjudicis, sentits molt vivament per l'estament mercantil, ens en informen dues cartes sense data que creiem que corresponen als anys 1400-1402, adreçades l'una al rei, l'altra als missatgers de la ciutat prop d'aquest, pels consellers de Barcelona. Segons aquestes cartes, els italians aprofitaven llur neutralitat en les qüestions entre els estats marítims per substituir els mercaders autòctons en el comerç que es feia des dels mateixos ports catalans, especialment des de Barcelona, amb l'Orient, sector fonamental de l'economia catalana medieval. Els italians, deien, noliejaven naus estrangeres, que no calia protegir amb un plus d'armament i ballestes com les catalanes, i per tant el transport els resultava a més bon preu, cosa que repercutia, naturalment, en el preu de las mercaderies. Els consellers exposaven als seus representants i al rei que, segons informació dels cònsols de la mar i de mercaders de la ciutat, els negocis, que ja estaven afectats per una crisi general (la «malícia del temps»), dequeien molt i encara decaurien molt més si el monarca no prenia les mesures necessàries per protegir els mercaders dels seus regnes contra els italians, cosa que no era interès solament d'aquells sinó també del mateix rei⁷². Crec que cal datar aquestes cartes, catalogades com de 1395, vers 1400-1402 perquè en aquests anys el debat sobre la qüestió dels italians estava en el punt més àlgid y totes les parts cercaven arguments per sostenir llur posició, i perquè, a més, la pragmàtica de 1402, que els concedí llibertat de comerciar a les nostres terres, atengué la queixa exposada en aquestes cartes i disposà que els italians, que efectivament se servien sovint de vaixells castellans, haguessin de carregar llurs mercaderies en vaixells catalans i que només poguessin usar-ne d'estrangers quan no n'hi hagués cap de català disposat a fer el viatge⁷³. D'altra banda, la «malícia dels temps», a què fa al·lusió una de les cartes, podria referir-se als perjudicis causats al comerç català amb l'Orient, del qual precisament es parla, pel trasbals produït per la invasió de Síria per Tamerlà, bé que cal consignar que aquesta «malícia del temps» podria referir-se igualment a incidents esdevinguts el 1395 a Beirut contra els catalans, que foren empresonats i hagueren de pagar grosses quantitats per redimir uns turcs capturats prop de Sicília per Ramon Xammar. De 1395 a 1397 aquella ruta, a més, fou tan

⁷² AHCB, Borradors de lletres, capsa 1, paper catalogat com de 1395, comentat a M. T. FERRER, *Intorno all'assicurazione sulla persona di Filippozzo Soldani nel 1399*, pàgs. 458-459, on n'hem inclòs un fragment.

⁷³ Sobre l'ús de naus castellanes pels florentins cf. F. MELIS, *Documenti per la Storia Economica*, pàgs. 182 i 326, que es refereix a les naus dels biscaïns Pedro de Larraondo i Martín Ramón de Ondárroa; nosaltres hi podríem afegir la de Juan Estelric, biscaí també, usada pel llombard Giovanni Squarciafico, per exemple: AHPB, T. de Bellmunt, man. 2, fols. 28 v.-29 r. (1399, juliol, 9). Des del 1397, a més, els florentins tenen ja alguna nau pròpia, així per exemple Filippo de «Caratensi»: ACA, C, reg. 2189, fol. 150 r.-v. Sobre el tràfic dels italians cap a Alexandria des dels ports catalans cf. M. T. FERRER, *Intorno all'assicurazione sulla persona di Filippozzo Soldani nel 1399*, pàgs. 456-459. Alguns genovesos utilitzaren la nau de Gerardo de Dont, mercader d'origen toscà i domiciliat a Sardenya i a Barcelona el mateix any (ACA, C, reg. 2170, fol. 165 r.-v.).

perillosa que calgué organitzar convois amb galeres armades per assegurar el transport de les mercaderies⁷⁴.

En el Parlament de Tortosa de 1401 els mercaders barcelonins i valencians, que eren els que havien fet una major pressió, aconseguiren, com ja hem vist, llur objectiu: l'expulsió dels italians, almenys sobre el paper, perquè en la realitat no sabem que en fos expulsat cap. Aviat, però, havia de començar la darrera i definitiva reacció reial contra els proteccionistes, que acabaria imposant la llibertat de comerç per als italians.

Mentrestant, la pragmàtica d'expulsió dels italians de 1401 ocasionà algunes reaccions curioses. La condició d'italià esdevingué, és clar, poc atractiva i alguns grups d'habitants de la península veïna intentaren demostrar que no eren italians.

Els d'Asti, per exemple, feren intervenir llur senyor, el duc d'Orleans, i el mateix papa perquè escrivissin al rei Martí que la ciutat i el comtat eren fora dels límits d'Itàlia, ja que eren situats al Piemont i no a la Llombardia i que, per tant, en justícia, no havien d'ésser compresos en la pragmàtica dels italians. El rei acceptà com a bona aquesta interpretació en una carta als defensors de la mercaderia de les diferents ciutats marítimes, escrita el 27 de juliol de 1401, i la confirmà en una ordre als oficials reials del 10 d'octubre del mateix any, en una carta adreçada al duc d'Orleans el 17 d'octubre i encara en una altra enviada novament als consellers de Barcelona el 20 d'octubre⁷⁵. Malauradament, els conceptes de la carta del duc d'Orleans recollits pel rei Martí en les seves cartes citades no són tan explícits com nosaltres hauriem volgut.

Igualment els venecians, a petició dels mercaders d'aquest origen residents a València, obtingueren del rei, ja pel juliol de 1401, d'ésser exceptuats de la mesura d'expulsió. El rei féu aquesta excepció a llur favor en atenció que Venècia havia estat sempre en pau amb els reis de la seva casa i que els venecians havien acostumat a residir i comerciar en els seus regnes⁷⁶.

Però els defensors de la mercaderia de les ciutats marítimes catalanes no estigueren d'acord ni amb l'una ni amb l'altra excepció i, tot assegurant que ambdues ciutats eren italianes, induïren el rei a revocar les concessions precedents poc després, el 25 de febrer de 1402⁷⁷.

Malgrat aquest primer fracàs, els venecians no abandonaren la partida i el 14 de març de 1402 obtingueren una nova declaració reial excloent-los de la consideració d'italians. Aquesta vegada fonamentaren llur pretensió no en motius històrics, com ho podien haver fet recordant, per exemple, la de-

⁷⁴ Sobre les dificultats provocades per la invasió de Tamerlà cf. J. AINAUD, *Quatre documents sobre el comerç català amb Siria i Alexandria (1401-1410)*, a «Homenaje a Jaime Vicens Vives», I, Barcelona, 1965, pàgs. 327-335. Sobre els incidents de 1395 i els combois de 1395-1397, cf. ACA, reg. 2167, fols. 1 v.-3 r.; reg. 1908, fol. 190 r.-v.; AHCB, Llibre del Consell, 27, fols. 74 r.-77 v. i 87 v.

⁷⁵ ACA, C, reg. 2175, fol. 13 r.-14 r. (1401, juliol, 27), fol. 44 r. (1401, octubre, 17) i reg. 2197, fol. 94 r.-v. (1401, octubre, 27).

⁷⁶ ACA, C, reg. 2196, fol. 116 r.-v. Inclosa a la carta citada a la nota 78 ha estat publicada per P. LÓPEZ ELUM, *El acuerdo comercial de la Corona de Aragón con los italianos*, pàgs. 185-187, a partir d'una còpia conservada a l'ARV.

⁷⁷ ACA, C, reg. 2175, fols. 67 v.-68 r. Publicada, la que fa referència a Venècia, com l'anterior.

pendència de Venècia de l'Imperi Bizantí fins als segles IX i X i els estrets lligams que hi continuà mantenint després, sinó que es basaren en un argument legalista, en la lletra dels capítols del pariatge de Tortosa, que s'inspiraven en aquest punt en la pragmàtica d'Alfons el Benigne de 1332; el capítol relatiu als italians deia que havien d'ésser expulsats els italians «nadius de qualsevol loch de tota Itàlia deçà mar» i ja hem dit, en comentar el privilegi d'Alfons el Benigne, que aquest «deçà mar» l'interpretàvem com una referència a la vessant tirrena de la península itàlica, que efectivament queda a la banda de cap aquí del mar; però evidentement era una precisació tan vaga que hom podia interpretar-la, si convenia, com al·lusiva «dellà mar» als italians residents a les colònies del Mediterrani oriental, «deçà mar» a tota la península. Els venecians, doncs, argumentaren que ells no eren d'Itàlia deçà mar, sinó en tot cas en mig de mar o dellà mar⁷⁸. Que fossin dellà mar, en la interpretació que això corresponia a la vessant adriàtica, era clar; que fossin en mig de mar era una exageració de la realitat del sol insular de Venècia. Sens dubte, els venecians esperaven que seria més fàcil acollir-se a l'exempció dels insulars, pensada per a les grans illes, Sicília, Sardenya i Còrsega, que no pas insistir massa en aquestes definicions tan vagues dels italians deçà mar i dellà mar. De fet, retornaren a l'argument de la insularitat de Venècia, que ja havia estat utilitzat el 1400 en el cas del venecià Francesco Serraner, expulsat de la ciutadania de València⁷⁹.

b) *El decret liberalitzador de 1402*

Mentrestant, a la cort es preparava una nova ofensiva contra els protectionistes. En efecte, el monarca havia concedit de mala gana el privilegi d'expulsió dels italians, ja que ell i els seus consellers eren partidaris de l'apertura comercial, perquè era font d'ingressos fiscals i potser també perquè, realment, creien que era més útil a la major part dels súbdits. En un temps en què les monarquies europees s'esforçaven en afavorir el consum, l'afluència de mercaders i mercaderies de fora semblava convenient per mantenir els preus baixos, mentre que l'actitud de voler fer expulsar els estrangers, que cooperaven en l'aprovisionament del regne, resultava als ulls d'alguns estaments una posició egoista, destinada a fer pujar els preus dels productes forasters d'una banda i a dificultar la sortida dels excedents agrícoles de l'altra⁸⁰. En els guiatges atorgats després de 1402 als mercaders italians el rei Martí no oblidà d'insistir en els beneficis que aquests havien de reportar als seus regnes tant en l'aprovisionament de mercaderies exòtiques com en l'escolament vers l'exterior d'aquells excedents agrícoles⁸¹.

Els tractes entre els italians i els membres de la cort, particularment amb el mestre racional, començaren tot seguit i pel novembre de 1401 hom havia

⁷⁸ ACA, C, reg. 2131, fols. 147 r.-148 r. Publicada per P. LÓPEZ ELUM, *El acuerdo comercial de la Corona de Aragón con los italianos*, pàgs. 185-187, a partir d'una còpia conservada a l'ARV.

⁷⁹ ACA, C, cr. Martí I, núm. 286. Cit. aquest darrer document per M. DEL TREPPO, *I mercanti catalani*, pàgs. 263 i 314; cf. també ACA, C, reg. 2128, fol. 33 v.

⁸⁰ *Historia Económica de Europa*, publ. por la Universitat de Cambridge, III, pàgs. 402 i 422.

⁸¹ M. T. FERRER, *Mercanti italiani*, doc. 6; cf. també la nota següent.

redactat ja uns capítols per regular llur permanència a les terres catalano-aragoneses. Alguns d'aquests funcionaris i l'escrivà del veguer de Barcelona, portador de les cartes del rei, s'havien d'encarregar de convèncer els mercaders més destacats de Barcelona, mentre que amb els valencians hom hi negociava directament, ja que el rei era al regne de València, on celebrava Corts⁸².

A partir del mes d'abril de 1402, Barcelona sembla ésser l'únic puntal ferm encara del proteccionisme. La posició de la ciutat de València, que havia estat tan proteccionista o més que Barcelona, ens és poc coneguda en aquest moment perquè no hi ha cartes del rei adreçades a la ciutat i per tant tot el que diguem al respecte és hipotètic, però creiem que, probablement, la seva actitud s'havia debilitat a causa dels atacs que rebia a les Corts del regne, on havia d'enfrontar-se, en posició de minoria, amb els braços eclesiàstic i militar, que havien presentat un greuge al rei contra la pragmàtica d'expulsió dels italians.

El rei havia trobat sostenidors importants per a la seva política no solament en els braços eclesiàstic i militar de València sinó també entre els nobles i cavallers de Catalunya, que, malgrat no estar units en Corts, feren arribar al monarca llur opinió al respecte.

Nobles i grans eclesiàstics, monestirs o comandes d'ordes militars, posseïen grans extensions de terres i rendes agràries, així com també, sovint, grans ramats, o bé controlaven regions productores de llana, com l'orde de Montesa, que dominava una regió productora i distribuïdora d'aquesta matèria tèxtil tan important com era la del Maestrat⁸³.

Representaven, doncs, aquestes forces els interessos dels productors de llana, directament perjudicats per la pragmàtica d'expulsió dels italians, ja que florentins i llombards eren llurs millors clients, i representaven també els interessos agrícoles en general, que es revoltaven contra el proteccionisme de Barcelona i de València, que creïen encaminat a monopolitzar la comercialització de tots els productes de la terra en llur benefici exclusiu; de tenir tal intenció, almenys, les acusà ben clarament el rei en una carta als defensors de la mercaderia de Barcelona escrita el 14 d'abril de 1402⁸⁴. És possible que barcelonins i valencians tinguessin aquestes aspiracions, però això pertanyia al camp de la suposició; la competència i els intents monopolístics italians eren en canvi reals. L'acusació reial sembla més, doncs, una tàctica destinada a desarmar i desprestigiar el denunciador, acusant-lo de voler fer ell mateix allò que denuncia que fan els altres, que no pas una recriminació basada en fets provats.

⁸² ACA, C, reg. 2244, fol. 106 r.-v., cit. ja a M. T. FERRER, *Mercanti italiani*, pàg. 16.

⁸³ ACA, C, reg. 2244, fol. 165 r. (1402, abril, 18), cit. a M. T. FERRER, *Mercanti italiani*, pàg. 17. Cf. també ACA, C, reg. 2231, fol. 167 v. (1402, agost, 14).

⁸⁴ ACA, C, reg. 2244, fol. 159 r.-v. (1402, abril, 14) i M. T. FERRER, *Mercanti italiani*, pàgs. 16-17, on reproduïm un fragment de la carta del rei: «a fi que en mà e poder de fort pocs vinguen tots los esmerços de nostres regnes, en gran dan dels venedors e d'altres molta nostres sotmeses, qui hauran a venir en lur poder per vendre e comprar necessàriament a molí de destret».

Es cert que, en teoria, la posició reial podia ésser deguda a la comprovació, en un any de temps, de les conseqüències desagradables que podia portar el manteniment de l'expulsió dels italians, però dubtem que fos així perquè les grans compayies florentines i llombardes continuaven presents a terres catalanes en virtut de la salvetat feta a favor d'elles al mateix Parlament de Tortosa el 1400, mentre fos vigent el guiatge que tenien. El que sembla clar és que els productors temien un deficient escolament de la mercaderia, en canviar els canals de venda i distribució, i en conseqüència una baixa dels preus.

Pugnes semblants entre els productors de llana d'una banda i els mercaders, i sobretot els industrials, de l'altra, es donaren també a altres països, a Anglaterra, per exemple. Aquí, però, la política fiscal dels reis, que reposà essencialment en l'exportació de la llana, tengué la virtut d'encarir per a la indústria estrangera aquesta fibra, que els teixidors anglesos pagaven a un preu molt inferior, i per tant de protegir la producció d'aquests, protegida d'altra banda encara amb uns drets d'exportació molt baixos per al drap acabat, ço que afavorí el desenvolupament de la indústria anglesa⁸⁵.

A França, en canvi, la prohibició d'exportar la llana i matèries colorants, que des de 1277 els reis sancionaven periòdicament, fou finalment aixecada el 1333, en desaparèixer la gabella dels draps, malgrat les protestes de les viles draperes llenguadocianes, resultant-ne beneficiats els grans propietaris laics o eclesiàstics, que pogueren exportar lliurement llur llana, de la qual eren bons clients els italians, i sobretot el pastell, que vers mitjan segle XIV començà a ésser exportat en gran quantitat vers Catalunya⁸⁶.

El mateix problema es presentà més tard a Castella vers mitjan segle XV, amb la pugna al voltant de l'exportació de la llana entre els nobles i eclesiàstics d'una banda i els procuradors de les ciutats de l'altra. Els primers, lliurecanvistes per conveniències immediates, ja que posseïen grans ramats i a més controlaven la Mesta, s'oposaren a qualsevol mena de limitació de l'exportació de la llana que els segons, interessats en el desenvolupament industrial, maldaven per obtenir, a fi d'assegurar a la indústria tèxtil autòctona la matèria primera, que a vegades havia arribat a faltar a causa de l'exportació. El 1462, els procuradors aconseguiren una satisfacció, bé que fos només parcial, en llurs demandes i un terç de la producció llanera pogué ésser retinguda des de llavors⁸⁷.

A la Corona catalano-aragonesa els mercaders tenien en principi més possibilitats d'aconseguir d'imposar llurs criteris perquè tenien més força política que a Castella i haurien pogut resistir, segurament, l'escomesa contra el proteccionisme, iniciada el mateix 1401, si el front unit presentat per les ciutats marítimes al Parlament de Tortosa no hagués començat a trencar-se. Les divergències d'interessos, que responien a diferents estructures econòmiques,

⁸⁵ *Historia Económica de Europa*, publ. per la Universitat de Cambridge, III, pàgs. 409-410 i 419.

⁸⁶ G. ROMESTAN, *La gabelle*, pàgs. 197-205, 210 i 227.

⁸⁷ J. VICENS VIVES, *Manual de Historia económica de España*, Barcelona, 1959, pàg. 238; P. IRADIEL, *Evolución de la industria textil castellana en los siglos XIII-XVI. Factores de desarrollo, organización y costes de la producción manufacturera en Cuenca*, Salamanca, 1974, pàgs. 69-70.

ques, havien ressorgit per sota de l'aparent uniformitat, que era només superficial, i havien acabat per imposar-se.

Mallorca, per exemple, per la seva posició geogràfica, en un encreuament de vies marítimes, escala obligada dels venecians i d'altres en la ruta a Flandes, enllaç amb el Nord d'Àfrica i dipòsit de mercaderies barbaresques, on venien a buscar-les els italians, havia d'inclinar-se naturalment per l'apertura comercial. Potser alguns sectors del seu estament mercantil, qui sap si el dedicat al tràfic a llarga distància vers Orient o vers Flandes, era partidari encara d'una política proteccionista, com l'adoptada en altre temps pels reis de la casa de Mallorca, i amb tota seguretat ho era el ram de l'artesanat tèxtil, però un ampli grup de mercaders dedicats al tràfic amb Barbaria i de magatzemistes de la ciutat, així com tota la part forana, interessada en assegurar l'escolament ràpid i a bon preu dels productes agrícoles i de la llana, devien ésser partidaris aferrissats del lliurecanvisme⁸⁸, com també ho eren els menorquins, que tenien en els italians els clients principals de llur important producció de llana, molt apreciada per la seva qualitat.

Mallorca s'havia mantingut fidel als principis acordats en el Parlament de Tortosa durant tot el 1401. Plens de zel, els jurats havien intentat a l'agost de 1401 expulsar de Mallorca Tommaso *Armicii*, un llombard d'Alessandria de Lombardia, però com que l'any abans li havien concedit la ciutadania mallorquina hagueren de recórrer a un pretext rebuscat: declararen que la ciutadania concedida no era vàlida, perquè l'interessat, solter, no complia un requisit fonamental per poder continuar gaudint-ne i esquivar l'expulsió decretada pel gener de 1401: la de residir a l'illa amb la muller. La qüestió es resolgué favorablement per a l'italià, perquè el rei, a qui havia acudit, decidí que els jurats de Mallorca no tenien raó, perquè, assent l'*Armicii* jove, era possible que es casés en el futur i establís la família a Mallorca; per tant això no era raó per expulsar-lo de l'illa⁸⁹.

Però el 1402 els jurats, fos perquè amb un any de temps s'apreciaven millor els perjudicis que la mesura podia causar a l'illa, fos perquè un canvi en l'equip de govern havia fet modificar la política econòmica de la ciutat, abandonaren el front proteccionista. Vers abril de 1402 ja havien renunciat al capítol del pariatge relatiu a l'expulsió dels italians, basant-se en el profit que llur presència i activitats reportaven a l'illa. Quan el 12 d'abril de 1402 el rei respongué a una consulta dels defensors de la mercaderia de Mallorca sobre si calia considerar els venecians com a italians o no i sobre si calia respectar els guiatges dels florentins, els comunicà que, no solament no havien de molestar els venecians, que no es consideraven italians, i havien d'observar els guiatges als florentins, sinó que un cop aquests guiatges haguessin

⁸⁸ L'actitud lliurecanvista dels forans, contraposada al proteccionisme dels paraires i altres artesans de la ciutat ha estat documentada per F. Sevillano Colom, que ha estudiat el debat sorgit el 1463 sobre l'exportació de llanes, al qual ja ens referirem més endavant: F. SEVILLANO COLOM, *Artesania textil de la lana mallorquina (siglos XIV y XV)*, «Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana», 1971, pàgs. 174-176. Suposem que l'ideologia econòmica era la mateixa cinquanta anys abans, ja que era conseqüència lògica de les activitats dels uns i dels altres.

⁸⁹ M. T. FERRER, *Mercanti italiani*, pàg. 14 i doc. 5.

caducat, els italians podrien seguir comerciant en el regne, ja que així ho havia demanat el síndic de Mallorca, Francesc Umbert⁹⁰.

A Barcelona, des del mes de novembre de 1401, Antoni Sa-Plana degué fer circular entre els mercaders més importants els capítols dels acords preliminars per a la romasa dels italians, tal com li ho havia manat el rei. Més tard, pel desembre, el rei encomanà a Antoni Sa-Font de parlar sobre la mateixa qüestió amb els consellers de la ciutat⁹¹.

Però els consellers de Barcelona es trobaven en una posició difícil, entre dos focs, d'una banda el monarca pressionava perquè acceptessin la llibertat de comerç, de l'altra els defensors de la mercaderia, exponents de la classe mercantil de la ciutat, lluitaven perquè es mantingués el proteccionisme i l'expulsió dels italians. Els defensors de la mercaderia s'oposaven a qualsevol mena de transacció amb el rei i havien aconseguit fins i tot fer suspendre les reunions d'una comissió de dotze prohoms, elegida pel Consell de Cent per estudiar les proposicions reials. Davant l'oposició tancada de l'estament dels mercaders, de tant de pes dins la ciutat, els consellers s'excusaren prop del rei fins i tot de donar llur pròpia opinió sobre el projecte reial, opinió que el monarca els havia demanat per saber si les limitacions posades a l'actuació dels italians en el projecte citat serien suficients per aconseguir el sector mercantil dels seus regnes. Davant la resposta dels consellers barcelonins, el rei mostrà la seva sorpresa pel fet que la protesta dels defensors de la mercaderia prevalgués sobre una decisió del Consell de Cent, que representava tota la ciutat, i exhortà per tant els consellers a fer reunir la comissió de dotze prohoms i a remetre-li després el resultat de llurs deliberacions, tot assegurant que ell no estava disposat a admetre com a interlocutors els defensors de la mercaderia, sinó només els mateixos consellers i, per forçar-los a adoptar una actitud negociadora, els posà davant el dilema d'acceptar la llibertat de comerç amb restriccions, tal com ell la proposava, o de trobar-se després que, pressionat per les Corts valencianes i pels mallorquins, hagués de decretar la total llibertat de comerç, com pretenien aquests. Més tard, el 18 d'abril, tornà a insistir sobre el mateix amb arguments semblants; pocs dies abans havia recriminat als defensors de la mercaderia de Barcelona llur posició; és la carta a la qual ja ens hem referit, en la qual els acusava de voler monopolitzar la comercialització dels productes del regne en benefici exclusiu de l'estament mercantil⁹².

Poc a poc la cort anava imposant el seu projecte. El 14 d'agost del mateix any 1402, demanava als defensors de la mercaderia de Perpinyà, Tortosa i Barcelona que li enviessin procuradors abans del 10 de setembre per tractar de l'afer de la llibertat de comerç dels italians, demanada pels nobles i cavallers de Catalunya, les illes de Mallorca i Menorca i els braços eclesiàstic i militar del regne de València⁹³. En realitat, al rei no li calien ja gaires consultes; la decisió estava presa.

⁹⁰ *Ibidem.*, pàg. 17, i ACA, C, reg. 2174, fol 77 r.-v. (1402, abril, 12); cit. M. DEL TREPPO, *I mercanti catalani*, pàg. 268.

⁹¹ ACA, C, reg. 2174, fol. 33 v. (1401, desembre, 16).

⁹² ACA, C, reg. 2175, fol. 85 r.-v. (1402, abril, 12) i M. T. FERRER, *Mercanti italians*, pàgs. 16-17.

⁹³ ACA, C, reg. 2231, fol. 167 v. (1402, agost, 14).

El 13 d'octubre de 1402, un any i mig després de la pragmàtica d'expulsió, el rei publicava una altra pragmàtica que capgirava definitivament la situació en concedir als italians llibertat de comerç a les seves terres sempre que fossin observades certes condicions: que els italians residissin i comerciessin només a les ciutats de Barcelona, València, Mallorca, Tortosa i Perpinyà i a l'illa d'Eivissa, fora de les quals podrien comprar únicament la llana, i ja esquilada (és a dir, quedava prohibida l'especulació abans de tondre), que no negociessin fora d'aquests centres per mitjà de comanda o, dins, amb altres que no fossin súbdits dels regnes catalano-aragonesos i, finalment, que per exportar les mercaderies comprades empremsin naus catalanes: només en el cas que no n'hi hagués cap de disposada a carregar aquelles mercaderies els italians podrien utilitzar naus estrangeres⁹⁴.

Un mes i mig després de la promulgació de la pragmàtica, el rei comunicava al governador de Catalunya i al veguer de Barcelona el decret sobre llibertat de comerç i els ordenava que no permetessin que els italians fossin molestats ni amb motiu del pariatge ni amb motiu de represàlies i altre tal fou comunicat al governador, al veguer i al batlle de Mallorca, en atenció a la demanda de suspensió de represàlies contra els italians presentada pel síndic de l'illa⁹⁵.

El monarca havia intentat amb el seu decret aconseguir les dues parts en litigi, d'una banda els interessos dels grans senyors rurals, de l'altra els dels mercaders dels seus regnes. El senyors veieren totalment assegurada la comercialització de les llanes, als preus alts que en pagaven els italians, mercès a la clàusula que permetia a aquests de recórrer totes les terres de la Corona precisament per adquirir la llana. Però el rei intentava, al mateix temps, d'impedir que els italians poguessin monopolitzar aquest producte amb una altra clàusula que els prohibia la compra anticipada abans de la tosa, compra practicada usualment per les companyies italianes, que disposaven de grans capitals i es podien permetre de tenir els diners de la paga i senyal immobilitzats durant mesos. D'altra banda, procurava d'acontegar l'estament mercantil català amb la prohibició que els italians mercadegessin fora dels grans centres comercials, personalment o per mitjà de comandes, de manera que, de fet, no poguessin remuntar-se directament a les fonts productores, exceptuada la llana, sense passar per una prèvia comercialització a càrrec dels mer-

⁹⁴ ACA, C, reg. 2197, fols. 211 r.-212 r. El mateix dia la pragmàtica fou comunicada als oficials reials perquè l'observessin: *ibidem*, fol. 215 r. La part dispositiva de la pragmàtica, traduïda a l'italià, es troba a l'Arxiu Datini de Prato, procedent probablement dels magatzems de la companyia Datini a Barcelona o a València i fou publicada per G. LIVI, *Dall'Archivio di Francesco Datini, mercante pratese*, Florència, 1910, pàgs. 52-53, edició que tothom ha ignorat sempre, fins i tot els historiadors italians que s'han ocupat d'aquesta qüestió. El document del registre 2197 fou trobat i comentat per M. Mitjà en una comunicació al IV Congrés d'Història de la Corona d'Aragó del 1955 titulada *La economía barcelonesa durante el reinado de Fernando I en un punto muerto*, que no ha arribat a publicar-se. J. VICENS VIVES, a *Evolución de la economía catalana durante la primera mitad del siglo XV*, al «IV Congrés d'Història de la Corona d'Aragó», Ponències, Palma de Mallorca, 1955, pàgs. 9-10, recollí aquesta aportació de M. Mitjà, i igualment a *La economía de los países de la Corona de Aragón en la Baja Edad Media*, ponència a càrrec d'ell mateix i de L. SUÁREZ FERNÁNDEZ i C. CARRÈRE al «VI» Congreso de Historia de la Corona de Aragón», celebrat en 1957, Madrid, 1959, pàg. 120. Posteriorment ha estat comentat per M. T. FERRER, *Mercanti italiani*, pàgs. 15-18, C. CARRÈRE, *Barcelone*, pàg. 27, i M. DEL TREFFO, *I mercanti catalani*, pàgs. 268-270.

⁹⁵ ACA, C, reg. 2175, fol. 149 r.-v. i reg. 2174, fol. 139 v. (1402, novembre, 29).

cadens autòctons, i que, dins d'aquests centres, els italians negociessin amb altres estrangers⁹⁶. L'adopció de mesures proteccionistes envers la flota mercantil catalana, a les quals ja ens hem referit, estaven encaminades igualment a complaure els barcelonins, que havien insistit sempre molt en aquest punt.

Malgrat aquestes concessions, els barcelonins s'oposaren immediatament al decret reial perquè, ells ho devien veure prou bé, no tutelava llurs interessos de manera adequada, tal com el futur s'encarregaria de demostrar.

En el capítol de les llanes, per exemple, punt bàsic del decret, els intents monopolitzadors i la compra anticipada continuaren. El 27 de desembre de 1404, per exemple, el rei concedí una remissió de culpes a favor dels mercaders florentins Paolo i Matteo di Giovanni, que no havien observat la prohibició de comprar llana no esquilada. Hagueren de pagar per aquest motiu la considerable suma de 500 florins, més 30 de drets de segell⁹⁷. El 28 de desembre, Cristoforo di Bartolo, representant de la companyia Datini, rebé una remissió semblant amb motiu d'una acusació similar i també hagué de pagar una multa de 500 florins més els drets de segell que, en aquest cas, ignorem per quina raó, pujaven només a 5 sous⁹⁸. Dos dies després, però, la companyia Datini obtenia, qui sap a quin preu, autorització per a comprar llana no esquilada, malgrat totes les disposicions en contrari⁹⁹. No sembla que la companyia fos penalitzada per acaparament de llana, però, evidentment, també en aquest punt transgredia les disposicions legals, almenys pel que es referia a la llana de Menorca. El 6 de novembre de 1405, per exemple, un representant de la companyia Datini a Menorca escrivia al factor de la mateixa societat a Mallorca sobre les seves gestions per comprar la llana de la tosa de la primavera següent i li enviava una llista dels 52 corrals que ja havia emparaulat, avançant un préstec als propietaris, i afegia que si podia aconseguir tres corrals grossos que li faltaven i que havien promès vendre-li a ell abans que a un altre, tindria la cabanya dels corrals de l'illa, donant a entendre, doncs, que la companyia havia acaparat en bona mesura la producció local¹⁰⁰.

De moment els mercaders catalans podien comprar còmodament a Aragó i a València, però més endavant, a mitjan segle xv i en el xvi, com veurem, els italians recixiren a acaparar la producció també en aquestes regions, causant dificultats a la indústria llanera catalana, que quedà sense matèria primera suficient.

El decret liberalitzador del rei Martí tingué, doncs, llargues conseqüències i significà un triomf dels interessos a curt termini de l'aristocràcia i dels productors de matèries primeres, en definitiva dels interessos rurals, enfront dels interessos del comerç i de la indústria autòctons.

⁹⁶ A començaments del segle xiv també Lluís X de França havia restringit l'estada als llombards només a les ciutats de París, Saint Denis, Nîmes i La Rochelle: E. LAVISSE, *Histoire de France depuis les origines jusqu'à la Révolution*, III, pàg. 229.

⁹⁷ ACA, C, reg. 2179, fol. 135 r.-v. (1404, desembre, 27).

⁹⁸ *Ibidem.*, fols. 134 v.-135 r. (1404, desembre, 28).

⁹⁹ *Ibidem.*, fol. 133 r. (1404, desembre, 30).

¹⁰⁰ M. T. FERRER, *Dues cartes en català des de Ciutadella a la companyia Datini de Mallorca*, pàgs. 83-85 i 93-96.

Barcelona, isolada en la seva política proteccionista, no pogué impedir la promulgació del decret. No acceptà, però, la derrota i durant anys portà l'afer per via judicial; la causa s'arrossegava encara el 1414. El 1411 l'estament mercantil barceloní mantingué l'esperança que el rei que resultés elegit després de la mort sense successió de Martí l'Humà podria ésser induït a abrogar el decret d'aquest, promulgat contra els privilegis de la ciutat. Per aquesta raó els consellers cessants el 1411 recomanaren l'afer als seus successors en el «testament» o resum de les qüestions pendents que se solia redactar el termini del mandat¹⁰¹, però llurs esperances foren vanes.

c) *La creació del dret dels italians*

En publicar-se el decret liberalitzador del rei Martí quedava encara un punt a concretar en el nou estatut comercial concedit als italians: el dels impostos especials que haurien de pagar i que era un altre dels elements destinats a protegir el comerç autòcton enfront de la competència estrangera. En efecte, la pragmàtica no deia res respecte a aquesta qüestió, potser perquè encara no havia estat totalment decidida, potser també perquè essent un element que podia canviar en més o en menys en algun moment, no es considerà oportú incloure'l en una pragmàtica solemne.

Malgrat tot, dins el mateix any fou decidit ja l'impost que pagarien els italians: 3 diners per lliura del valor de tot el que compressin o venguessin a terres catalanes, és a dir un 1,25 % (a més dels impostos ordinaris que paguessin els catalans, és clar). A l'Arxiu Datini es conserva un full, procedent sens dubte dels magatzems del Datini a Barcelona o a València, publicat per G. Livi, en el qual es recull la part dispositiva de la pragmàtica de llibertat de comerç, traduïda a l'italià i completada amb una nota sobre el citat impost¹⁰².

A l'Arxiu del regne de València es conserven els capítols de l'avenença del rei Martí amb els italians que comerciaven en els seus regnes sobre els impostos que havien de pagar, capítols que foren redactats entre l'octubre i el desembre de 1402.

Els capítols establien en primer lloc que, després d'algunes discussions sobre si cada companyia havia de lliurar pel guiatge reial un sol drap d'or cada any o tants draps com socis o factors tingués la companyia, el rei i els mercaders italians havien arribat a l'acord que el monarca renunciaria a cobrar els draps d'or i que, en canvi, els italians pagarien tres diners per lliura de tota la mercaderia que introduïrien en els seus regnes procedent de terres no sotmeses a la seva corona i el mateix per sortida de mercaderies, tant si procedien dels seus regnes com si procedien d'altres terres i ja havien pagat dret d'entrada. S'indicava que les valoracions de la mercaderia serien fetes com en els impostos de la Generalitat i que, com en aquests, quedarien exclosos de l'impost els vestits, armes, vaixel·la, cavalcadures i esclaus per a ús propi.

¹⁰¹ M. T. FERRER, *Mercanti italiani*, pàgs. 15-18 i nota 29, i ACA, *Processos*, lligall 112-8.

¹⁰² G. LIVI, *Dall'Archivio*, pàgs. 52-53 i M. T. FERRER, *Mercanti italiani*, pàgs. 15-16.

Els capítols especificaven que els italians no haurien de pagar l'impost per les compres o vendes fetes dins d'un dels regnes de la Corona, però sí l'haurien de pagar si les portaven de l'un a un altre regne de la mateixa Corona, bé que, en cas que aquestes mercaderies fossin portades després a un altre regne de la mateixa Corona (mentre no fos el mateix d'on havien estat tretes) o exportades fora, no haurien de pagar més que una sola vegada. Igualment, si mercaderies importades de fora i que haguessin pagat l'impost a l'entrada eren portades després a un altre regne de la mateixa Corona no havien de pagar novament. No haurien de pagar tampoc les mercaderies en trànsit d'un regne estranger a un altre, llevat dels casos en què es paguessin els impostos de la Generalitat. Les infraccions a aquestes disposicions haurien d'ésser castigades como ho eren les defraudacions en els impostos de la Generalitat.

El rei es comprometia a concedir guiatges als italians que vinguessin de llavors en endavant a la seva terra, estenent a ells aquests pactes, i prometia no demanar-los cap altra càrrega ni drap d'or durant els cinc anys següents, però per més endavant ja no s'obligava. Aclaria que, encara que els guiatges diguessin que els italians havien de pagar el drap d'or, no s'exigiria i es deixaria aquest punt dels guiatges en suspens.

L'entrada de vitualles, or i argent seria exempta de l'impost, mentre que no ho seria la sortida.

El rei anunciava en aquests capítols que nomenaria col·lectors del dret i que serien jutges de qualsevol qüestió que pogués sorgir en relació amb el nou impost els batlles generals d'Aragó, del regne de València i de Catalunya, els procuradors reials de Mallorca i dels comtats de Rosselló i Cerdanya i l'administrador general del regne de Sardenya, que eren les terres on l'impost havia d'ésser exigit.

Els capítols, i per tant l'impost, havien d'entrar en vigor el dia de Nadal de 1402, és a dir, en començar el nou any, segons l'estil de la nativitat¹⁰³.

L'aclariment que quedava sense efecte l'obligació de pagar el drap d'or mencionada pels guiatges expedits era necessària perquè el mateix any 1402, després de la publicació del decret del 13 d'octubre, concretament, entre novembre i desembre, el rei Martí havia concedit nombrosos guiatges que, no solament no feien menció de l'impost dels tres diners per lliura sinó que tornaven a fer referència a l'obligació tradicional de lliurar el drap d'or anual o l'equivalent de 50 florins per cada societat i per cada soci¹⁰⁴. Aquesta clàusula no desapareix dels guiatges, segons el que hem pogut veure, fins als que foren concedits el 1405 on es féu referència, en canvi, a l'obligació de pagar els tres diners per lliura¹⁰⁵.

A finals de l'any 1402 començà a organitzar-se la col·lecta del nou impost. El 23 de desembre d'aquest any el rei confià al mercader florentí i ciu-

¹⁰³ P. LÓPEZ ELUM, *El acuerdo comercial de la Corona de Aragón con los italianos*, pàgs. 188-193.

¹⁰⁴ Cf. M. T. FERRER, *Mercanti italiani*, pàgs. 19-21 i doc. 6. Aquest guiatge és citat també per M. DEL TREPPO, *I mercanti catalani*, pàgs. 270-271.

¹⁰⁵ M. T. FERRER, *Mercanti italiani*, pàg. 21 i doc. 7.

tadà de Barcelona Frosino di ser Giovanni la tasca de recollir aquest nou impost reial¹⁰⁶. El 28 de desembre el rei ja féu l'assignació d'un deute de la cort perquè fos cobrat amb el producte del dret italià¹⁰⁷.

Sembla que Frosino di ser Giovanni era encara collector del dret el 1404, ja que aquest any s'encarregà de tramitar, i era el responsable de pagar-ne el dret del segell, una provisió a favor dels italians que havia de repercutir en l'impost que recollia. El 18 d'abril de 1404, en efecte, el rei concedí als italians llicència per comprar mercaderies a Castella, introduir-les als seus regnes i treure-les-en, cosa que llavors ni ells ni els mercaders autòctons no podien fer a causa de la prohibició de comerç amb Castella. Els italians havien al·legat que aquesta mesura conculcava la llibertat de comerç pactada el 1402 i asseguraven que els perjudicava tant que no podrien continuar residint a la Corona catalano-aragonesa¹⁰⁸. Probablement l'afirmació era una mica exagerada per a impressionar, però era cert que aquestes terres interessaven els italians no solament per llur mercat d'oferta i de consum propis sinó també perquè eren la porta de Castella. Els italians no havien hagut de fer més que seguir les rutes i els canals de comercialització existents entre la Corona catalano-aragonesa i Castella per penetrar en aquest darrer regne. Els ports mediterranis catalans eren la plataforma adequada per a encaminar aquest tràfic cap a l'exterior. La prohibició del comerç amb Castella amenaçava destruir aquesta estructura econòmica que, d'altra banda, el rei de Castella intentava modificar també oferint als italians de fer de Cartagena el port de sortida de la llana castellana, on podrien embarcar-la disfrutant de franquícia¹⁰⁹.

Uns anys després l'administració del dret dels italians era en mans de Domenico di Benedetto, un pisà que era des de feia temps ciutadà de Barcelona¹¹⁰. Essent ell l'administrador del dret, el 1408, el rei Martí es queixà perquè, segons ell, els collectors no havien tingut la diligència necessària en cobrar-lo i molts italians en defugien el pagament. A Menorca, especialment, els mercaders italians que hi anaven a comprar llana i altres productes no pagaven el dret, anomalia de la qual hi ha constància tant per banda reial com per banda particular, en aquest cas del factor de la companyia Datini a l'illa.

¹⁰⁶ ACA, C, reg. 2245, fol. 71 r. (1402, desembre, 23).

¹⁰⁷ El rei manà a Frosino di ser Giovanni que dels diners del dret pagués 50 florins a Bernat Ferrer: ACA, C, reg. 2175, fol. 159 r. (1402, desembre, 28).

¹⁰⁸ ACA, C, reg. 2178, fol. 89 v. (1404, abril, 18). Sobre la prohibició de comerç amb Castella cf. M. T. FERRER I MALLOL, *La ruptura comercial amb Castella i les seves repercussions a València (1403-1409)*, «Primer Congreso de Historia del País Valenciano (València, 1971)», II, València, 1980, pàgs. 671-682.

¹⁰⁹ Enric III de Castella féu aquesta proposta concretament als venecians, segons una carta conservada a l'Arxiu Datini: «miser lo Re di Chastela à fato dir al nostro chapetanio di le galie di Flandra che in chaso che i veniziani voia usar in lo so' paese ch'el de vuol far franchi di tute chose e che nul mandemo le nostre nave a chargar a Chartagenia, che s'è bon porto, ch'el farà chapitar tutte le lane di Chastela a Chartagenia»: F. MELIS, *Origini e sviluppi delle assicurazioni in Italia (secoli XIV-XVI)*, I. *Le Fonti*, Roma, 1975, pàg. 54. Aquesta proposta d'Enric III documentada a Prato confirma la hipòtesi que exposarem a *La ruptura comercial amb Castella*, pàg. 676.

¹¹⁰ El 1408 consta com a administrador del dret, però no sabem des de quan ho era: ACA, C, reg. 2183, fol. 28 r. (1408, març, 26).

En aquest any 1408 el rei es preocupà de trobar la manera de corregir aquestes deficiències: disposà que els culpables de defraudació del dret a Menorca fossin castigats amb una multa de deu lliures o de la quantitat que el governador estimés convenient després de negociar-la amb els infractors¹¹¹. Ordenà que els italians lliuessin als col·lectors un albarà amb les mercaderies que importaven o exportaven, tal com es feia en la col·lecta de les generalitats, que els batlles generals i procuradors reials dels diferents regnes vigilessin que no hi hagués frau o que els col·lectors lliuessin el producte de l'impost al cavaller Pere Torrelles, que era el receptor general de l'impost¹¹².

A darreries d'aquest any, el rei arribà a la conclusió que tantes deficiències en la col·lecta es devien a l'administració directa i per això decidí d'arrendar-lo, tal com es feia amb tants altres impostos, per un temps de dos o tres anys. Abans, però, de cloure cap tracte amb els arrendadors, el rei volgué rebre més d'una oferta i de més d'un lloc, per tal de poder escollir la que donés més beneficis al fisc. De Barcelona tenia una oferta de 3.000 florins anuals, és a dir, 33.000 sous; de 40.000 sous i de 50.000, però aquests demanaven els uns la meitat i el altres la totalitat de les multes imposades als defraudadors del dret. El rei demanà al batlle general de València que mirés si trobava en el regne ofertes millors, ja que esperava que el rendiment de l'impost augmentaria molt en emigrar cap a terres catalanes la colònia florentina de Gènova, expulsada d'aquest ciutat a partir del gener del 1409¹¹³.

Finalment, el rei s'inclinà per l'oferta de 3.000 florins anuals de Romeu de Galliners, mercader barceloní, i del cambrer del rei Pere Marçal, també de Barcelona, que el tingueren arrendat des del primer de maig de 1409 durant tres anys. Els capítols de l'arrendament establiren que el preu estipulat seria pagat cada any la meitat en els primers sis mesos després de començar l'arrendament i l'altra meitat a any vençut. El preu hauria d'ésser assegurat amb fermances i amb el producte caldria pagar una sèrie d'assignacions de deutes de la cort carregades sobre el dret: 1.000 florins al monestir de Vall de Jesucrist, altres mil a Pere Torrelles i tot el que es degué a Domenico di Benedetto, el col·lector de l'impost fins llavors, i a Jacopo Pipinelli. Pel que respectava a la manera de collir l'impost s'indicava que els patrons haurien de donar manifest de les mercaderies que portaven, tal com es feia per al pagament de les generalitats i de la lleuda de Barcelona¹¹⁴. El 18 de setembre, el rei ordenà als governadors i altres oficials reials de Mallorca, València i Catalunya, d'ajudar els arrendadors del dret en tot el que haguessin de menester¹¹⁵.

Posteriorment, el procediment d'exacció del dret dels italians continuà essent gairebé sempre el de l'arrendament, llevat dels anys 1413, 1416 i 1420 que fou cobrat directament per funcionaris reials¹¹⁶. El 1413, la col·lectoria

¹¹¹ ACA, C, reg. 2270, fol. 59 r.-v. i cr. Martí I, núms. 1172 i 1173 (1408, juny, 20). Cf. també Archivio Datini de Prato, D. 1060, carta del 15 de juny de 1408 publ. a M. T. FERRER, *Dues cartes en català des de Ciutadella a la Companyia Datini de Mallorca*, pàgs. 96-97 i 86-87.

¹¹² ACA, C, reg. 2237, fol. 18 v.-19 r. (1408, agost, 8).

¹¹³ ACA, C, reg. 2184, fol. 133 v. (1408, desembre, 6).

¹¹⁴ ACA, C, reg. 2261, fols. 69 v.-74 r. (1409, abril, 18). Cf. també reg. 2187, fols. 69 v.-71 r., 91 r.-v. i 122 v.-123 r.

¹¹⁵ ACA, C, reg. 2188, fols. 97 v.-98 r. (1409, setembre, 18).

¹¹⁶ C. CARREAS, *Barcelone*, pàg. 29; L. PILLS ROS, *Estudio sobre el Bayle General de Valencia, su*

del dret fou confiada a Martí Querol, mercader de Barcelona¹¹⁷, que ja havia intervingut anteriorment en la col·lecta de l'impost i no pas a gust de tothom, puix que la ciutat de Barcelona l'havia acusat d'haver fet frau en la seva tasca¹¹⁸. Ara, el seu nomenament provocà una reclamació del batlle general del regne de València, Joan Mercader, que considerava que la col·lecta del dret era competència del seu carrec; el rei li donà satisfacció confiant-li'n la col·lecta a la seva jurisdicció¹¹⁹.

D'entre els italians, els únics que protestaren contra el dret de tres diners per lliura foren els genovesos i els venecians, però pel maig de 1410 Martí l'Humà dictaminà que tant els uns com els altres l'havien de pagar ja que, deia, segons els llibres dels col·lectors del drap d'or i després del dret dels italians constava que havien pagat aquests impostos. Els que es neguessin a pagar-lo haurien d'abandonar les seves terres¹²⁰.

Pel que fa als genovesos, la pau entre la Corona catalano-aragonesa i Gènova els eximí del dret¹²¹, bé que de tant en tant es reproduïren els intents de cobrar-los l'impost, especialment el 1416 ens consta que hi hagué un manament exprés en aquest sentit¹²². La ciutat de Barcelona demostrà molt d'interès en assegurar l'exempció dels genovesos, que era garantia de les exempcions d'impostos per als seus mercaders a Gènova, i presentà un greuge a les Corts, les de 1414 o les de 1418, protestant per la generalització del dret dels italians, que es demanava també als genovesos, que n'havien d'ésser exempts¹²³. El darrer intent dels que coneixem de demanar-los el dret italià és del 1570, en què hom intentà de fer-los pagar l'impost per la moneda que extreïen del Principat per mar cap a Gènova¹²⁴.

autoridad y jurisdicción, València, 1970, fa referència a arrendaments valencians del peatge, de la lleuda de Tortosa i del dret dels tres diners per lliura el 1424 i el 1488, docs. 141 i 612; cf. sobre el mateix tema M. DEL TREPPO, *I mercanti catalani*, pàgs. 288-289. A l'Arxiu de la Corona d'Aragó es conserven sis registres del pagament de la lleuda de Tortosa, que sol anar unit al dret dels tres diners per lliura dels italians, llevat del primer registre, perquè el dret encara era arrendat a Romeu de Galliners: RP, Mestre Racional, reg. 2962 (1411-1420). Cal afegir-hi, a més, el llibre de rebudes d'Antoni Sala, inèdit, que conté els comptes d'ambdós drets de 1427-1428: RP, Batllia General, Ag. 202, que em fou indicat amablement pel difunt Sr. Antoni M. Aragó, vicedirector de l'Arxiu, que coneixia molt bé aquesta secció i sabia que aquest tema m'interessava. El 1455-1456 el dret fou arrendat per 400 lliures anuals: *ibidem.*, Bg. 112.

¹¹⁷ P. LÓPEZ ELUM, *El acuerdo comercial de la Corona de Aragón con los italianos*, pàgs. 195-196.

¹¹⁸ L'acusació és del 1411: C. CARRÈRE, *Barcelone*, pàgs. 30-31.

¹¹⁹ M. TINTÓ SALA, *Cartas del Baile General de Valencia, Joan Mercader, al rey Fernando de Antequera*, València, 1979, docs. 32 i 37. El 1416 també apareix citat entre els col·lectors del dret, a més del batlle general de València i Martí Querol, Galter de Clairac, donzell: P. LÓPEZ ELUM, *El acuerdo comercial de la Corona de Aragón con los italianos*, pàg. 198.

¹²⁰ P. LÓPEZ ELUM, *El acuerdo comercial de la Corona de Aragón con los italianos*, pàgs. 194-195.

¹²¹ J. CAMARENA MAHIQUES, *Tratado de paz entre Aragón y Génova en 1413*, València, 1953, pàg. 128.

¹²² S. FOSSATI RAITERI, *Privilegis genovesos a les terres catalano-aragoneses en els primers vint anys del segle XV i l'impost dels tres diners per lliura*, «Estudis d'Història Medieval». Estudis dedicats a Ferran Soldevila, V (1972), pàgs. 107-113, i també *La pace del 1417 tra la Repubblica di Genova e il Regno d'Aragona*, «Saggi e documenti», I, pàgs. 458-460. P. LÓPEZ ELUM, *El acuerdo comercial de la Corona de Aragón con los italianos*, pàgs. 198-199.

¹²³ ACA, Processos, 112-8.

¹²⁴ ACA, RP, Batllia General, Processos, lligall de 1570. La moneda exportada devia ésser la d'origen americà, cf. sobre el tema: J. REGLÀ CAMPISTOL, *Los envíos de metales preciosos de España a Italia a través de la Corona de Aragón y sus relaciones con el bandolerismo pirenaico*, «Estudios de Historia Moderna», IV, pàgs. 191-203.

Pel que respecta als venecians, la qüestió de si havien de pagar l'impost o no cuejava encara el 1413. Ferran I d'Antequera i el seu fill i lloctinent Alfons hagueren de decidir una sortida per a aquest plet. L'enquesta que promogueren per saber si els venecians havien pagat o no el dret dels tres diners per lliura no els il·luminà gaire, perquè eren pocs els venecians que residien a Catalunya i en tot cas l'enquesta s'havia d'haver verificat a València, a Mallorca o a Cotlliure, que era on tocaven de tornada de Flandes. Finalment, li semblà al príncep que l'havien pagat i per tant havien d'ésser compresos en l'impost (nosaltres hem trobat que, efectivament, en un guiatge atorgat a un tal Moret Bargadini el 1406 es feia menció expressa de l'obligació de pagar l'impost dels tres diners per lliura, la qual cosa permet suposar que, efectivament, el pagà ¹²⁵). Però el príncep trobà la sortida de proposar als venecians la reciprocitat de tracte fiscal; si els venecians suprimien els nombrosos impostos que cobraven als catalans a Venècia, el rei Ferran eximiria els venecians del dret dels tres diners per lliura. Els venecians quedaren, de moment subjectes a l'impost ¹²⁶, però el 1425 el rei Alfons intervenia prop dels col·lectors del dret a Tortosa perquè no els ho cobressin, de manera que ignorem como acabà l'afer ¹²⁷.

A mitjan segle hi hagué també dificultats amb els mercaders de Ragusa, als quals hom volia cobrar també el dret dels italians. Però els raguseus protestaren enèrgicament, especialment Benko Kotruljevic (Benet de Cotrugli o Cotrulli en els documents catalans) ¹²⁸ i Bartul Gucetic (Bartomeu de Gogi o Goze en els documents catalans). Un procés iniciat el 1443 conclougué de manera favorable als raguseus, que foren reconeguts com a no italians per la reina Maria i per tant exempts d'aquest dret, malgrat que els col·lidors del citat impost al·legaven que no solament el pagaven els pròpiament italians, sinó també els «lombarts, nissarts, los dits habitants en la dita ciutat de Regoça e tots aquells de les parts de Levant, axí marítimes com altres» des de feia deu, vint, trenta, quaranta o cinquanta anys. L'impost s'havia allargat, doncs, a la pràctica, a tots els originaris de l'àrea mediterrània de Niça cap a Llevant. Malgrat la sentència favorable del 1444, els lleuders de Tortosa, on els raguseus anaven a comprar llana, no respectaren l'exempció d'aquests i els continuaren cobrant el dret italià, ço que motivà, un nou recurs a la reina, que, pregada també pel consell de Ragusa, sembla que hi proveí favorablement ¹²⁹.

¹²⁵ ACA, C, reg. 2204, fols. 48 v.-49 v.

¹²⁶ S. FOMBAT RAITERI, *L'ambasciata veneta del 1413 al re Ferdinando d'Aragona e il «dret italià»*, a «Omaggio a Guerrieri-Crocetti», Gènova, 1971, pàgs. 289-314 i *Privilegis genovesos*; M. DEL TREPPO, *I mercanti catalani*, pàgs. 314-317. P. LÓPEZ ELUM, *El acuerdo comercial de la Corona de Aragón con los italianos*, pàgs. 197-199.

¹²⁷ M. DEL TREPPO, *I mercanti catalani*, pàgs. 317-318.

¹²⁸ Benet de Cotrugli fou un famós mercader raguseu, autor de quatre llibres sobre el mercader perfecte, escrits el 1438 i publicats molt més tard, Benedetto COTRUGLI, *Della mercatura a del mercante perfetto*, Brescia, 1602. Sobre les activitats d'aquest mercader, i del seu germà Joan, associats a la companyia del florentí Francesco de Nerone, cf. M. DEL TREPPO, *I mercanti catalani*, pàgs. 300, 324-326 i 480 i *La «Corona d'Aragona» e il Mediterraneo*, «IX Congresso di Storia della Corona d'Aragona, 1973», Nàpols, 1978, pàgs. 323-325.

¹²⁹ ACA, RP, Batllia General, Processos, lligall 2 de 1443 i lligall 1 de 1447. Cf. la carta del consell de Ragusa, del 16 d'octubre de 1446, a A. DE CAPMANY, *Memorias Históricas*, II, doc. 355, comentada per C. CARRER, Barcelona, pàgs. 600-601.

No sabem fins a quan romangué en vigor aquest impost, però sí que continuava cobrant-se encara el 1694, any en el qual foren refets els capítols de 1402, adequant alguns punts als nous temps ¹³⁰.

3. *El moviment proteccionista després del decret liberalitzador de 1402*

En els primers anys de funcionament de la nova política comercial envers els italians una relativa prosperitat diluï les protestes dels proteccionistes a les quals ja ens hem referit; hi havia feina i guany per a tothom. Ben significatiu d'aquests anys d'entusiasme de la cort per la bona marxa de la seva política és el pròleg del guiatge concedit el novembre de 1402 a diverses societats italianes, després del decret liberalitzador de l'octubre del mateix any. Es un himne a la fertilitat de les terres catalanes i aragoneses. El redactor del text, l'escrivà Bartomeu Gras, descriu líricament en llatí els bells camps de blat, plens de promeses d'esplèndides collites, les vinyes, que mostren entre les fulles verdes el raïm rosat i inflat, destinat a transformar-se en vins exquisits, les pastures verdes, els olivars, que produiran l'oli tan apreciat, els camps daurats del safrà i les abelles, que treballen continuament per fer mel i cera, i els ramats de cavalls i de tota mena de bestiar que poblen aquests camps. Una introducció tan lírica serveix per arribar a la conclusió que el comerç és necessari per avalorar justament aquestes riqueses naturals i que, per tant, l'activitat dels mercaders estrangers, als quals és concedit el guiatge, és útil al bé públic ¹³¹.

Però el segle xv, que s'havia obert tan favorablement per als italians, no deixaria de presentar per alguns d'ells, particularment per als toscans, sorpreses amargues. Els sentiments anti-italians, els temors i les aprensions dels mercaders locals havien quedat uns anys ofegats, però no desaparegueren totalment, almenys a Barcelona, on l'inclinació pel proteccionisme havia estat tan viva.

Ja hem dit que a les Corts del 1414 o a les del 1418 el síndic de Barcelona presentà un greuge contra el dret dels italians, al·legant que repercutia en dany dels mercaders catalans, perquè llavors els demanaven més impostos a ells també a l'estranger, i protestant perquè s'havia generalitzat fins i tot als genovesos, que n'havien d'estar exempts ¹³². A les Corts de 1421-1423 Barcelona proposà la fi del règim de salconduits i l'expulsió dels italians, acusats, com sempre, d'haver desviat i destruït l'art de la mercaderia, altrament tan profitós, amb contractes imaginaris de canvis, recanvis i assegurances ¹³³.

Més endavant, a mesura que la pressió del capital florentí augmentava a Catalunya, augmentà de bell nou el ressentiment de l'opinió pública contra els ita-

¹³⁰ P. LÓPEZ ELUM, *El acuerdo comercial de la Corona de Aragón con los italianos*, pàgs. 200-212.

¹³¹ Cf. la nota 104.

¹³² ACA, Processos, lligall 112-8.

¹³³ «deviando et destruendo artem mercantilem, cum per ipsorum subtilia et prava ingenia, deserendo utilitatem propter quam usus mercatorum sint adinventus ut mercancias ac victualia transportarent de una patria in aliam, ut quod in una superabat in aliam patriam seu provinciam, in qua illa deficiebant, ipsorum laboribus ac bonis ingeniis transportarent, dimissis predictis intendunt ad contractus ymaginarios cambiorum, recambiorum, assecuramentorum et aliorum similium que pocius sapiunt destructionem finis artis mercantilis quam directionem eiusdem». *Cortes*, XVI, pàgs. 997-398.

lians. L'actitud anti-italiana de l'estament mercantil era un aspecte més del moviment proteccionista que es desenvolupà a mitjan segle i que abraçava un camp més ampli, on entrava també la protecció de la indústria tèxtil local, amb la prohibició d'entrada de draps estrangers etc., moviment que ja ha estat àmpliament estudiat¹³⁴. Ens referirem només aquí a aspectes concrets relatius als italians.

Mlle. Carrère ha recollit i comentat una sèrie de memorials que demostren que entre 1424 i 1436 subsistia en els estaments mercantils catalans la preocupació pels danys irreparables que l'excessiva apertura al capital estranger podia provocar en l'economia local. Tots aquests memorials proposaven mesures per protegir la flota catalana i per disminuir la competència estrangera mitjançant impostos als mercaders de fora, retallant llur llibertat i vigilant els intercanvis que efectuaven, frenant les naturalitzacions, que servien només per evadir els impostos, i concedint-les tan sols als que es comprometessin a instal·lar-se definitivament a les nostres terres, amb el ben entès que si marxaven haurien de pagar tots els impostos dels que s'havien deslliurat gràcies a la naturalització. Als estrangers els estaria prohibida la negociació fora dels grans centres, la compra directa al productor i abans de la collita i qualsevol mena d'entesa entre ells per influir en el curs dels preus, així com la venda al detall¹³⁵.

Les peticions, com podem veure, insistien en punts que ja havien estat legislats en el decret de 1402, com ara la negociació en els grans centres, o bé anaven encaminades a corregir qüestions que no havien quedat ben resoltes llavors, especialment l'accés directe al productor, autoritzat en el sector de la llana, en el qual, precisament aquests anys, començaren a produir-se algunes anomalies.

Fins a mitjan segle xv no consta que hi haguessin hagut dificultats en l'aprovisionament de llanes per a la indústria barcelonina. Al contrari, algunes memòries presentades a Corts per Barcelona el 1424 o posteriorment per totes les ciutats catalanes, sol·licitant la protecció del transport marítim autòcton, no solament no havien posat cap obstacle a l'exportació de llana sinó que, per afavorir aquest tràfic, a fi que passés, almenys, per Catalunya, li havien assignat una taxa més baixa que la que proposaven per a les altres mercaderies exportades per estrangers, tant si es carregava en vaixells nacionals com en d'estrangers¹³⁶.

Però entre 1436 i 1439 els compradors italians acapararen de tal manera el mercat de la llana que els paraires de Barcelona declararen que s'havien quedat sense matèria primera i exigiren que hom posés remei a aquesta situació¹³⁷.

Una situació semblant es creà a Mallorca el 1463. Aquest any els paraires mallorquins preveïeren que, a causa de la guerra del Principat, no arribarien a l'illa les llanes que hi solien arribar altres anys des de la Península i que per tant si a aquesta escassetat s'hi afegia la sortida a través de l'exportació de la

¹³⁴ C. CARRÈRE, *Barcelone*, capítols IX i X; M. DEL TREPPO, *I mercanti catalani*, pàgs. 585-605; C. BATLLER GALLART, *La crisis social y económica de Barcelona a mediados del siglo XV*, I. Barcelona, CSIC, 1973, especialment les pàgs. 155-164 i 296-311.

¹³⁵ C. CARRÈRE, *Barcelone*, pàgs. 763-768.

¹³⁷ *Ibidem.*, pàg. 424.

¹³⁶ *Ibidem.*, pàg. 763.

llana de producció local, la indústria mallorquina es quedaria sense matèria primera. Els paraires demanaren, doncs, la prohibició de l'exportació de llana, però els ramaders i traficants d'aquest producte s'hi oposaren, considerant que tal mesura els seria molt perjudicial, ja que la demanda baixaria tant que la llana restaria emmagatzemada i l'haurien de vendre després a cap preu, tot afegint, a més, que hom no els podia privar de la llibertat de vendre a qui volguessin. Finalment es decidí prohibir l'exportació de llana durant un any per aconseguir els paraires, però fixant-ne el preu i un termini per a la venda, passat el qual els productors podrien vendre com volguessin. Malgrat l'eclecticisme de la resolució, els forans -els productors de llana- romangueren descontents. Tampoc els paraires obtingueren una victòria definitiva i el 1465 tornaven a queixar-se demanant que fos descarregada la llana que ja estava embarcada en diverses naus destinades a Gènova, perquè no hi havia a la ciutat matèria primera per treballar ¹³⁸.

Per a les resta del segle desconeixem notícies de queixes semblants, però això no demostra que el problema s'hagués resolt; la manca d'estudis sobre el darrer terç del segle xv no permet treure cap conclusió d'aquest silenci aparent. El fet és que en els segles xvi i xvii les queixes tornen a sorgir; l'acaparament de la llana, llavors pels genovesos, fou un dels greuges exposats a les Corts catalanes de 1515 i matèria de memorials de queixes el 1552, el 1591 i el 1620, que no obtingueren satisfacció, ni tan sols la concessió de la reserva d'un terç de la producció, que la indústria llanera castellana havia aconseguit el 1462 ¹³⁹. No és difícil imaginar que una situació tan anòmala havia d'influir negativament, a la llarga, en la bona marxa de la indústria tèxtil catalana. Però com que els efectes trigaren temps a manifestar-se obertament —fins a la segona meitat del xvi i en el xvii—, els medievalistes no han prestat prou atenció a aquesta qüestió.

A mitjan segle xv, però, les qüestions més controvertides eren la importació de draps fins, de qualitat superior, que els proteccionistes volien prohibir, tot substituint-los pels que proposaven fer fabricar en el país, i la qüestió monetària, a la qual ens hem de referir, encara que sigui només sumàriament, ja que està estretament lligada a la presència dels italians a les nostres terres.

En efecte, els catalans veien en els florentins els responsables de la sortida de l'or i de la fuga de moneda bona que sofria el país llavors així com de l'entrada de la moneda dolenta. El tractat de «billoneria» d'Arnau de Capdevila, escrit el 1437 i estudiat pel Prof. Del Treppo, tornava a proposar el tema de l'expulsió dels italians, concretament dels florentins, a causa del desordre monetari que provocaven amb llurs especulacions financeres ¹⁴⁰.

Segons el Prof. Del Treppo, que ha estudiat les activitats de diverses companyies florentines, algunes d'elles es dedicaren efectivament al tràfic de

¹³⁸ F. SEVILLANO COLOM, *Artesanía textil de la lana*, pàgs. 174-176.

¹³⁹ J. CARRERA PUJAL, *Historia política y económica de Cataluña. Siglos XVI al XVIII*, I, Barcelona, 1946, pàgs. 72-73, 350-351 i P. VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, II. *El medi històric*, Barcelona, 1968, pàgs. 252, 257-258, 260 i 321.

¹⁴⁰ M. DEL TREPPPO, *I mercanti catalani*, pàgs. 304-307.

l'or amonedat i de la plata i a les operacions financeres a les nostres terres i admet que aquest tràfic degué provocar danys a l'economia catalana, bé que fa notar que, en el desordre monetari, hi influïren també altres causes i per tant no es pot mantenir l'acusació que el capital italià fos el responsable de la destrucció de l'economia catalana. Segons aquest autor, si bé els florentins provocaren alguns danys, també portaren profits ¹⁴¹.

Però els contemporanis no ho veieren així. La inquietud dels ambients mercantils barcelonins guanyà finalment la cort d'Alfons el Magnànim, que fins llavors havia estat partidari d'una política liberal i favorable als italians. En esclatar la guerra amb Florència el 1447, el rei es decidí per la guerra total: militar i econòmica i ordenà la revocació de tots els salconduits concedits als florentins i llur expulsió dins breus terminis de tots els seus regnes i, a més, prohibí de mantenir-hi cap relació econòmica, mercantil o financera, directament o per mitjà d'intermediaris. En concloure la guerra, el 1450, fou aixecada aquesta prohibició, però el 1451, en reanudar-se l'enfrontament, els florentins foren de nou expulsats.

Fins al 1455 el rei Alfons no s'adherí a la pau de Lodi, precisament perquè no volia donar llibertat de comerç als florentins en els seus regnes, tant s'havia convençut que llur presència provocava danys irreparables a l'economia. Finalment el monarca hagué de cedir, però, segons el Prof. Del Treppo, mentrestant els seus estats s'havien independitzat del capital florentí i s'havien enfortit els lligams entre els seus regnes peninsulars i els italians ¹⁴².

La veritat és, però, que desconexem la continuació de les relacions mercantils amb Florència i amb la resta de l'Itàlia del Nord en la segona meitat del segle xv i si els florentins recuperaren el lloc que havien ocupat a terres catalanes; l'estudi està per fer ¹⁴³. En tot cas, sembla, en un examen superficial de la documentació, que els florentins tingueren una posició molt feble a terres catalanes i que foren substituïts pels genovesos, cosa que es fa clara en el segle xvi ¹⁴⁴.

II. ELS GENOVESOS

La presència dels genovesos a terres catalanes data de molt antic, des que, segurament, la ribera lligur i la costa catalana es desvetllaren al comerç i a l'activitat marítima.

Catalans i genovesos es trobaren a les terres provençals i llenguadocianes, on tingueren ocasió d'enfrontar-se a causa de les lluites entre el comte

¹⁴¹ *Ibidem.*, pàgs. 291 i segs. i pàg. 311.

¹⁴² *Ibidem.*, pàgs. 318-337.

¹⁴³ Hom pot trobar ja algunes notícies sobre mercaders italians a terres catalanes després de la guerra dels catalans contra Joan II a J. M. PELÁEZ, *Tres estudios de historia del derecho marítimo catalán en su proyección italiana, con tres apéndices iushistóricos*, Barcelona, 1980, i *Catalunya després de la guerra civil del segle XV*, Barcelona, 1981, pàgs. 156-167, on però dedica poca atenció als italians. Hom trobarà notícies també i documents a A. GARCÍA I SANZ i M. T. FERRER I MALLOL, *Assegurances i canvis marítims medievals a Barcelona*, en curs de publicació.

¹⁴⁴ P. VILAR, *Catalunya*, II, pàgs. 252, 257-258, etc.

de Barcelona i el de Tolosa pel domini de Provença, i es trobaren també des d'aviat a les pròpies terres. Des de començaments del segle XII tenim notícies tant de la presència de genovesos a terres catalanes com de la de catalans a Gènova¹⁴⁵.

Pel que fa als genovesos a terres catalanes, que és el tema que ens interessa ara, dos tractats entre el comú de Gènova i el comte Ramon Berenguer III, l'un de vers 1126 i l'altre de 1127, són les primeres notícies que en tenim. En el primer tractat, ambdues parts garantien el trànsit i l'estada dels súbdits recíprocs a les pròpies terres i els genovesos es comprometien a fer la guerra als sarraïns, quan el comte els ho demanés, i a pagar les lleudes i usatges que les naus genoveses, com les d'altres orígens, acostumaven a pagar als comtes de Barcelona quan entraven en llurs mars: 10 unces d'or, equivalents a 70 morabatins¹⁴⁶.

El segon tractat, del novembre de 1127, després d'una discòrdia entre el comte i els genovesos a causa del tràfic comercial d'aquests amb l'Espanya musulmana, confirmà les garanties a favor dels súbdits recíprocs i modificà alguns punts referents al tràfic genovès: el cens que aquests havien de pagar al comte quedava reduït a 10 morabatins per nau, i només hi estaven obligades aquelles que toquessin port entre Niça i el cap de Tortosa; les que passessin mar enfora no haurien de pagar impost, però tampoc gaudirien de la protecció del comte. Igualment quedaven subjectes a impost els mercaders estrangers que anessin en naus genoveses i els diners que els genovesos portessin pertanyents a estrangers i que haguessin de servir per negociar en terres musulmanes; en aquests casos el cens que caldria pagar seria el mateix que pagaven els homes de Montpeller, la quantia del qual desconeixem per ara¹⁴⁷.

Uns anys després, el 1146, amb motiu de projectar una expedició conjunta per conquerir Tortosa, el comú de Gènova i el comte de Barcelona, ara

¹⁴⁵ A. SHAUBE, *Il commercio dei popoli latini*, pàgs. 657 i segs. G. PISTARINO, *Genova e l'Occitania nel secolo XII*, «Actes du 1.er Congrès Historique Provence-Ligurie», celebrat a Ventimiglia-Bordighera el 1964, Aix-Marseille-Bordighera, 1966, pàgs. 74 i segs.

¹⁴⁶ Fou publicat per L. VALLÈ, *Di due documenti che riguardano le relazioni di Genova con la Catalogna nel secolo XII*, a «Il R. Liceo-Ginnasio "C. Colombo" di Genova negli anni 1931-32, 1932-33, 1933-34», Gènova, 1935, *apud* G. PISTARINO, *Genova e l'Occitania*, pàgs. 79-80. Recentment ha estat publicat de nou, amb algunes deficiències de transcripció, per J. RUIZ DOMÈNEC, *En torno a un tratado comercial entre las ciudades de Génova y Barcelona en la primera mitad del siglo XII*, «Atti del 1.º Congresso Storico Liguria-Catalogna (1969)», Bordighera, 1974, doc. I. Aquest autor li atribueix, però, la data 1116-1117 perquè són els anys del viatge a Itàlia del comte amb el qual el relaciona, sense tenir en compte que és més lògic pensar que fou signat després de concloure la guerra de Provença el 1125, en la qual genovesos i catalans havien estat en bàndols rivals i els catalans, a més, estaven aliats amb els pisans, en guerra amb els genovesos. Són una prova de la relació amb la política provençal els fisdors que cadascuna de les parts presenten en el tractat: el comte de Tolosa i altres del seu bàndol per part de Gènova, els senyors i els homes de diverses localitats de la Provença marítima, atribuïda pel tractat de 1125 al comte Ramon Berenguer II, per banda catalana. Cf. sobre aquesta qüestió, G. PISTARINO, *Genova e l'Occitania*, pàgs. 78-90.

¹⁴⁷ Publicat per A. DE CAPMANY y DE MONTPALAU, *Memorias Históricas*, II, pàgs. 4-5; per F. DE BOFARULL Y SANZ, *Antigua marina catalana*, «Memorias de la Real Academia de Buenas Letras», VII, Barcelona, 1901, doc. 4; per C. IMPERIALE di SANT'ANGELO, *Codice diplomatico della Repubblica di Genova*, a «Fonti per la Storia d'Italia», Roma, 1936-1942, I, doc. 46, i recentment ha estat publicat per J. E. RUIZ DOMÈNEC, *En torno a un tratado comercial*, doc. II.

Ramon Berenguer IV, pactaren un nou tractat, on, a més de les condicions en què es portava a terme l'empresa i del premi que rebrien els genovesos —la tercera part de Tortosa—, s'estipulava l'exempció d'impostos per als súbdits d'una i altra part als propis dominis¹⁴⁸. Fou aquesta la base del tracte comercial preferent que, si bé no sempre amb exempció total, però sí amb una notable reducció d'impostos, persistiria al llarg de tota la resta de l'Edat Mitjana, malgrat totes les guerres entre catalans i genovesos.

L'organització de les colònies genovesa i catalana amb la concessió d'un consolat vindria més tard, però ja a la part genovesa del pacte s'estipulava a favor dels catalans a Gènova algun privilegi judicial que indicava el camí a seguir: en les causes civils o criminals entre genovesos i súbdits del comte a aquests no els podria ésser imposat el duel judicial.

Un cop conquerida Tortosa, Ramon Berenguer IV confirmà als genovesos, el 1149, l'exempció d'impostos i la llibertat de comerç, tant dins les seves terres com vers Espanya, tràfic per al qual estaven ara ben situats amb la magnífica plataforma que suposava comptar amb la tercera part de la ciutat fronterera.

En efecte, la col·laboració de la flota i de l'exèrcit genovesos en la presa de la ciutat havia estat recompensada pel comte, d'acord amb els pactes, amb la tercera part de la ciutat amb dret de tenir-hi església, alfòndec, forn, banys i un jardí, i allí s'organitzà, doncs, la primera colònia genovesa estable en terres catalanes, dotada de tots els elements materials per fer-la prosperar. No fou així, però; la colònia portà una vida lànguida i no recompensà els esforços financers que Gènova havia fet per la conquesta de Tortosa. Finalment, el 1153, el comú revengué al comte Ramon Berenguer IV la seva part de la ciutat¹⁴⁹.

Malgrat que l'activitat dels genovesos a terres catalanes fou més aviat migrada en aquest període, Benjamín de Tudela, que passà per Barcelona el 1160, no deixa de citar-los, al costat dels pisans i sicilians i dels procedents de l'Imperi Bizantí i de les costes síries i africanes, entre els mercaders que visitaven el port barceloní¹⁵⁰. Cal suposar que l'exclusió dels pisans de la costa catalana, aconseguida poc després, degué provocar un augment del comerç genovès.

El 1167, en efecte, quan la guerra entre Gènova i Pisa havia pres un rumb favorable a la primera ciutat, el cònsol genovès Rodoano Mauro concloué un tractat amb el rei Alfons de Catalunya-Aragó, pel qual no solament els genovesos veien confirmada la llibertat de comerç, i l'exempció d'impostos a les nostres terres sinó que, a més, el rei Alfons es comprometia a no admetre

¹⁴⁸ Publicat al *Codoin*, IV, pàgs. 332 i 337; C. IMPERIALE di SANT'ANGELO, *Codice diplomatico*, I, docs. 168 i 169. Cf. la regesta a P. LISCIANDRELLI, *Trattati e negoziazioni politiche della Repubblica di Genova (958-1797)*. *Regesti*, «Atti della società Ligure di Storia Patria», N. S., I, pàg. 8, doc. 30, que dona la relació de totes les edicions genoveses del pacte signat per Ramon Berenguer IV. Cf. també J. VENTURA, *Alfons el Cast, el primer comte-rei*, Barcelona, 1961, pàg. 81.

¹⁴⁹ C. IMPERIALE di SANT'ANGELO, *Codice diplomatico*, I, docs. 190 i 191, i 243, aquest darrer publ. també per *Codoin*, IV, doc. 78, pàgs. 212-214. Cf. també: J. VENTURA, *Alfons el Cast*, pàgs. 79-82 i G. PISTARINO, *Genova e l'Occitania*, pàgs. 91-96.

¹⁵⁰ I. GONZÁLEZ LLUBERA, *Viajes de Benjamín de Tudela (1160-1173)*, Madrid, 1918, pàg. 52.

els pisans ni a Tortosa ni als altres ports de les costes catalana i occitana fins a Niça, llevat dels vaixells amb pelegrins, que podrien fondejar en el port de Barcelona ¹⁵¹.

El 1177 la situació es capgirà perquè el rei Alfons s'alià amb els pisans ¹⁵², però el 1186 tornà a imposar-se a la cort catalana l'aliança amb els genovesos amb un nou tractat signat amb el comú ligur pel mateix rei ¹⁵³. En aquest tractat, com en el successiu de 1198, signat pel rei Pere el Catòlic amb el podestà de Gènova Alberto de Mandello, la llibertat de comerç, i l'exempció fiscal a favor dels genovesos a terres catalanes fou confirmada ¹⁵⁴, bé que sota aquesta amistat oficial perdurà l'hostilitat nascuda en els enfrontaments a Provença i es traduí en nombrosos fets de pirateria ¹⁵⁵.

No sembla, però, que el moviment comercial entre les costes catalanes i genoveses fos especialment intens, segurament resultà afectat per les guerres entre pisans i genovesos i per les guerres provençals ¹⁵⁶. És possible també que l'escassetat de fonts documentals, sobretot per banda catalana, en aquest període contribueixi en molt a donar-nos aquest panorama més aviat migrat, ja que no disposem de registres de cancelleria ni de protocols encara. Però els protocols genovesos tampoc no donen gaires notícies referents al tràfic comercial amb Catalunya, de manera que cal suposar que el silenci es deu més aviat a les causes abans citades.

A partir de l'última dècada del segle, el comerç genovès a Catalunya sembla animar-se. Entre febrer i octubre de 1191, el notari Guglielmo Cassinese, de Gènova, registrà quatre petites societats per comerciar a Catalunya i una comanda ¹⁵⁷. En el mes d'octubre de 1198 un altre notari, Bonvillano, fa els contractes de tres comandes i una societat amb el mateix motiu ¹⁵⁸, mentre Giovanni di Guiberto en redacta altres tres de societats, i nou de comandes, bé que gairebé totes per a la mateixa nau, la «Diana», que anava cap a Catalunya i un d'un préstec per comerciar a Catalunya ¹⁵⁹. Entre 1203 i 1205 el mateix Giovanni di Guiberto i el notari Lanfranco, redacten tres comandes, una societat i un préstec marítim destinats a Catalunya. Segons aquests documents, els genovesos portaven a Catalunya fustanys en gran proporció i

¹⁵¹ C. IMPERIALE di SANT'ANGELO, *Codice diplomatico*, II, doc. 25. Cf. també: J. VENTURA, *Alfons el Cast*, pàg. 110, i G. PISTARINO, *Genova e l'Occitania nel sec. XII*, pàgs. 110-111.

¹⁵² J. VENTURA, *Alfons el Cast*, pàg. 184 i G. PISTARINO, *Genova e l'Occitania*, pàgs. 124-125.

¹⁵³ P. TOLA, *Codex diplomaticus Sardiniae*, a «Historiae Patriae Monumenta», Torí, 1831, pàgs. 257 i 259; C. IMPERIALE di SANT'ANGELO, *Codice diplomatico*, II, docs. 164 i 167.

¹⁵⁴ *Liber Iurium Reipublicae Genuensis*, a «Historiae Patriae Monumenta», Torí, 1854, I, pàgs. 425-27; C. IMPERIALE di SANT'ANGELO, *Codice*, III, docs. 52, 53; G. PISTARINO, *Genova e l'Occitania*, pàg. 129.

¹⁵⁵ A. SANTAMARÍA, *Determinantes de la conquista de Baleares (1229-1232)*. Lección inaugural del curso 1972-1973 del Estudio General Luliano, Facultad de Filosofía y Letras, Universidad de Barcelona, Palma de Mallorca, 1972, pàg. 87.

¹⁵⁶ J. VENTURA, *Alfons el Cast*, pàg. 82, G. PISTARINO, *Genova e l'Occitania*, pàgs. 110, 111.

¹⁵⁷ M. W. HALL, H. C. KRUEGER, R. L. REYNOLDS, *Guglielmo Cassinese (1190-1192)*, a «Notai Liguri del secolo XII», II, Genova, 1938, docs. 218, 1118, 1170, 1197 i 1199.

¹⁵⁸ J. E. EIERMAN, H. G. KRUEGER, R. L. REYNOLDS, *Bonvillano (1198)*, *ibidem.*, III, Genova, 1939, docs. 105, 107, 108, 109.

¹⁵⁹ M. W. HALL-COLE, H. G. KRUEGER, R. G. REINERT, R. L. REYNOLDS, *Giovanni di Guiberto (1200-1211)*, *ibidem.*, Genova, 1939, docs. 226, 229, 232, 334, 437, 438, 442, 450, 466, 470, 483, 494, 500.

alguns cuiros, cendats i cebelines, mentre que n'exportaven gra, almenys en el 1201, i draps de llana, ja en el 1203¹⁶⁰.

Entre 1230 i 1231, regnant Jaume I el Conqueridor, foren signats nombrosos convenis entre aquest monarca i el Comú de Gènova a fi de regular les relacions mútues, comercials i marítimes. En un d'ells, del 28 de juny de 1230, catalans i genovesos es perdonaren mútuament els danys causats a les naus respectives fins a la presa de la nau genovesa «S. Biagio» en temps de Pere el Catòlic. Fins a aquest moment sembla que els danys soferts eren més o menys iguals, però a partir d'aquesta presa els genovesos resultaven més perjudicats amb danys diversos que, amb el deute pendent de part del preu de venda de la tercera part de Tortosa, ascendien a una gran suma. Per resoldre aquest afer hom decidí nomenar dos àrbitres, un per banda, que es reunirien a Montpeller per estudiar totes les queixes de captures i robatoris i decidirien les indemnitzacions. Per poder pagar les esmentades indemnitzacions ambdues parts acordaren crear a Gènova, a Aragó i a Catalunya un impost especial de 12 diners per lliura que haurien de pagar catalans i genovesos respectivament. Es el primer dret de marques, es a dir, per evitar las marques o represàlies i aconseguir les indemnitzacions per via pacífica, que tenim registrat per a les colònies estrangeres que tractem. En aquest cas no sembla que s'allargués excessivament com ho feren el dret de marques o quema de Castella o el dret de marques de França¹⁶¹.

El mateix dia 28 de juny fou signat un tractat de pau, que confirmava els tractats precedents, en el qual Jaume I renovava la concessió de llibertat de comerç a tots els seus regnes a favor dels genovesos amb l'excepció de les coses vedades, especialment el gra, terreny en el qual quedarien subjectes a les mateixes reglamentacions que els seus propis súbdits i altres estrangers. Renovava l'exempció a favor dels genovesos dels impostos de ribatge, portatge i peatge a totes les seves terres i es comprometia a fer indemnitzar els danys fets pels seus súbdits al genovesos en el terme de 40 dies després d'ésser presentada querella i a no emparar dins els seus dominis corsaris i pirates que ataquessin genovesos i si els genovesos aconseguien capturar algun corsari dins els seus dominis els permetria empresonar-lo a ells mateixos i fer-ne el que volguessin. Semblants coses concedí l'ambaixador genovès¹⁶².

Un parell de dies després Jaume I signava encara un altre pacte amb els genovesos, en el qual, tot reconeixent el deute envers ells per la venda de la tercera part de Tortosa, prometia concedir al comú de Gènova una plaça per fer-hi

¹⁶⁰ *Ibidem.*, docs. 619, 1301 i 1302, i H. C. KRUEGER, R. L. REYNOLDS, *Lanfranco (1202-1226)*, *ibidem.*, Gènova, 1951, docs. 264, 375.

¹⁶¹ E. GONZÁLEZ HURTIBISE, *Recull de documents inèdits del rey en Jaume I*, «I Congrès de la Corona d'Aragó», II, Barcelona, 1909, pàgs. 1186-1188. Publicat també a *Liber Iurium*, I, cols. 881-883. El nomenament d'àrbitres per resoldre aquestes qüestions fou fet pel rei Jaume I el 17 d'agost i pel comú de Gènova el 30 de desembre; el 15 d'abril de 1231 els àrbitres arribaren a l'acord de distribuir als damnificats genovesos, si el rei Jaume hi estava conforme, 7.000 lliures genoveses: D. LISCIANDRELLI, *Trattati*, docs. 251, 253, 276, 277. Sobre aquestes qüestions cf. també J. MIRET I SANS, *Itinerari de Jaume I el Conqueridor*, Barcelona, 1918, pàgs. 86-88.

¹⁶² E. GONZÁLEZ HURTIBISE, *Recull*, pàgs. 1188-1192. Publicat també a *Liber Iurium*, I, cols. 883-87. Cf. també J. MIRET I SANS, *Itinerari de Jaume I*, pàg. 86.

cases, església i un hort a la ciutat de Mallorca i terres a l'illa que bastessin per mantenir cinc capellans ¹⁶³.

Poc després, tot just acabada la conquesta, començava ja a organitzar-se la colònia genovesa a Mallorca, bé que seria millor parlar de reorganització, perquè els genovesos comerciaven ja des d'abans amb les Illes, que eren encara sota dominació sarraïna ¹⁶⁴.

El 1232 consta la presència de vuit genovesos entre catorze persones de procedència italiana dels 434 noms que proporciona la capbreuació de Nunó Sanç. Un d'aquests vuit genovesos era Otgerio de Mazanello, designat cònsol de genovesos a Mallorca ¹⁶⁵, que és el primer de la llarga llista dels que exerciren el càrrec a l'illa, però que només coneixem molt saltuàriament, quan per pura casualitat trobem llur confirmació pel rei o apareixen citats en algun afer relacionat amb els genovesos ¹⁶⁶.

El 21 d'abril de 1233, una nova ambaixada genovesa, presidida per Ober-to della Volta, obtingué un privilegi, sobre les bases de la reciprocitat, pel qual el rei Jaume I concedia als genovesos el dret de tenir cònsol a totes les ciutats marítimes de les seves terres, tant a les que ja posseïa com a les que pogués adquirir en el futur, estenent el consolat que de fet existia ja a Mallorca. El cònsol tindria jurisdicció sobre els genovesos domiciliats en el regne, però, només en matèria civil; les causes d'apel·lació correspondrien al veguer o al batlle.

A instàncies del mateix ambaixador i complint les promeses fetes anteriorment, el rei cedí a més als genovesos un solar per construir a la ciutat de Mallorca llur alfòndec o llotja, concessions que foren confirmades i concretades en alguns punts per l'infant Pere de Portugal, senyor de Mallorca ¹⁶⁷.

Mallorca passà a ésser des de llavors escala important en les rutes que enllaçaven Gènova amb el Nord d'Àfrica, l'Espanya musulmana i Sevilla. De la mateixa manera, quan a darreries del segle XIII començà a organitzar-se el tràfic regular amb Flandes, els vaixells genovesos utilitzaren també Mallorca no solament com a escala sinó també com a port de càrrega on prenen part de la mercaderia que havien de transportar a l'Atlàntic ¹⁶⁸.

La conquesta dels regnes de Mallorca, València i després Múrcia animaren,

¹⁶³ *Liber Iurium*, I, col. 888; reg. P. LISCIANDRELLI, *Trattati*, pàg. 54, doc. 250, J. MIRÉ I SANS, *Itinerari de Jaume I*, pàgs. 86-87.

¹⁶⁴ A. SANTAMARÍA, *Determinantes*, pàg. 83 (el 1226 hi havia una galera genovesa carregant sal a Elvissa). Cf. també pàg. 82, n. 67, i pàg. 84, n. 75 (referència a un passatge de la crònica de Desclot segons el qual el walf de Mallorca convocà els mercaders genovesos, pisans i provençals, que eren nombrosos a la ciutat, i en la qual reuní un mercader genovès després de la potència militar del rei Jaume I).

¹⁶⁵ SEVILLANO COLOM, *Mercaderes y navegantes mallorquines (siglos XIII-XV)*, a *Historia de Mallorca* coordinada per J. MASCARÓ PASARIUS, Palma de Mallorca, 1971, pàg. 493.

¹⁶⁶ Posteriorment, tenim notícies del cònsol de genovesos a Mallorca el 1360, que era Francesc Portell: M. BLASON BERTON, *Un console del genovesi a Maiorca (1360)*, a «Miscellanea di Storia Ligure», IV, Gènova, 1966, pàgs. 29-37. Jordi Brondo ho era el 1412 (ACA, *Processos*, 102-29) i entre 1430-1431 ho era encara ell mateix o un parent del mateix nom: I. VICH Y SALOM, *Alfonso V y el estamento noble de Mallorca*, a «IV Congreso de Historia de la Corona de Aragón» (Mallorca, 1955), Palma de Mallorca, 1959, pàg. 389, n. 13.

¹⁶⁷ A. SHAUBE, *Il commercio dei popoli latini*, pàg. 667. J. MIRÉ I SANS, *Itinerari de Jaume I*, pàgs. 102-104.

¹⁶⁸ Cf. sobre el tema R. SABATINO LÓPEZ, *Storia della colonia genovesi nel Mediterraneo*, Bolonia, 1938, R. DORHAERD, *Les galeres génoises dans la Manche et la Mer du Nord à la fin du XIIIe et au début du XIVe siècle*, «Bulletin de l'Institut historique belge de Rome», Brussel·les-Roma, 1938, pàgs. 5-76; R. S. LÓPEZ,

a més, el comerç amb Gènova tant per l'increment de demanda de mercaderies provocat per l'aprovisionament de l'exèrcit en campanya primer i per la instal·lació dels repobladors després, com pel botí de guerra, que determinà un corrent fortíssim de tràfic d'esclaus sarraïns en direcció a Gènova, tràfic que es coneix a través de la documentació genovesa i que reflecteix potser més la intervenció dels mercaders catalans en aquest tràfic que la dels propis genovesos ¹⁶⁹.

El tràfic catalano-genovès, però, no es nodrí solament d'esclaus, el blat hi tingué també un paper important. Segons Cuvillier, una quarta part dels beneficiaris de les llicències d'exportació de blat concedides per Jaume I el 1257 foren italians i la major part d'aquests genovesos ¹⁷⁰; entre aquests figuren, per exemple, Francesco «Selar» i Ottolino «de Lort» (dell'Orto?), que reberen autorització per exportar 500 cafissos de blat a mesura de Lleida aquest any ¹⁷¹. L'any següent, el 1258, un genovès «ser Bertolino», i Jaume Tolosà, tots dos ciutadans de València, assumiren l'encàrrec de portar els sarraïns del regne de València que volien emigrar, després de la derrota d'Al Azraq, fins a Dénia per a embarcar-los i portar-los cap a Barbaria, amb la condició de donar al rei dos besants de plata per cada sarraí o sarraïna ¹⁷². Més endavant, el 1278, també Pere el Gran confià a les naus genoveses dels mercaders Bonifazio Furli i Andalano Adelardo el transport dels sarraïns expulsats del regne de València, després d'una altra revolta, per portar-los fins a Tlemecén. El 1279 un tal ser Francesco, que no sabem si també era genovès, en transportava també ¹⁷³.

En algunes ocasions, com ara el 1263, sembla que Jaume I manllevà diners a genovesos; degué ésser per aquesta causa que pel setembre d'aquest any hagué de lliurar diverses corones i joies als genovesos Aldebrandino Beneduccio i Bonaccolta ¹⁷⁵. D'altra banda, un genovès, Geraldo Gambaforte, figurà entre els proveïdors de l'exèrcit de Jaume I en l'expedició a Múrcia. El 1267 el rei reconeixia deure-li 590 quinters de vi que li havia venut a Alacant ¹⁷⁵. Es possible també que fossin genovesos el «Simonet de Medulo» i «Conrad de Junta» que deixaren 13.000 besants al rei també a Alacant per a la mateixa expedició ¹⁷⁶.

Majorcans and Genoese on the North Sea Route in the thirteenth Century, «Revue Belge de Philologie et d'Histoire», XXIX, 1951, pàgs. 1163-1179; M. DURLIAT, *L'art en el regne de Mallorca*, Mallorca, 1964, pàg. 22, i Ch. E. DUFOURCO, *Aspects internationaux de Majorque*, pàgs. 9-10.

¹⁶⁹ Cf. sobre aquest tema M. BALARD, *Remarques sur les esclaves à Gênes dans la seconde moitié du XIIIe siècle*, «Mélanges d'Archéologie et d'Histoire», 80 (1968), pàgs. 627-680, especialment pàgs. 629-637, i Ch. VERLINDEN, *L'esclavage dans l'Europe médiévale*, II. *Italie. Colonies italiennes du Levant, Levant Latin. Empire Byzantin*, Gant, 1977, pàgs. 449-456.

¹⁷⁰ J. P. CUVILLIER, *Barcelone, Gênes et le commerce du blé de Sicile vers le milieu du XIIIe siècle*, «Atti del I^o Congresso Storico Liguria-Catogna, 1969», Bordighera, 1974, pàg. 162.

¹⁷¹ A. HURT, *Colección diplomática de Jaime I el Conquistador*, València, 1916-1922, II, doc. 362.

¹⁷² *Ibidem.*, doc. 741.

¹⁷³ F. SOLDEVILA, *Pere el Gran. Segona part: El regnat fins a l'any 1282*, I, Barcelona, 1962, pàgs. 38-39 i apèndix I, doc. 111, i R. BURNS, *Le royaume chrétien de Valence et ses vassaux musulmans (1240-1280)*, «Annales. Economies. Sociétés. Civilisations», 1973, pàg. 210.

¹⁷⁴ J. MIRET I SANS, *Itinerari de Jaume I*, pàg. 344.

¹⁷⁵ *Ibidem.*, pàgs. 394-395.

¹⁷⁶ *Ibidem.*, pàg. 395.

Alguns d'aquests genovesos s'instal·laren a terres catalanes, així Oberto della Volta, l'ambaixador que hem citat abans, fou senyor del castell de Flix, que vengué després per comprar dues alqueries a Alboraia i a «Alcadalmàçara», herència que, mort Oberto, reclamaren el 1270 els seus fills Ramon i Lanfranco¹⁷⁷. Un examen acurat de la documentació publicada o citada i, naturalment, de la nombrosa documentació inèdita podria aportar-nos moltes més dades sobre les activitats dels genovesos a casa nostra, que suposem que deuen ésser intenses.

Les bones relacions polítiques que prevalgueren, malgrat els nombrosos i inevitables casos de pirateria, entre catalans i genovesos en tota la resta del segle XIII i començament del XIV facilitaren els contactes comercials. Ferran Soldevila documentà algunes llicències d'extracció de blat, com la concedida a Giovanni della Volta per treure 1.000 cafissos de blat a mesura de València el 1277, o la de 300 cafissos d'ordi concedida a Andrea d'Arnedo per portar a Gènova juntament amb 300 cafissos pertanyents al rei¹⁷⁸. Ja ens hem referit abans també a l'exportació de llana cap a Gènova, que hem trobat documentada ja el 1280¹⁷⁹.

La conquesta de Sicília per Pere el Gran no deteriorà aquelles bones relacions, ans al contrari, ja que Gènova era gibel·lina i per tant enemiga del rival del monarca, Carles d'Anjou. Pere el Gran concedí a les colònies genoveses a Sicília uns privilegis comercials tan destacats que quan el seu fill Jaume, esdevingué rei de Sicília, volgué afavorir els mercaders catalans els concedí els mateixos privilegis de què ja gaudien els genovesos¹⁸⁰.

El mateix Jaume II, després de succeir al seu germà Alfons en els regnes catalano-aragonesos, s'esforçà en continuar les bones relacions amb Gènova, però aquesta era una cosa que esdevenia cada vegada més difícil¹⁸¹; els catalans començaven a ésser uns competidors massa molestos i ara, instal·lats també a Sicília, massa pròxims.

La conquesta de Sardenya a finals del regnat de Jaume II (1323-1324) assenyalà la ruptura primer amb Pisa i després amb Gènova¹⁸². A partir d'aquest moment i fins al darrer terç del segle XV les relacions amb Gènova alternaren entre la guerra oberta i la pau oficial, però transgredida constantment. En temps de guerra oberta les relacions directes es tallaven (bé que l'intercanvi de productes essencials continuava sovint per mitjà de tercers) i les colònies de genovesos retornaven ràpidament al seu país, llevat dels que no hi eren a temps i quedaven presoners. En temps de pau els genovesos tornaven als principals centres comercials catalans i continuaven usufructuant

¹⁷⁷ *Ibidem.*, pàg. 439.

¹⁷⁸ F. SOLDEVILA, *Alguns aspectes de la política econòmica de Pere el Gran*, «VI Congreso de Historia de la Corona de Aragón, 1957», Madrid, 1959, pàgs. 192-193.

¹⁷⁹ Cf. abans nota 15.

¹⁸⁰ F. SOLDEVILA, *Jaume I, Pere el Gran*, a «Biografies Catalanes», V, Barcelona, 1955, pàgs. 149-150.

¹⁸¹ Cf. un memorial d'una ambaixada destinada a Gènova del 1292 a A. DE CAPMANY, *Memorias*, II, doc. 48.

¹⁸² Sobre el tema hi ha àmplia bibliografia que no podem ressenyar aquí, cf. almenys V. SALAVERTE Y ROCA, *Cerdeña y la expansión mediterránea de la Corona de Aragón (1297-1314)*, i A. ARRIBAS PALAU, *La conquista de Cerdeña por Jaime II de Aragón*, Barcelona, 1932.

llurs antics privilegis, sotmesos només als perills que comportava el vaivé de les relacions polítiques, execució de represàlies, ordres de marxar donades pel propi govern quan les relacions amb l'altre esdevenien tibants, etc. A vegades bastava un acte de pirateria per provocar l'empresonament dels genovesos, com s'esdevingué pel desembre del 1322, a causa dels danys ocasionats pels genovesos a mercaders barcelonins¹⁸³.

Les entrades de naus genoveses a Mallorca indicades per M. Durliat i J. Pons i Marquès en llur article sobre el moviment del port de Mallorca en la primera meitat del segle XIV, permeten de veure aquest lligam amb la política, encara que els registres d'ancoratge conservats siguin tan pocs. El 1321 hi entraren onze vaixells genovesos, el 1324 cap, llevat que siguin genovesos els cinc vaixells italians no determinats, però és l'any de la conquesta de Sardenya i bé que Mallorca formava en aquest moment regne independent, participà en la conquesta i en la immediata guerra amb els genovesos que conculgué el 1327¹⁸⁴. El 1330, any de pau encara, entraren a Mallorca sis vaixells genovesos, però el 1332 no n'hi entrà cap: Mallorca havia entrat a la guerra catalano-genovesa de 1331-1336¹⁸⁵. El 1340, any de pau, els vaixells genovesos entrats a Mallorca tornaven a ésser més nombrosos que mai: vint-i-dos¹⁸⁶.

Des de la conquesta de Sardenya, les colònies genoveses a les principals ciutats catalanes, formades principalment per mercaders, foren molt poc estables. Les partides ràpides imposades sovint pel propi govern metropolità, o els empresonaments i el segrestament de béns a càrrec del país de residència foren cosa corrent. Ni la llarga residència en el país, ni tan sols la cobertura d'una altra nacionalitat no servien per evitar aquesta mena d'enuigs: el 1334 els consellers de Barcelona demanaren al rei autorització per procedir contra els genovesos residents en territoris de la Corona —eren temps de guerra amb Gènova— encara que alguns fossin súbdits del rei Robert de Nàpols¹⁸⁷.

Normalment les declaracions formals de guerra, així com la cancel·lació de guiatges, donaven un marge de temps suficient perquè els enemics o els desguats sortissin del territori, però a vegades no podien evitar de quedar internats i empresonats, bé perquè per confiança excessiva o dificultats de qualsevol espècie no havien pogut marxar amb prou celeritat, o bé perquè un accident marítim, per exemple l'arribada forçosa pel mal temps d'una nau, els posava a les mans de l'estat enemic, sense comptar, és clar, els que que-

¹⁸³ ACA, C, reg. 178, fol. 148 v. (1322, desembre, 15). El rei hagué de revocar l'ordre, pel que feia a Alacant, perquè vulnerava els privilegis de la vila.

¹⁸⁴ J. E. MARTÍNEZ FERRANDO, *La trágica història dels Reis de Mallorca, Jaume I, Jaume II, Sanç, Jaume III, Jaume (IV) (Isabel)*, Barcelona, 1960, pàg. 187. G. ROMESTAN, *Relations commerciales entre Perpignan et la Ligurie aux XIVe et XVe siècles*, «Atti del I^o Congresso Storico Liguria-Catalogna, 1969», pàg. 368.

¹⁸⁵ J. MUTGÉ, *El consell de Barcelona en la guerra catalano-genovesa durante el reinado de Alfonso el Benigno*, «Anuario de Estudios Medievales», (1965), pàgs. 229-256.

¹⁸⁶ M. DURLIAT-J. PONS I MARQUÈS, *Recerques sobre el moviment del port de Mallorca en la primera meitat del segle XIV*, a «VI Congreso de Historia de la Corona de Aragón» (Cerdeña, 1959), Madrid, 1959, pàg. 350. Els mallorquins no signaren la pau amb el genovesos fins al 1339: A SEVILLANO COLOM, *Mercederes y navegantes mallorquines*, pàg. 495, Ch. E. DUFOURCQ, *Aspects internationaux de Majorque*, pàgs. 7-9.

¹⁸⁷ F. C. CASULA, *Carte reali diplomatiche di Alfonso III il Benigno re d'Aragona, riguardanti l'Italia*, Pàdua, 1971, doc. 263.

daven presoners en acció de guerra. Els presoners genovesos foren molt nombrosos, segons que sembla, durant la guerra catalano-genovesa de 1351-1360¹⁸⁸. El professor A. Santamaria ha estudiat el destí dels que quedaren presoners a Mallorca, uns a la presó reial, altres confiats a la guarda de particulars¹⁸⁹; nosaltres hem trobat notícies referents als presoners genovesos que hi havia a Barcelona, també en part en mans de particulars, fins i tot d'estrangers. Consta que una part d'aquests presoners fou destinada a les obres de construcció del pont de Sant Boi, sobre el Llobregat¹⁹⁰. A l'hora de les negociacions de pau entre catalans i genovesos el problema dels presoners fou motiu de preocupació i de deliberacions nombroses¹⁹¹.

En temps de pau oficial els genovesos havien de suportar també nombroses molèsties derivades de la fragilitat dels acords, conseqüència, al seu torn, de la rivalitat de fons. Heus ací algunes notícies, que no pretenem que siguin exhaustives, sobre els empresonaments, partides ràpides, etc., dels quals foren protagonistes a les nostres terres a l'últim quart del segle XIV.

El 13 d'abril de 1372 hom ordenà a València d'empresonar tots els genovesos i de segrestar-los els béns, llevat d'aquells que, havent portat blat a la ciutat, podien acollir-se al privilegi de virtualles¹⁹², i una ordre semblant es repetí el 1383¹⁹³. En aquesta darrera ocasió el motiu de l'arrest i segrest dels béns dels genovesos fou l'ajut que aquests prestaven a la revolta sarda. Sembla que el consell donat des de Gènova als mercaders genovesos residents a terres catalanes de marxar-ne ràpidament en previsió d'un possible enfrontament, precipità les coses i induí el monarca català a prendre aquesta mesura de precaució. En una carta al dux de Gènova Leonardo Montaldo el rei cità també com una altra causa de la seva actitud l'escala que una flota genovesa havia fet a Porto Torres, on havia mantingut contactes amb els rebels de Sàsser. La flota de deu galeres, comandada per Nicolò Marruffo, portava el rei Jaume I de Xipre a la seva illa, després d'haver estat presoner un temps a Gènova; la flota havia sortit de Gènova el 23 de juny¹⁹⁴. A darreries d'agost de 1382, finalment, el rei Pere el Cerimoniós acceptà les excuses del dux de Gè-

¹⁸⁸ Sobre aquesta guerra cf. G. MELONI, *Genova e Aragona all'epoca di Pietro il Cerimonioso*, I: 1336-1354, Pàdua, 1971, II: 1355-1360, Pàdua, 1976, on hom traurà la bibliografia anterior.

¹⁸⁹ A. SANTAMARIA, *Cautivos genoveses en Mallorca durante las campañas sardas de 1353-1355*, «Anuario de Estudios Medievales», 5 (1968 [1970]), pàgs. 501-516.

¹⁹⁰ AHCB, Arxiu del veguer. Crides del veguer, 1, fols. 6 v.-7 r. i 11 v.; Clavaria, I, fol. 342, AHPB, Francesc de Laderosa, manual de 26 nov.-19 des. 1355, fols. 32 r.-33 r.

¹⁹¹ J. F. CABESTANY, *Repertorio de cartas reales conservadas en el Instituto Municipal de Historia (1269 a 1458)*, «Documentos y Estudios», vol. XVI, Barcelona, 1966, docs. 73, 78, 79 i 105. TOLA, *Codex Diplomaticus*, pàgs. 781-84, 794-97, regs. a P. LISCIANDRELLI, *Trattati*, docs. 604, 605, 606, 617.

¹⁹² S. CARRERES ZACARÉS, *Libre de memòries de diversos sucesos e fets memorables e de coses senyalsades de la ciutat e regne de València (1308-1644)*, València, 1930, I, pàgs. 93-94.

¹⁹³ AHCB, Lletres Closes, VI, fol. 15 r.-v. (1383, juliol, 8), i ACA, C, reg. 1282, fols. 99 r.v. i 100 r.-101 r. (1383, juliol, 10), 115 r. (1383, juliol, 20) i 124 r. (1383, agost, 4).

¹⁹⁴ Cf. Giorgio STELLA, *Annales Genuenses*, a L. A. MURATORI, *Rerum Italicarum Scriptores*, XVII, Milà, 1735, col. 1125, i G. HILL, *The History of Cyprus*, II, Cambridge, 1948, pàgs. 431-433. Cf. la influència dels afers de Xipre en l'enverinament de relacions entre la Corona catalano-aragonesa i Gènova a M. M. COSTA, *Aspectes de les relacions entre Gènova i la Corona d'Aragó de 1360 a 1386*, «Atti del I° Congresso Storico Liguria-Catalogna, 1969», pàgs. 220-234.

nova i la petició dels mercaders catalans a Gènova i llur cònsol, Pere Manescal, i aixecà l'arrest dels genovesos¹⁹⁵.

Per l'abril de 1388, els genovesos eren de nou arrestats a València, després de l'atac d'uns genovesos contra una nau valenciana, i hom els havia fet pagar 20.000 florins, però el rei ordenà d'alliberar-los i de tornar-los els diners¹⁹⁶. L'any següent, els genovesos es retiraren dels regnes de la Corona catalano-aragonesa per manament del Comú, ja que hom temia que esclatés la guerra a causa de Sardenya¹⁹⁷. L'any següent 1390 se signava una nova pau entre la Corona catalano-aragonesa i la república de Gènova¹⁹⁸, però l'expedició catalana a Sicília, comandada per l'infant Martí, el 1391, provocava una alarma a Gènova i el comú ordenava el mateix any el retorn a la pàtria dels mercaders genovesos establerts a València, Mallorca o Barcelona¹⁹⁹.

El 1393, a conseqüència d'un incident entre catalans i genovesos esdevingut a Sicília, els genovesos foren arrestats, responenent a idèntica mesura presa a Gènova, llurs béns foren segrestats i després hagueren de donar una fiança. L'arrest durà un mes i mig aproximadament²⁰⁰. Dos anys després, el gener de 1395, el rei Joan I els ordenà de sortir de les seves terres i pel març no en quedava ni un²⁰¹.

Els atacs corsaris, d'altra banda, determinaren la concessió de marques contra els genovesos, per la qual cosa els mercaders d'aquesta nacionalitat només podien sentir-se segurs sota l'empay d'un guiatge particular o general. El 1397 el rei Martí decretà un sobreseïment de marques contra genovesos condicionat a la publicació d'idèntica mesura per part de Gènova, i l'any següent expedí un guiatge per dos anys a favor dels genovesos; n'aprofitaren alguns genovesos que s'afanyaren a treure llurs béns de terres catalanes²⁰². El 1399 tant Gènova com la Corona catalano-aragonesa decretaren el sobreseïment de marques i el guiatge als mercaders recíprocs²⁰³. Però només dos anys després, el 1401, el rei manava al governador de Mallorca que arrestés les persones i segrestés els béns dels genovesos i que, del que reunís, li enviés 750 florins; és possible que en aquest cas es tractés només de l'execució d'una represàlia, perquè el mateix mes de gener, pocs dies després, el rei allargava per tres mesos (prorrogat més tard per tres mesos més) el guiatge general als mercaders genovesos que comerciaven en els seus regnes; no hi hagué ordre de deslliurar els genovesos arrestats a Mallorca, però, fins a

¹⁹⁵ ACA, C, reg. 1282, fols. 131 v.-132 r. (1383, agost, 30); Processos de Corts, reg. 9, fols. 43 v.-45 r. Cf. també L. D'ARIZZO, *Carte reali diplomatiche di Pietro IV il Cerimonioso, re d'Aragona, riguardanti l'Italia*, Pàdua, 1970, doc. 784.

¹⁹⁶ ACA, C, reg. 1953, fols. 149 v.-150 r. i reg. 1868, fol. 75 r. (1388, febrer, 22).

¹⁹⁷ J. ZURITA, *Anales de la Corona de Aragón*, llib. X, cap. 43, vol. 4, Saragossa, 1973, pàgs. 734-735.

¹⁹⁸ M. T. FERRER I MALLOL, *La pace del 1390 tra la Corona d'Aragona e la Repubblica di Genova*, a «Miscellanea di Storia Ligure in memoria di Giorgio Falco», Genova, 1966.

¹⁹⁹ ACA, C, reg. 1961, fols. 147 r., 148 r., 154 r.-156 r.

²⁰⁰ AHCB, Llibre del Consell, 26, fols. 35 r. i 36 r. i 41 r. ACA, reg. 1965, fols. 15 r.-v., 17 r.-v.

²⁰¹ C. CARRÈRE, *Barcelone*, pàg. 25, n. 2.

²⁰² ACA, C, reg. 2166, fols. 6 v., 193 r., reg. 2242, fols. 8r.-v., 8 v.-9 r.

²⁰³ E. AGUILÓ, *Rúbrica dels Llibres de pregons de la antiga cúria de la governació*, «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», IX (1901-1902), pàg. 243. Tenim altra documentació sobre el tema, que no és possible d'incloure aquí.

darreries del mes següent²⁰⁴. Pel maig, però, eren arrestats els mercaders genovesos residents a Barcelona a causa de la captura de la nau de Nicolau Pujada per una nau armada genovesa que anava a Famagusta²⁰⁵.

Avançant en el segle xv trobaríem, segurament, més notícies d'aquesta mena, però ens sembla que, com a mostra, basten les que hem donat.

La situació dels genovesos als estats catalano-aragonesos, si bé tenia aquests aspectes desagradables, tenia també alguns avantatges.

En primer lloc, hom no els discutí mai la llibertat de comerç a les nostres terres, mentre que la resta dels italians, exceptuats els illencs i després els pisans, se'n veieren bandejats sovint, no per contingències de guerra, sinó per constitucions i privilegis del país. En segon lloc gaudien de grans avantatges fiscals, de manera que, tot comptat i debatut, els elements positius devien pesar més que els negatius. Altrament els llombards, que prenen tot sovint la ciutadania genovesa, puix que Gènova era llur sortida natural al mar i el centre o una etapa molt important de llurs negocis, no haurien tingut interès en mantenir aquesta ciutadania adoptiva. I no sols no era així, sinó que els catalans sospitaven que molts llombards demanaven la ciutadania genovesa per poder disfrutar dels privilegis que comportava als regnes catalano-aragonesos; amb ocasió de les negociacions de la pau de 1402, un dels capítols del memorial que portaven els ambaixadors catalans era precisament la petició al comú de Gènova perquè no concedís més privilegis de ciutadania genovesa als llombards²⁰⁶.

Fins a mitjan segle xiv, els genovesos havien gaudit sense dificultats, almenys pel que sabem par ara, de llurs antics privilegis d'exempció d'impostos. Alguna vegada havien estat creats impostos extraordinaris a fi d'indemnitzar las preses marítimes recíproques o altra mena de deutes, sistema que alternava amb la concessió de represàlies a la manera tradicional²⁰⁷; el tractat de 1230, que ja hem comentat, en preveïa un de 12 diners per lliura²⁰⁸. Més tard, el 1259, el mateix Jaume I en concedí un altre de 4 diners per lliura a Arnau Des-Bac, de Vilamajor, i a Guillem Borgunyó, de Mallorca sobre les mercaderies de genovesos que arribessin a Mallorca, a Barcelona i a Sant Feliu de Guíxols fins que haguessin cobrat cadascun les 70 lliures i 14 sous genovins que el Comú els devia per un servei d'armes que li havien prestat²⁰⁹. El 1273 Jaume I concedí un altre impost sobre els genovesos, de 6 diners per lliura, a Pere Ferran Descoll, perquè pogués rescabalar-se de l'atac d'un corsari genovès en els mars de Turquia²¹⁰, i el seu nét Alfons el Liberal en concedí un de 8 diners per lliura el 1286 sobre les mercaderies

²⁰⁴ ACA, C, reg. 2243, fol. 183 v., reg. 2172, fols. 151 r i 151 v. i fol. 193 r., reg. 2173, fols. 172 r., 174 v.-175 r.

²⁰⁵ ACA, C, reg. 2131, fol. 26 r. (1401, maig, 27), i reg. 2281, fol. 47 r. (1401, juny, 4).

²⁰⁶ ACA, reg. 2245, fols. 11 v.-12 r. (figura a l'Apèndix documental de la tesi de llicenciatura mecanografiada de M. T. FERRER, *La ciudad de Barcelona durante el reinado de Martín el Humano*, doc. 116).

²⁰⁷ Cf. per exemple la concessió d'una marca a Bernat Lluïl perquè pogués recuperar 3.840 besants de plata, valor de les mercaderies que li havien pres els genovesos: A. HUICI, *Colección diplomática*, doc. 770.

²⁰⁸ E. GONZÁLEZ HURTIBISE, *Recull de documents inèdits del rey en Jaume I*, doc. 3.

²⁰⁹ ACA, C, reg. 10, fol. 101 r. (1259, gener, 17).

²¹⁰ E. GONZÁLEZ HURTIBISE, *Recull de documents inèdits del rey en Jaume I*, doc. 103.

dels genovesos que passessin per València per indemnitzar un valencià a qui havien estat segrestades mercaderies a Gènova²¹¹. D'aquests drets especials passatgers creats per indemnitzar els danys provocats pels pirates i corsaris hom en deia lou, de *laudum*.

El 1320, el rei Sanç de Mallorca també imposà als genovesos un lou de deu diners per lliura, és a dir, un impost de 4,16 % del valor importat, que els genovesos procuraren defugir com millor pogueren: fent declaracions més baixes del valor real de les mercaderies, fent aparèixer com a propietaris altres persones, etc. El 1343 i el 1344 s'hi collia encara, o de nou, un lou dels genovesos²¹².

També al Rosselló hom cobrava, el 1362, un lou d'un diner per lliura sobre totes les mercaderies que els genovesos introduïen o treien de Cotlliure²¹³. A Catalunya hom en cobrava un altre de 4 diners per lliura, que fou sobresegit pel rei pel juny de 1367 i tornava a ésser vigent el 1370²¹⁴. El 1390, tenim notícia d'un col·lector del «dret dels genovesos» a Catalunya, que també devia ésser un lou²¹⁵. Consta que, entre 1453 i 1454, hom en cobrava un altre al Rosselló per a indemnitzar els danys causats al mercader i canviador de Perpinyà Joan Cases²¹⁶.

Cal subratllar que Gènova procedia de la mateixa manera. Vers 1294 també ella havia imposat un «laudum» contra els catalans que acudien a Gènova²¹⁷ i creiem que no és altra cosa que un «laudum» o lou el «Drictus Catalanorum» que es collia a Gènova el 1386, el 1392-1393, el 1421, el 1453 i el 1454, els comptes del qual han estat publicats recentment. Ho demostra el fet que el 1386 i el 1392-1393 només el pagaven els catalans del Principat, mentre que el 1421 el pagaven aquests i els de València, però en diferent mesura: 7 diners per lliura els primers, 6 diners per lliura els segons²¹⁸. La responsabilitat del dany causat i per tant de la indemnització competia no a tots els súbdits del rei catalano-aragonès sinó només als del regne d'on era el damnificant. El mateix passava en els territoris de la Corona catalano-aragonesa: si els genovesos havien perjudicat a un mallorquí només pagaven el lou a Mallorca, i si era a un valencià només a València.

Però, com dèiem, aquests impostos eren transitoris i no lesionaven l'exempció fiscal de què gaudien uns i altres per privilegi. Malgrat tot, en passar el temps i canviar en alguns aspectes el sistema d'impostos i sobretot més tard, quan hom intentà d'unificar-lo, començà a perillar l'exempció genovesa.

²¹¹ R. GALLOFRÉ GUINOVART, *Documentos del reinado de Alfonso III de Aragón relativos al antiguo reino de Valencia y contenidos en los registros de la Corona de Aragón*, València, 1968, doc. 356.

²¹² F. SEVILLANO COLOM, *Mercaderes y navegantes mallorquines (siglos XIII-XV)*, pàg. 513.

²¹³ G. ROMESTAN, *Relations commerciales entre Perpignan et la Ligurie*, pàg. 368.

²¹⁴ J. F. CABESTANY, *Repertorio*, núm. 154 i ACA, C, reg. 733, fol. 104 r. (1367, agost, 6) i reg. 1348, fol. 178 r.-v. (1370, octubre, 10).

²¹⁵ ACA, C, reg. 2069, fols. 102 v.-105 r.

²¹⁶ G. ROMESTAN, *Relations commerciales entre Perpignan et la Ligurie*, pàg. 368.

²¹⁷ A. DE CAPMANY, *Memorias Históricas*, II, doc. 54.

²¹⁸ R. CALLURA-CROCCHETTI-G. LUSCHI-S. M. ZUNINO, *Genova e Spagna nel XIV secolo. Il drictus catalanorum (1386, 1392-93)*, Genova, 1970 i S. M. ZUNINO-N. DASSORI, *Genova e Spagna nel XV secolo. Il «Drictus Catalanorum» (1421, 1453, 1454)*, Genova, 1970.

El 1363, les Corts generals de Montsó crearen els impostos de la bolla, sobre la fabricació i comerç de robes, i les entrades i eixides —dret de duana sobre les importacions i les exportacions— per poder fer front als donatius concedits al rei amb motiu de la guerra contra Castella. Aquests impostos neixien independents del fisc reial i lliures dels compromisos de la Corona, que havien anat minvant els impostos antics de lleudes i peatges amb innumerables exempcions a favor dels uns i dels altres, i neixien, per tant, obligatoris per a tothom. L'antiga exempció genovesa fou ignorada pels col·lidors de les entrades i eixides i la protesta del rei, que defensà tot primer els genovesos i manà amb les seves cartes del 20 de juny i del 24 de juliol de 1363 que no els fos exigit cap d'aquests impostos, no solament fou inútil, sinó que, a més, el monarca es veié obligat a revocar aquestes cartes el 30 d'agost del mateix any com a contràries al jurament que ell havia prestat a les Corts de Montsó i contràries també al bé públic del Principat²¹⁹. El 18 de maig de 1365 i el 15 de gener de 1366, però, el rei tornà a insistir perquè els nous impostos no fossin cobrats als genovesos²²⁰.

Naturalment, Gènova no tardà a prendre represàlies. Ens en informa un interessant memorial sense data, que és molt probable i gairebé ens atrevim a dir segur, que correspon a aquests anys. Fou adreçat pels mercaders barcelonins als consellers de la ciutat per queixar-se de les mesures fiscals, proteccionistes i discriminatòries preses contra ells a Gènova. Mlle. Claude Carrère, que el comenta àmpliament i en transcriu llargs fragments a la seva obra, l'atribueix a la primera meitat del segle xv²²¹. Nosaltres creiem, en canvi, que és de la segona meitat del segle xiv i més precisament del 1368 o del 1369. Ens basem en les següents consideracions: que Lleó Marc, que el memorial cita situant-lo a Famagusta, i Tomàs Llopart, del qual el memorial diu que torna d'Alexandria, són dos personatges barcelonins ben documentats en la segona meitat del segle xiv en els ambients de Xipre i Alexandria respectivament²²²; que concretament A. López de Meneses reconstruí un viatge de Tomàs Llopart Barcelona-Gènova-Alexandria-Gènova-Barcelona, començat el 1365 i acabat a finals del 1368 o començament de 1369, en el qual, de tornada a Gènova, els oficials ducals li demanaren impostos arbitraris, per la qual cosa Pere el Cerimoniós hagué d'intervenir prop del dux (i això coincideix exactament amb el que diu el memorial)²²³; que la nau Escarit, que segons el memorial tornava de Pera, està documentada també en aquests anys i que precisament el març de 1368 havia sortit de Barcelona cap a Constantinoble²²⁴; finalment que una carta del rei Pere al dux de Gènova, del 1369, de la qual parlarem seguidament, queixant-se de les mesures preses contra els catalans

²¹⁹ ACA, C, reg. 1189, fol. 318 r., reg. 1190, fol. 388 r. (que em foren comunicades amablement per la Srta. M. M. Costa) i reg. 1386, fol. 32 r.-v. (1363, agost, 30).

²²⁰ ACA, C, reg. 1076, fols. 129 r.-131 r. (1365, maig, 18); P. LISCIANDRELLI, *Trattati*, doc. 633.

²²¹ C. CARRÈRE, *Barcelone*, pàgs. 595-597.

²²² A. LÓPEZ DE MENESSES, *Los consulados catalanes de Alejandría y Damasco en el reinado de Pedro el Ceremonioso*, «Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón», VI, cf. pàg. 100 doc. VI per a Lleó Marc i pàgs. 101 n. 60, 126-128 i doc. VII per a Tomàs Llopart, que fou cònsol de catalans a Beirut el 1377.

²²³ *Ibidem.*, pàg. 127.

²²⁴ J. M. MADURELL MARIMON-A. GARCÍA SANZ, *Comandas comerciales barcelonesas de la Baja Edad Media*, Barcelona, 1973, docs. 121 i 122.

a Gènova, podria ésser la que els mercaders demanaven que fos escrita per combatre les iniciatives genoveses.

Mlle. Carrère diu que el fet que els genovesos fessin pagar als catalans iguals drets que els que ells pagaven a Catalunya no era una vexació, però sí que era una discriminació, perquè així els catalans pagaven més que qualsevol altre estranger a Gènova, mentre que les entrades i eixides les pagava als regnes catalano-aragonesos tothom, catalans i estrangers.

En el memorial els mercaders feien notar, i això ens interessa, perquè demostra que els col·lectors de les generalitats havien cedit una mica a les ordres i peticions del rei al respecte, que els genovesos es beneficiaven d'arranjaments amb els col·lectors i que els cobraven només la meitat o menys del que estava estipulat; als catalans en canvi, deien, hom no els condonava res a Gènova.

Interessen també les mesures que els mercaders proposaven que fossin preses en represàlia: que els genovesos fossin obligats a usar vaixells catalans per al transport de la sal d'Eivissa; monopoli a favor dels catalans de les exportacions de productes del país envers Gènova (mel, llanes, arròs, draps, esparteria, terrissa, plom, antimoni, etc.); un dret *ad valorem* d'un quart sobre els productes de Llevant que els genovesos introduïssin aquí i que el rei no concedís més guiatges als genovesos²²⁵.

El 23 d'abril de 1369, el rei Pere, accedint a la petició que li degueren transmetre els consellers de Barcelona, es queixava al dux de Gènova, Gabriele Adorno, dels drets imposats als catalans a Gènova en represàlia de les generalitats imposades a Catalunya, intentant fer comprendre que, mentre els impostos exigits als catalans a Gènova eren discriminatoris perquè afectaven només els catalans, les generalitats les pagava tothom a Catalunya, inclosos els catalans²²⁶.

No tenim notícia de com acabà aquesta qüestió, bé que ens consta que el 1392 Joan I ordenà que els genovesos fossin obligats a contribuir en els drets imposats per a sostenir despeses d'utilitat pública, com el naturals del país i altres mercaders estrangers²²⁷; no sabem amb tota seguretat si dins d'aquesta categoria d'impostos hi entraven les generalitats.

La qüestió del pagament o no de les lleudes per part dels genovesos fou també molt discutida. Ja hem vist que pels pactes antics dels comtes de Barcelona i després de Jaume I els genovesos estaven exempts d'aquest pagament, però des de llavors els reis havien adquirit nous dominis i havien incorporat al fisc algunes lleudes que abans eren en mans de nobles i de les quals els genovesos no estaven pas exempts. Els monarques catalans sostingueren que l'exempció dels genovesos no era aplicable a aquests casos, mentre que els genovesos mantenien que l'exempció era genèrica i es referia als impostos reials, fossin més o menys en el futur del que eren quan havia estat estipulat el pacte.

²²⁵ C. CARRÈRE, *Barcelone*, pàgs. 594-597.

²²⁶ ACA, C, reg. 227, fol. 13 r.

²²⁷ ACA, C, reg. 1995, fols. 183 v.-184 r.

El 1317, per exemple, l'exempció d'impostos no era respectada a les terres dellà Xixona, agregades per Jaume II al regne de València. El comú de Gènova envià un jurista, Giovanni di «Galuciis» a la cort catalana per protestar d'aquest fet. De moment, Jaume II manà al batlle reial en aquelles terres, Joan Rolf, que observés l'exempció genovesa, però féu estudiar la qüestió pel seu consell per veure si s'havia d'observar o no en aquelles terres²²⁸. Ignorem quina fou la solució adoptada.

A començaments del segle xv també hi hagué protestes dels genovesos per la lleuda de Cadaqués, que hom els continuà exigint després de passar al Patrimoni reial, a causa de la incorporació del comtat d'Empúries a la Corona el 1402. El 1404 els genovesos exigiren franquícia en aquest impost, puix que havia passat a ésser reial²²⁹. El 1405 y el 1409 continuaven, però, les discussions i les represàlies dels lleuders contra les mercaderies genoveses que queien en llurs mans per a rescabalar-se dels que defugien el pagament²³⁰. Malgrat que la lleuda de Cotlliure no sembla que es prestés a dubtes, ni tampoc la de Tortosa, a ambdós llocs els genovesos ensopegaren amb dificultats, a vegades, per a fer respectar llur franquícia, més que res, segons que sembla, perquè els lleuders desconfiaven de les mercaderies sota nom genovès perquè creien que moltes vegades encobria propietaris d'altres orígens que pretenien defraudar la lleuda, cosa que segurament era certa sovint. El 1405 el rei Martí disposà que els lleuders de Cotlliure haguessin de creure a aquest respecte la declaració jurada dels genovesos, si no tenien proves contundents del frau²³¹. Malgrat tot, el 1407 els lleuders exigien novament el pagament d'aquesta lleuda als genovesos i confiscaven mercaderies genoveses a compte de les lleudes que altres genovesos els devien²³². A Tortosa ens consta que la lleuda fou exigida, almenys, a Gerardo Gentile, però el rei ordenà que li fossin retornats els diners que havia pagat²³³.

Si per banda catalana hi hagué tendència a oblidar l'exempció genovesa d'impostos, per banda genovesa hi hagué tendència a ampliar-la. De 1361 fins al 1368 hi hagué un plet entre el procurador de la Pia Almoina de la seu de Barcelona i altres possessors de les lleudes reials de Barcelona, dites de Mediona, d'una banda, i els genovesos de l'altra, perquè aquests pretenien estar exempts del pagament d'aquestes lleudes, basant-se en el tractat de pau negociat pel marquès de Montferrat, que obligava a l'observació dels privilegis i immunitats atorgats amb anterioritat. Pere el Cerimoniós al·legà que el marquès es referia a les immunitats i privilegis en ús i que la franquícia de les lleudes de Mediona i del pes de Barcelona no era vigent sinó que, com deien els possessors, els genovesos l'havien pagada sempre. El 13 de juny de 1368 el rei pronuncià sentència sobre aquesta qüestió i dictaminà que els ge-

²²⁸ ACA, C, reg. 214, fol. 59 v. (1317, maig, 12).

²²⁹ AHCB, Lletres Comunes Originals, II, fol. 130 r.

²³⁰ ACA, C, reg. 2142, fol. 131 r.-v. (1405, febrer, 4), i reg. 2156, fol. 24 r.-v. (1408, febrer, 1). El rei mostrà a aquest respecte una política canviant, segons les pressions que rebia: el 1405 prohibí les represàlies per impagament de la lleuda i el 1408 n'ordenà una.

²³¹ ACA, C, reg. 2142, fols. 130 v.-131 r. (1405, febrer, 4).

²³² ACA, C, reg. 2149, fol. 163 r.-v.

²³³ ACA, C, reg. 2111, fols. 191 v.-192 r. (1398, gener, 23).

novesos havien de pagar les lleudes de Mediona ja que, quan foren concedides les immunitats als genovesos, no eren dels comtes ni del rei Jaume sinó de Berenguer de Barcelona i de Guillem de Mediona²³⁴.

Més tard, el 1405, el genovesos protestaren també, mitjançant llur ambaixador Antonio Re, perquè hom els demanava el dret de la quema que pagaven les mercaderies que entraven i sortien de Castella i el dret similar de marca que pagaven les que entraven i sortien de França. Gènova assegurava que un article de la pau vigent entre ambdós estats deia que els genovesos no havien de pagar per les mercaderies en trànsit, només per les que portessin directament de Castella o França a les terres de la Corona catalano-aragonesa i viceversa. El rei ordenà, doncs, que fossin observades les disposicions de la pau en aquest punt²³⁵.

El perill pitjor per a l'exempció genovesa nasqué, però, en crear-se el dret dels italians el 1402.

De moment quedava clar que ni els genovesos ni els pisans estaven subjectes a aquest dret, com no estaven compresos en el decret de llibertat de comerç a favor dels italians perquè llur situació ja era regulada per altres pactes²³⁶. Però quan es presentà l'ocasió de renovar la treva amb Gènova el 1413 hi hagué discussions entre els negociadors catalans i els genovesos sobre si els mercaders genovesos haurien de pagar o no el dret dels tres diners per lliura. De moment hom decidí que els genovesos restarien exempts de l'impost si eren suprimits a Gènova els quatre o cinc drets que darrerament hom exigia allí als catalans; finalment el text de la treva deixà establert que els genovesos estaven exempts del dret²³⁷.

Però la imatge dels genovesos col·laboradors en la reconquesta i mereixedors, per tant, de tracte privilegiat anava quedant oblidada, fenomen al qual contribuï sens dubte l'animositat entre catalans i genovesos.

Hom tendia a la uniformitat dins el terreny fiscal i només els interessos dels mercaders catalans a Gènova, a qui també haurien estat elevats els impostos en reciprocitat, frenaven aquesta tendència.

El 1417 els genovesos es queixaven dels impostos que hom els demanava a València: 4 sous i 8 diners per càrrega d'arròs; un sou i vint diners «pro laudis» (suposem que és un lou, és a dir, un dret de marques); tres sous de peatge; un sou pel dret general de la llana, en comptes dels sis diners que pagaven abans; sis diners d'augment del que hom pagava anteriorment pels cuirs; sis diners per lliura de grana, safrà, espècies i matèries tintòries, que abans no pagaven res, tres diners per lliura «pro stima per indirectum» i una malla per a la construcció de la llotja²³⁸.

²³⁴ ACA, C, reg. 906, fols. 140 v.-141 r. (1361, desembre, 18); reg. 721, fols. 9 r.-10 r. (1364, agost, 20), fol. 67 r.-v. (1364, octubre, 21); reg. 722, fols. 22 v.-23 r. (1365, febrer, 20); reg. 1076, fols. 125 r.-128 r. (1365, maig, 18); reg. 985, fols. 161 v.-165 r. (1368, juny, 13); reg. 739, fol. 89 r.-v.

²³⁵ ACA, C, reg. 2142, fols. 134 v.-135 r. (1405, març, 4). Sobre el dret de marques amb França, cf. el treball de C. Batlle en aquest mateix volum; sobre la quema, M. T. FERRER, *La ruptura comercial amb Castella*, cit. abans.

²³⁶ M. T. FERRER, *Mercanti italiani*; sobre el mateix tema tornaren més tard C. CARRÈRE, *Barcelone*, pàgs. 27-30, i M. DEL TREPPO, *I mercanti catalani*, pàgs. 261 i ss.

²³⁷ S. FOSSATI RAITERI, *Privilegis genovesos*, pàgs. 101-113 i concretament 107-109.

²³⁸ *Ibidem.*, pàgs. 109-110.

Pocs anys després hom pretegué fer-los pagar la lleuda de Tortosa, almenys en dos terços²³⁹, i més tard la lleuda de Mallorca, per la qual cosa s'obrí una enquesta el 1444²⁴⁰.

La discussió per si havien de pagar lleudes o no rebrotava de tant en tant. El 1485 i el 1488 hi hagué encara plets d'algun genovès, concretament d'Ambrosio Fattinanti, amb el Reial Patrimoni per aquesta causa²⁴¹.

D'altra banda el dret del pariatge, imposat transitòriament per la defensa marítima, fou també motiu de discussió. El 1433 hi hagué un llarg plet perquè els genovesos no volien pagar íntegrament el dret del pariatge —tres malles per lliura— sinó només malla per lliura²⁴².

A finals de segle, els impostos que gravaven el comerç genovès sembla que sofriren alguns canvis. Ja durant la guerra dels catalans contra Joan II aquest negocià una treva amb Gènova el 1466 i una altra el 1469, en les quals establí la reciprocitat d'impostos i preconitzà la unificació fiscal²⁴³. El llibre de comptes dels impostos pagats pels genovesos a Mallorca entre 1480 i 1483 ens informa que aquests impostos eren: 5,50 % les mercaderies procedents o destinades a Llevant; 5,50 % les mercaderies procedents o destinades a Ponent; 2,50 % les mercaderies de Barberia; 3,50 % les mercaderies de la resta de procedències o destinacions, a més d'altres drets acostumats de pagar en tots els casos²⁴⁴.

El tractat amb Gènova de 1493 tingué com un dels principals objectius regular els impostos que a la Corona d'Aragó i a Gènova havien de pagar els súbdits de l'altra part²⁴⁵. Sembla que a Catalunya els genovesos pagaven, el 1496, el 6 %²⁴⁶, però a Mallorca hi devia haver dubtes sobre el que calia cobrar-los perquè el 1499 el rei Ferran II hi féu enviar des de València, on els genovesos eren més nombrosos, el que aquests pagaven d'impostos²⁴⁷.

* * *

Dibuixada l'evolució històrica de la colònia genovesa a terres catalanes en el seu aspecte institucional, passarem a resumir breument el que se sap sobre

²³⁹ ACA, C, reg. 2411, fols. 177 v.-178 r.

²⁴⁰ ACA, Processos històrico-polítics n.º 50. Procés sobre els genovesos i la lleuda de Mallorca (1444), 91 fols.

²⁴¹ ACA, RP, Batllia, processos de 1485 i 1488. Cf. sobre aquest mercader J. M. MADURELL, *Ambrogio Fattinanti, mercader genovès a Barcelona (1472-1497)*, «Atti del Iº Congresso Storico Liguria-Catalogna, 1969», pàgs. 523-528.

²⁴² Biblioteca de Catalunya, Consolat de Mar, Processos, AJC, B-199 (6).

²⁴³ G. BALBI, *Le relazioni tra Genova e la Corona d'Aragona del 1464 al 1478*, «Atti del Iº Congresso Storico Liguria-Catalogna, 1969», pàgs. 470-483. El mateix treball proporciona dades molt interessants per a conèixer la importància, tractament fiscal i vicissituds de la colònia genovesa a terres catalanes durant els anys crucials de la guerra dels catalans contra Joan II. Sortit després de la redacció d'aquest treball no ens ha estat possible d'aprofitar-lo totalment en la revisió prèvia a la publicació. Cf. també F. MARTIGNONE, *Genovesi e catalani nel XV secolo, ibidem.*, pàgs. 518-521.

²⁴⁴ ACA, RP, Procuradoria de Mallorca, C. 78.

²⁴⁵ P. LISCIANDRELLI, *Trattati*, doc. 1005. Sobre les negociacions cf. A. DE LA TORRE, *Documentos sobre relaciones internacionales de los Reyes Católicos*, Barcelona, 1949-1963, IV, doc. 404.

²⁴⁶ ACA, RP, Batllia, Processos: procés de 2 de març de 1496, col·locat amb els de 1495.

²⁴⁷ A. SANTAMARÍA ARÁNDEZ, *Aportación al estudio de la economía de Valencia durante el siglo XV*, València, 1966, pàg. 131, i L. PILLES ROS, *Actividad y problemas comerciales en el cuatrocientos*, a «IV Congreso de Historia de la Corona de Aragón», I, pàg. 430.

la composició i activitats d'aquesta colònia. Des de finals del segle XIII, les notícies sobre els genovesos a terres catalanes són, però, tan abundoses que és impossible seguir-les, llevat que hom hi dediqués un llibre. Qualsevol col·lecció documental publicada n'ofereix mostres i no cal dir que hi ha molta documentació inèdita sobre aquest tema. No podem, doncs, per manca d'espai, comentar la que havíem reunit i ens limitarem a dibuixar unes línies generals.

La colònia genovesa que, segons tots els autors, no era molt nombrosa, estava formada gairebé exclusivament per mercaders i navegants, aquests de pas, fins al segle XV. En aquest darrer segle la colònia s'enriquí amb artesans, filadors, teixidors i paraires de robes de seda i or, uns vuit o nou a Barcelona, dos dels quals eren precisament presoners de guerra, i almenys un mestre seder i empresari a València; la indústria sedera barcelonina, molt decaiguda després de la probable emigració dels seders conversos es reanimà a mitjan segle XV gràcies al treball i a l'empresa dels mestres seders, brocaters i obrers especialitzats genovesos²⁴⁸. A part dels mestres seders també hi ha algun cas excepcional de genovesos d'altres especialitats; el cas més famós és el del mestre cartògraf Francesco Beccaa que treballà en la confecció de quatre mapamundis per al florentí Baldassare Ubriachi a Barcelona amb la col·laboració del convers Jaume Riba (de jueu Jafuda Cresques)²⁴⁹.

Pel que fa als mercaders genovesos, fixats més o menys permanentment a Barcelona, València o Mallorca, no eren molts, però hi havia molts anants i vinents. Segons Mlle. Carrère en el segle XIV i XV la rivalitat entre catalans i genovesos s'atenuà. Els genovesos s'orientaren vers l'Atlàntic, pel qual els catalans no s'interessaren tant, mentre que aquells tingueren una activitat moderada en el sector siri i egipci, sector fonamental en el comerç català.

Pel que respecta al comerç mutu els genovesos portaven a Catalunya en aquests segles el pastell llombard i l'alum de Quios i d'Assia Menor per a la nostra indústria tèxtil, teles de fil, canemassos i merceria llombarda, or filat, teles de seda i ferro²⁵⁰. Del nostre àmbit s'enduien llana, draps de llana, ja que la producció genovesa era insuficient, i la sal d'Eivissa que comercialitzaven els genovesos en gran part²⁵¹.

²⁴⁸ Cf. C. CARRÈRE, *Barcelone*, pàgs. 809-811 i el quadre Ia; P. VOLTES I BOU, *Les associations de seders medievales barcelonins*, «Anuario de Estudios Medievales», 5 (1968 [1970]), especialment pàgs. 489-492; sobre el detall dels genovesos, de Savona, que foren fets presoners durant la guerra amb Gènova i utilitzats en la indústria barcelonina cf. L. CAMÓS CABRUJA, *Dos genoveses, maestros de brocados, cautivos en Barcelona*, «Barcelona, Divulgación Histórica», V (1948), pàgs. 89-91.

²⁴⁹ J. M. MADURELL MARIMON, *Un cartógrafo genovés en Barcelona*, «Barcelona. Divulgación histórica», 1951, pàgs. 140-144, i C. CARRÈRE, *Barcelone*, pàgs. 201-202.

²⁵⁰ C. CARRÈRE, *Barcelone*, pàgs. 592-593, i M. DEL TREPPO, *I mercanti catalani*, pàgs. 274-280. Cf. també l'interessant treball de G. CALAMARI, *Materie prime nel traffico tra Genova e Catalogna nel quattrocento*, «Atti del I° Congresso Storico Liguria-Catalogna, 1969», pàgs. 529-549. Per al moviment marítim entre els ports de Barcelona i Gènova cf. A. M. ARAGÓ, *Fleets de géneros prohibidos desde el puerto de Barcelona a la Liguria (1358-1409)*, *ibidem.*, pàgs. 211-219. Una informació semblant la proporcionen els treballs de M. D. CABANES PECOURT, *Coses vedades, en 1381*, València, 1971, J. HINOJOSA MONTALVO, *Coses vedades, en 1404*, València, 1972, i P. LÓPEZ ELUM, *Coses vedades en Castellón desde 1412 a 1418 y 1422*, València, 1973. Cf. també M. T. FERRER I MALLOL, *Dos registros de l'«Officium Maris», de Gènova (1402-1403, 1408-1410)*, «Atti del I° Congresso Storico Liguria-Catalogna, 1969», pàgs. 248-348.

²⁵¹ C. CARRÈRE, *Barcelone*, pàgs. 592-593.

Essent impossible estendre'ns en les activitats dels mercaders genovesos, cas per cas, ens limitarem a citar algun dels traficants més importants; tenim, per exemple, el cas dels Palomar, argenters ligurs, originaris de Sanremo. Són tres germans, Giovanni, Jacopo i Pietro. Giovanni era artesà i comerciant al mateix temps. Pietro i Jacopo apareixen només com a mercaders. Giovanni, que ja apareix a Catalunya des de 1389, arribà a ésser argenter reial en temps de Martí l'Humà. Vengué nombroses joies de preu a Joan I i al citat Martí l'Humà i en confeccionà d'altres especialment per a la coronació d'aquest darrer el 1399. Per aquesta ocasió féu en or tres reliquiaries per a la capella reial, dos poms d'or i dos ceptres, treballs pels quals havia de cobrar 500 florins. Morí abans de 1403²⁵².

Jacopo apareix traficant només amb joies²⁵³, mentre que Pietro tenia el 1398 una nau que li patronejava el genovés Geraldo Pallerio i comerciava amb tota mena de mercaderies. El 1404 importà amb destinació a Barcelona teles de Constança a través d'Avinyó i cuirs, matafaluga i anxoves procedents de Màlaga. El 1399 juntament amb el llombard Guglielmo Tanso, naturalitzat ciutadà de Barcelona, havia llogat una casa al carrer d'en Jaupí²⁵⁴.

Igualment estigué molt relacionat amb la cort Nicoló Galamanni, genovès també, que traficava amb joies i robes de gran qualitat. En ocasió del «jubileu» del rei Pere, és a dir, quan aquest celebrà els 50 anys de regnat, li vengué pedres precioses i perles per valor de 13.020 florins per a les corones d'ell i de la reina Sibilla. El rei Joan també fou client seu i consta que el 1390 li comprà un balaix o diamant de 196 quirats per a la reina Violant que costà l'enorme suma de 10.500 florins d'or. Consta que a més vengué al rei velluts i robes d'or i de seda²⁵⁵.

Podríem estendre'ns encara relacionant les activitats d'altres genovesos: Gerardo i Carlo Gentile²⁵⁶, que residien a València; Enrico Squarciafico i Cristoforo Sacho, residents a Barcelona entre finals del segle XIV i començaments del XV, etc.

²⁵² ACA, C, reg. 1874, fol. 24 r., reg. 1875, fols. 129 v.-130 r., reg. 1979, fols. 102 v.-105 v., reg. 1983, fol. 26 r., reg. 1910, fols. 48 r.-49 r., reg. 2112, fols. 105 v.-106 r., reg. 2171, fol. 66 r., reg. 2242, fol. 128, publ. per D. GIRONA I LLAGOSTERA, *Itinerari del rey en Martí* (1396-1402), «Institut d'Estudis Catalans, Anuari» (1911-12), pàgs. 144; reg. 2245, fol. 148, publ. *Ibidem.*, (1913-14), pàgs. 526-27.

²⁵³ ACA, C, reg. 1875, fols. 9 r.-v., 11 r., reg. 2243, fol. 60 v., reg. 2253, fol. 9 r. v., D. GIRONA, *Itinerari*, «Institut d'Estudis Catalans, Anuari» (1911-12), pàg. 130, AHPB, T. de Bellmunt, man. 2, fol. 25 r.

²⁵⁴ ACA, C, reg. 2167, fols. 172 v.-173 r., reg. 2171, fol. 66 r., reg. 2284, fol. 1 r., reg. 2259, fols. 11 v.-12 r., reg. 2248, fols. 175 v.-176 r., AHPB, T. de Bellmunt, man. 2, fols. 11 r., 15 r., 25 r., 36 v., 44 r., 46 r., 50 v., 64 v., 83 r., llibre de 1399, fols. 39 v.-40 r., man. 3, fols. 21 v., 50 r.-v. 78 v., etc., M. DEL TREFFO, *Mercanti italiani*, pàg. 274.

²⁵⁵ ACA, C, reg. 1973, fols. 50 r.-51 v., reg. 1960, fol. 6 v., reg. 1958, fol. 133, r.-v., reg. 2082, fol. 157 r.-v., reg. 2089, fol. 124 r., reg. 1979, fols. 185 r.-188 v., reg. 1981, fols. 57 r.-63 v., reg. 1960, fol. 7 r., reg. 2054, fols. 53 v.-54 r. i 69 v.

²⁵⁶ Sobre Gerardo Gentile cf. ACA, C, reg. 2166, fol. 21, reg. 2167, fol. 109 r., reg. 2111, fols. 191 v.-192 r., reg. 2189, fols. 19 r.-20 r., reg. 2114, fols. 195 r.-196 r., reg. 2189, fols. 149 v.-150 v., reg. 2265, fol. 14 r.-v., reg. 2172, fol. 39 v., reg. 2232, fol. 60 r., sobre Carlo Gentile cf. L. PILLS ROS, *Estudio sobre el Bayle General de Valencia, su autoridad y jurisdicción*, Valencia, 1970, docs. 29 i 45, i ACA, C, reg. 2154, fol. 52 v. reg. 2156, fols. 2 v.-3 r.

III. Els pisans

Des dels primers anys del segle XII, abans que tinguem notícies certes de la presència genovesa a les terres catalanes, ja tenim testimonis dels contactes amb els pisans. Es prou conegut l'episodi de la flota pisana que, destinada a conquerir les Balears, fou desviada del seu objectiu per una tempesta i hagué de venir a refugiar-se a la costa catalana, on hivernà²⁵⁷. L'estada dels pisans fou aprofitada per negociar un tractat amb el comte de Barcelona Ramon Berenguer III, que els concedí privilegis comercials, exempció d'impostos i de dret de naufragi tant a la costa catalana com a la provençal, com també a Mallorca o altres terres per conquerir, mentre que ell s'assegurava el dret de participar en la conquesta de les Balears²⁵⁸. L'expedició es portà a terme efectivament l'any següent, el 1114, i la ciutat de Mallorca fou conquerida el 1115, però els cristians no pogueren mantenir-la²⁵⁹.

Des de llavors, pisans i catalans continuaren en bones relacions. Benjamín de Tudela menciona els pisans entre els mercaders que visitaven el port de Barcelona quan ell hi passà²⁶⁰. D'altra banda, una llista pisana dels interessos sobre els préstecs marítims cita la plaça de Barcelona, per a la qual es carrega un interès del 25 %²⁶¹.

Les bones relacions entre catalans i pisans es deterioraren només quan els genovesos, dibuixant-se ja com a vencedors en la guerra entre Pisa i Gènova, aconseguiren amb el tractat de 1167, signat amb el rei Alfons de Catalunya-Aragó, l'exclusió dels pisans dels ports catalans i occitans de Tortosa a Niça. Només les naus pisanes que portessin pelegrins tindrien accés al port de Barcelona, però no hi podrien comerciar. El rei posà en execució immediatament el tractat: capturà dues naus pisanes que eren ancorades en el port de Barcelona i donà als genovesos la meitat de les mercaderies que hi eren carregades²⁶².

²⁵⁷ Aquesta és la interpretació que dóna el *Liber Maiolichinus de gestis pisanorum illustribus*, a MURATORI, R. I. S., VI. El prof. Santamaría no accepta la tesi de la casualitat i creu que els pisans vingueren expressament a la costa catalana perquè els calia comptar amb l'ajut del comte de Barcelona. Cf. A. SANTAMARÍA, *Determinantes de la conquista de Baleares*, pàg. 90, n. 89.

²⁵⁸ El tractat es troba copiat en el de 1233 cf. E. GONZÁLEZ HURTEBISE, *Recull de documents inèdits del rey en Jaume I*, doc. 10. Publ. també a *Liber Maiolichinus*, Apèndix n.º 1.

²⁵⁹ Cf. els detalls d'aquesta expedició a A. SHAUBE, *Il commercio dei popoli latini*, pàg. 658; F. SOLDEVILA, *Història de Catalunya*, 2.ª ed., I, Barcelona, 1962, pàgs. 132-133; S. SOBREQUÉS, *Els grans comtes de Barcelona*, a «Biografies Catalanes», II, Barcelona, 1961, pàgs. 174-180, i també J. VENTURA, *Alfons el Cast, el primer comte rei*, Barcelona, 1961; G. PISTARINO, *Genova e l'Occitania* i la bibliografia per ella citada. La font principal d'aquesta expedició és el *Liber Maiolichinus de gestis pisanorum illustribus* i també les *Gesta Triumphalia per pisanos facta*, MURATORI, R. I. S., VI. Cf. l'estudi recent de J. VIDAL i ALCOVER, *El Llibre de Mallorca (Liber maiolichinus o maiorichinus)*. Introducció a l'edició del poema llatí i la seva traducció catalana a Mallorca. La primera conquesta cristiana, el 1114, cent quinze anys abans de la de Jaume I. Comemoració del 750 Aniversari de la Conquesta de Mallorca per Jaume I, Barcelona, Fundació Jaume I, 1979, pàgs. 19-78.

²⁶⁰ I. GONZÁLEZ LLIBERA, *Viajes de Benjamín de Tudela (1160-1173)*, Madrid, 1918, pàg. 52.

²⁶¹ A. SHAUBE, *Il commercio dei popoli latini*, pàg. 659.

²⁶² *Liber Iurium*, I, 227, C. IMPERIALE di SANT'ANGELO, *Codice*, II, doc. 25; A. DUPONT, *Les relations*, pàg. 97; A. SHAUBE, *Il commercio dei popoli latini*, pàg. 663; J. VENTURA, *Alfons el Cast*, pàg. 110; G. PISTARINO, *Genova e l'Occitania nel sec. XII*, pàgs. 110-111. Cf. una recopilació de dades sobre les relacions entre catalans i pisans, especialment polítiques, entre 1115 i 1326 a G. BENVENUTI, *Pisa y España en la Baja Edad Media*, «Revista de Estudios Políticos», 174 (1970), pàgs. 57-87.

Però en els vint anys següents les aliances i els contactes comercials, que s'hi havien d'adaptar, tindrien temps de canviar encara dues vegades de signe, a tenor del desenvolupament de la guerra entre pisans i genovesos i de la gran guerra occitana entre Alfons de Catalunya-Aragó i el comte Ramon V de Tolosa: el 1177 Alfons s'aliava amb els pisans, però el 1186 tornava a alinear-se al costat dels genovesos, amb els impediments que això suposava per a la navegació i el comerç pisans²⁶³, ja que, a la pau de 1175 amb Gènova, Pisa havia hagut d'acceptar limitar el seu comerç amb Catalunya i amb les costes occitanes a un simple cabotatge sense poder passar del cap de Salou, és a dir, sense poder comerciar amb l'Espanya musulmana²⁶⁴. Pel tractat de 1186, de nou els pisans quedaren exclosos del comerç amb les terres catalanes i el comte es comprometé a segrestar llurs naus i mercaderies si hi anaven²⁶⁵. Afortunadament per a Pisa, l'actitud exclusivista i de força adoptada fins llavors per Gènova, tractant de tancar-li els ports, fou abandonada en el tractat entre ambdós comuns el 1188 i des de llavors pisans i genovesos freqüentaren els ports catalans sobre la base de la competència normal²⁶⁶.

Després de la conquesta de Mallorca per Jaume I els pisans es veieren afavorits, com els genovesos, amb algunes concessions comercials a l'illa. El tractat signat el 8 d'agost de 1233, confirmant el de 1114 fet en ocasió de l'expedició conjunta a les mateixes illes, concedia als pisans un alfòndec o un lloc per construir-lo, un forn i una església amb terres suficients perquè en poguessin viure quatre capellans²⁶⁷.

També els pisans, com els genovesos, comerciaven a Mallorca ja des d'abans de la conquesta, i sembla que fins i tot hi tenien un alfòndec, que degué quedar destruït en el transcurs de la conquesta de la ciutat²⁶⁸.

Les convencions abans citades foren confirmades per Jaume I el 1263 i pel seu fill i successor Pere el Gran el 1277. Aquest darrer amplià les exempcions i privilegis concedits als pisans anteriorment, atorgant-los la facultat de tenir cònsol a totes les ciutats marítimes dels seus dominis de Catalunya i de València, a fi que poguessin dirimir davant d'aquests cònsols totes les causes civils entre ells, mentre no abusessin del privilegi i les apel·lacions quedessin reservades al rei. Dataria, doncs, d'aquest moment la institució del consolat pisà a terres catalanes. Pel que fa a Mallorca, que no oblidem que en aquest moment forma regne a part, no sabem des de quan hi hagué consolat pisà. El privilegi de 1233 no el menciona, però és lícit suposar que, com el consolat genovès, datí d'aquesta època, puix que les concessions fetes als uns i als altres semblen

²⁶³ A. SHAUBE, *Il commercio dei popoli latini*, pàg. 664; J. VENTURA, *Alfons el Cast*, pàg. 184; G. PISTARINO, *Genova e l'Occitania*, pàgs. 124-125. Per al tractat de 1186 cf. TOLA, *Codex diplomaticus Sardiniae*, I, pàgs. 257-259 i *Liber Iurium*, I, pàg. 360.

²⁶⁴ A. SHAUBE, *Il commercio dei popoli latini*, pàg. 659.

²⁶⁵ *Ibidem.*, pàg. 664.

²⁶⁶ A. SHAUBE, *Il commercio dei popoli latini*, pàg. 664, i G. PISTARINO, *Genova e l'Occitania nel sec. XII*, pàg. 129.

²⁶⁷ *Liber Maiolichinus*, Apèndix 1, E. GONZÁLEZ HURTIBISE, *Recull de documents inèdits del rey en Jaume I*, doc. 10, A. SHAUBE, *Il commercio dei popoli latini*, pàg. 668.

²⁶⁸ A. SHAUBE, *Il commercio dei popoli latini*, pàg. 668. Pisa havia signat un tractat amb el reietó de Balers el 1184: *Catalogo della Mostra Storica della Repubblica Marinara di Pisa*, «Rassegna periodica di informazioni del Comune di Pisa», III, 7 (1967), pàgs. 23-45.

haver estat similars. Molts anys després, el 1370, sabem que fou elegit cònsol dels pisans a Mallorca Bonacorso Boncompte, que més tard fou cònsol de catalans a Pisa²⁶⁹. Desgraciadament, les notícies referents als consolats estrangers a les nostres terres són sempre escasses, disperses i mancades de continuïtat.

Tornant al privilegi de 1277, no sabem per quin motiu no fou lliurat als interessats, tal com consta en una nota del registre, almenys no fou lliurat en aquesta forma del 27 de juny de 1277 i del registre 39, bé que pot ésser que hi hagi a un altre registre la versió vàlida, del mateix o d'un altre dia. Ferran Soldevila apunta la possibilitat que hom retingués el document a la cancelleria esperant la concessió d'un privilegi semblant per part dels pisans a favor dels catalans residents a llur terra, tal com els ho demanava en una carta del 26 de juny, en la qual es referia, a més, a la indemnització mútua de danys soferts pels súbdits d'una i altra banda per obra dels corsaris, indemnització demanada pels ambaixadors pisans, presents aquells dies a la cort. Per resoldre aquest aspecte el rei decidí que per tots els seus regnes es fes una enquesta i es drecés una llista de tots els damnificats i dels danys rebuts i que fos remesa a Ferrer Manresa, jutge de la cort reial, que ho conservaria fins que les autoritats pisanes haguessin tramès el resultat d'una enquesta semblant en llur districte. Després, el citat jutge redactaria un informe i sobre aquesta base el rei decidiria. Mentrestant quedaven suspeses totes les marques entre ambdues bandes²⁷⁰.

A Mallorca, les eternes qüestions dels atacs piràtics i de la indemnització a les víctimes se solucionaren amb un dret de marca o lou, imposat als pisans, que servia tant per indemnitzar els casos passats com els esdevinguts durant la seva vigència. Des de 1303 se'n cobrà un, molt moderat, d'un diner per lliura, tant a l'entrada com a la sortida a fi de poder pagar als damnificats, que havien d'inscriure's en unes llistes especials. Segons notícia donada a conèixer pel Dr. Sevillano Colom, es conserven a Mallorca quatre llibres d'aquest dret, un de 1315-1322, un altre de 1316-1323, un altre de 1353-1355 i el darrer de 1354, uns són de rebudes i els altres de dades. Cobraven aquest lou dos col·lectors, un nomenat pel rei de Mallorca i l'altre per la república de Pisa. Cal notar, però, que el 1321 el lou dels pisans fou augmentat pel rei Sanç de Mallorca en represàlia dels impostos que hom cobrava als catalans a Pisa. Des de llavors els pisans hagueren de pagar 8 diners per lliura a l'entrada (3,33 %) i 4 diners per lliura a la sortida (1,66 %) i sobre el conjunt del nòlit 12 diners (5 %). Com ja hem fet notar en tractar dels genovesos, el lou o dret de marca era transitori i havia de desaparèixer quan els perjudicats en un acte corsari havien estat indemnitzats²⁷¹.

²⁶⁹ ACA, C, reg. 1428, fol. 169 v., devem aquesta notícia a la gentilesa de la Srta. M. Mercè Costa. Sobre Bonacorso «Boncompte» cf. una mica més endavant.

²⁷⁰ F. SOLDEVILA, *Una ambaixada pisana a Pere el Gran (1277)*, a «*Studi Storici in onore di Francesco Loddo Canepa*», II, pàgs. 329-338. Cf. un altre dels documents resultants d'aquesta ambaixada publ. per V. SALVERT Y ROCA, *Cerdeña y la expansión Mediterránea de la Corona de Aragón (1297-1314)*, II, *Documentos*, Madrid, 1936, doc. 4.

²⁷¹ F. SEVILLANO, *Mercaderes y navegantes mallorquines*, pàgs. 494 i 512-513. Aquests volums han estat estudiats després per T. ANTONI, *I partitari maiorcbini del «lou dels pisans» relatiu al commercio dei Pisani nelle Baleari (1304-1322 e 1353-1355)*, Pisa, 1977.

Les nostres dades respecte a les activitats dels pisans en el segle XIII i primers anys del segle XIV són escasses. No sembla que les expulsions de mercaders italians decretades pel rei Jaume I el 1269, i més tard pels seus successors, afectessin els pisans que, com els genovesos, es regulaven per pactes bilaterals. El fet, però, que la pragmàtica del 1326 de Jaume II el Just es referís a tots els toscans i italians, en decretar llur expulsió dels seus regnes, sense indicar cap exclusió, era un perill per als antics privilegis pisans²⁷².

Els preparatius per a establir el domini català a Sardenya, primer, i després la conquesta de l'illa per catalans i aragonesos (1323-1324) perjudicaren les relacions pisano-catalanes fins arribar a la ruptura i a la guerra²⁷³.

Signada la pau entre catalans i pisans el 19 de juny de 1324, la guerra tornà a esclatar novament poc després. La pau definitiva no fou signada fins el 25 d'abril de 1326; els pisans perderen el domini de Sardenya, però hom respectà alguns béns i terres de propietat privada i fins i tot alguns pocs béns públics pisans. La pau, d'altra banda, garantí als pisans la llibertat de comerç a l'illa i el dret d'importar gra de la «curatoria» que fou deixada en feu al comú de Pisa, sense pagar impostos, i també de la Gallura, però només per cobrir les necessitats del comú. A més, i això ens interessa particularment, la pau establí reciprocitat de tracte entre catalans i pisans en l'aspecte dels impostos; era el camí per a l'oblit de les antigues exempcions²⁷⁴.

Alguna cosa es conservà, però, dels antics privilegis. Quan el 1353 els barcelonins reeixiren a posar en vigor el decret d'expulsió dels italians, inclogueren entre aquests els pisans. Ja hem dit que la pragmàtica de Jaume II de 1326 s'hi prestava en dir que havien d'ésser expulsats els mercaders llombards, florentins, senesos, luquesos i en general toscans i italians. Pere el Cerimoniós, però, reaccionà ràpidament i el 27 de juny de 1353 disposà que els pisans poguessin viure i comerciar als seus regnes, malgrat les pragmàtiques contra els italians²⁷⁵.

Després d'aquest intent d'expulsió que hauria posat en perill l'estatut jurídic dels pisans a terres catalanes, foren pocs els incidents que hagué d'afrontar la colònia pisana.

Hi hagué, naturalment, més d'una qüestió de marques. El 1343 hi havia una marca pendent contra pisans que fou executada en part sobre les mercaderies de Matteo Picalcani, que es trobava a València²⁷⁶. El 1378 n'hi havia una altra que havia estat concedida a Ramon Soler de Mallorca, però que el mes de juny el rei suspengué a fi d'afavorir una solució negociada i amistosa d'aquest problema; poc abans, el rei havia eximit dels efectes d'aquesta marca a Matteo del «Anyel», un mercader pisà²⁷⁷.

²⁷² Sobre aquest tema cf. abans quan parlem dels italians.

²⁷³ Sobre el tema les obres fonamentals són V. SALAVERTE Y ROCA, *Cerdeña y la expansión mediterránea de la Corona de Aragón*, ja citada, i A. ARRIBAS PALAU, *La conquista de Cerdeña por Jaime II de Aragón*, Barcelona, 1952.

²⁷⁴ M. TANGHERONI, *Pisa e la Corona d'Aragona*, a «VIII Congreso de Historia de la Corona de Aragón» (València, 1967), II. *La Corona de Aragón en el siglo XIV*, III, València, 1973, pàgs. 151-154 i 158, i *Política, comercio, agricultura a Pisa nel trecento*, Pisa, 1973, pàgs. 131-143.

²⁷⁵ A. DE CAPMANY, *Memorias históricas*, II, doc. 166.

²⁷⁶ ACA, C, reg. 1117, fol. 25 v. Dec la notícia a la gentileza de la Srta. M. Mercè Costa.

²⁷⁷ ACA, C, reg. 1262, fols. 95 r. i 110 v.

Aquella mesura estava, sens dubte, relacionada amb l'ambaixada pisana llavors present a la cort. N'era el principal exponent Bonacorso «Boncompte», cònsol de catalans a Pisa, que tenia la missió de demanar l'abolició del lou o lleuda dels pisans. Deien els pisans que s'havia pagat tant de temps que per força els diners que havia produït havien hagut de bastar per indemnitzar tots els damnificats. Suposem que aquest lou a què es referien els pisans era el que es pagava a Mallorca, perquè el rei escriví al governador de l'illa, Francesc Sa-Garriga, sobre aquest afer i li demanà informació: quantitat a què pujava la marca originària del dret i producte recollit des que estava en vigència²⁷⁸.

El rei es mostrava ben disposat respecte a aquestes peticions dels pisans, però, al seu torn, demanà als ancians i comú de Pisa que prohibissin a llurs súbdits comerciar amb les terres del jutge d'Arborea i altres enemics del rei²⁷⁹.

L'any següent, 1379, hom signava una nova pau amb els ambaixadors de Pisa. Entre una ambaixada i l'altra hi havia hagut l'intent de Gian Galeazzo Visconti de passar a Sicília amb la flota que havia reunit a Porto Pisano, amb la complicitat més o menys obligada de les autoritats de Pisa, flota que fou desbaratada *in situ* per les galeres comandades per Gilabert de Cruïlles. L'ambaixada tenia per objecte, doncs, desagraviar el rei Pere, mirar de conservar les bones relacions preexistents i deslliurar els presoners pisans i les mercaderies capturats en aquella ocasió per l'esmentat Gilabert de Cruïlles²⁸⁰.

Entre 1389 i 1399 hi hagué pendent una altra marca que enverinà les relacions entre catalans i pisans²⁸¹; pocs anys després, el 1406, Pisa, que comptà en la desgràcia amb la simpatia catalana, especialment de la colònia catalana allí resident²⁸², queia en poder de Florència, desapareixent com estat autònom. A poc a poc, la colònia pisana a terres catalanes anava quedant identificada, pel que fa a consideració jurídica, a la colònia florentina.

Així, per exemple, l'exempció d'impostos concedida als pisans per Ramon Berenguer III no sembla que fos mantinguda amb tant de zel com els genovesos mantingueren la llur. Ens ho demostra el guiatge reial obtingut el 1397 per Giovanni Assopardi o Jacopo Aitanti, oriünds ambdós de Pisa, on s'estipula ben clarament que haurien de donar al rei cada any un drap d'or damasquí, eren les mateixes condicions que figuraven en els guiatges a favor dels florentins, com veurem seguidament. Aquest precedent i la manca de protestes

²⁷⁸ ACA, C, reg. 1262, fol. 110 v.

²⁷⁹ ACA, C, reg. 1262, fol. 111 r.

²⁸⁰ ACA, C, reg. 1263, fols. 10 v.-11 r., 13 v.-14 v. La pau fou cridada a Mallorca el 14 de setembre de 1379: *Cronicon Mayoricense. Noticias y relaciones históricas de Mallorca desde 1229 a 1800*, publ. per A. CAMPANER Y FUENTES, Palma de Mallorca, 1881, pàg. 73; cf. també Mateu SALZET, *Rerum apud Maioricas gestarum ab anno 1372 ad 1408*, a J. VILLANUEVA, *Viage literario a las Iglesias de España*, XXI. *Viage a Mallorca*, Madrid, 1851, pàg. 219.

²⁸¹ A. M. ARAÚZ-M. COSTA, *Privilegios reales concedidos a la ciudad de Barcelona*, Codoín, XLIII, Barcelona, 1971, doc. 307, AHCB, Testaments de Consellers, caixa 1, n.º 7, fol. 4 v., i n.º 13, fol. 5; A. DE CAPMANY, *Memorias*, II, doc. 261, ACA, C, reg. 2286, fol 5 v.; A. IVARS, *Dos Cruces Valenciano-Mallorquines a les Còstes de Berberia*, 1397-1399. *Estudi documentat*, València, 1921, docs. 16 i 40; D. GIRONA, *Itinerari*, pàg. 143.

²⁸² A. DE CAPMANY, *Memorias*, II, doc. 178; C. CARRERAS, *Barcelona*, pàg. 584.

per llur banda determinaren que fossin compresos entre els italians subjectes al dret italià o dels tres diners per lliura creat el 1402. El 1408, en efecte, consta que havien de pagar el dret dels tres diners per lliura o dret italià. Almenys hi quedava obligat, i és prou significatiu, el pisà Jacopo di Simone di Sardis en el guiatge que el rei li concedí²⁸³. Des d'aquest moment, doncs, la colònia pisana no es diferencia de la colònia toscana des del punt de vista de l'estatut jurídic.

La colònia pisana, potser encara en major grau que la genovesa, estava constituïda essencialment per mercaders. Entre els pisans que negociaren a terres catalanes cal citar els Gambacorta a Mallorca vers 1320²⁸⁴, els ja esmentats Aitanti i Assopardi (Giovanni Assopardi fou el 1398 cònsol de catalans a Pisa)²⁸⁵ a Barcelona el 1398²⁸⁶, bé que els Aitanti continuen presents a Barcelona encara el 1448²⁸⁷. També cal destacar els Pipinelli, Jacopo i Francesco, que actuen a Barcelona almenys des de 1399, fins cap a 1460. Jacopo pren la ciutadania barcelonina el 1399 i Francesco també²⁸⁸.

El llibre d'assegurances de Pere Bastat (1454-1461) permet seguir molt bé les activitats de nombrosos pisans, el ja citat Francesco Pipinelli, Leonardo di Gualandi i el seu fill Giovanni, Federigo Galleti, etc., que treballaven preferentment amb Nàpols i Sicília o Flandes, sense excloure però algunes trameses a Pisa, a Rodes, a Barbaria, etc.²⁸⁹. Donem només alguns dels noms més significatius; naturalment la llista podria ésser molt més llarga, però no hi cap en els límits d'una ponència.

IV. ELS FLORENTINS, LUQUESOS I SENESOS

Com ja hem dit, els toscans comencen a aparèixer a les nostres terres a mitjan segle XIII. El 1248 un tal Rolando Vendemia de Lucca rep a Marsella una comanda en moneda de Bartolomeo del fu Benedetto de Lucca per negociar a Mallorca²⁹⁰; és la primera notícia que posem per ara d'un toscà a les

²⁸³ ACA, C, reg. 2189, fols. 36 r.-v., i fol. 118 v.-119 r., i reg. 2243, fol. 149 v.

²⁸⁴ F. SEVILLANO COLOM, *Mercaderes y navegantes mallorquines*, pàg. 496. Cf. també Ch. E. DUFOURCO, *Aspects internationaux de Majorque*, pàgs. 13-16.

²⁸⁵ ACA, C, reg. 2207, fols. 44 v.-46 v.

²⁸⁶ ACA, C, reg. 2217, fols. 60 v.-61 v. i 63 r.-v. Sobre alguna de les operacions fetes per aquest mercader cf. T. de Bellmunt, man. 2, fol. 87 v., cf. també reg. 2243, fol. 149 v., i ACA, R.P., Batllia, classe 7.ª, Ab. 13, fol. 92 r., que es refereix al pagament del drap d'or o de l'equivalent de 50 fl.

²⁸⁷ Cf. C. CARRÈRE, *Barcelone*, pàg. 586, n. 2, i M. DEL TREPPO, *I Mercanti catalani*, pàgs. 285, 289, 291, 308, 313, 462, 827. A pàg. 270 d'aquesta darrera obra figuren Jacopo i Pietro Aitanti, qualificats de luquesos; en realitat no són Aitanti sinó Accetanti, que sí eren de Lucca. Cf. el guiatge que vam publicar: M. T. FERRER I MALLOL, *Mercanti italiani*, pàg. 38. També a pàg. 285 dona com a indiferents els cognoms Accetanti y Aitanti y també a pàg. 313. Cf. també ACA, R.P., Batllia, classe 7.ª, Ab. 13, fol. 92 r., i AHPB, Pergamins A 345.

²⁸⁸ AHPB, T. de Bellmunt, man. 2, fols. 51 r., 60 v., man. 3, fols. 2 r., i llibre de 1399, fols. 36 v., 37 r. Cf. també M. DEL TREPPO, *I Mercanti Catalani*, pàgs. 80, 81, 135, 145, 171, 174, 183, 208, 231, 272, 313.

²⁸⁹ Aquest volum pertany a l'AHPB. Hom trobarà informació sobre aquests mercaders a l'obra de M. DEL TREPPO, *I Mercanti Catalani*, pàgs. 183, 424, 475, 476.

²⁹⁰ A. SHAUM, *Il commercio dei popoli latini*, pàg. 669, i L. BLANCARD, *Documents inédits sur le commerce de Marseille au Moyen Age*, Marsella, 1884, II, pàgs. 231-232, doc. 870.

nostres terres. Deu anys després, els registres de Jaume I, per exemple el 10 i el 12, proporcionen notícies més abundants de florentins i luquesos que venen a terres catalanes, atrets per les possibilitats de negoci que ofereix un estat en plena expansió territorial, tot just acomplerta la reconquesta de Mallorca i de València.

Com ja hem dit, però, llur presència i probablement llur èxit econòmic provocaren la gelosia dels mercaders autòctons, que obtingueren de Jaume I la disposició proteccionista anti-italiana de 1265 per a Barcelona i la semblant de Mallorca del 1269. A causa d'aquestes prohibicions els toscans apareixen a terres catalanes des d'aquest moment fins a mitjan segle XIV molt irregularment.

Malgrat tot, la companyia florentina dels Bardi actuà de manera limitada a Catalunya en moments favorables i amb molta més llibertat al regne de Mallorca. En aquest darrer regne, malgrat el decret d'expulsió de toscans i placentins del 1328, els Bardi hi pogueren romandre pagant 260 lliures anuals²⁹¹. El 1330, en el clima tens que precedí la guerra catalano-genovesa de 1331-1336, la casa dels Bardi fou assaltada i cremada pel poble, a causa del rumor segons el qual ells havien avisat a les naus genoveses que havien de sortir de Sevilla que les naus armades mallorquines les esperaven per capturar-les. Però el 1336 el rei de Mallorca, potser per desagraviar la companyia, els perdonà el cens de 260 lliures i els retornà el que havien pagat en els darrers anys²⁹².

Durant aquesta guerra amb Gènova els Bardi s'encarregaren de portar gra a Barcelona, especialment el 1333, «lo mal any primer», que fou any de fam. Les relacions de la companyia amb la Corona catalano-aragonesa esdevingueren dolentes poc després a causa de la captura a Sicília d'una nau de la companyia, carregada d'alum, per part de Ramon de Peralta²⁹³. Se suscità una llarga qüestió per la indemnització, que s'allargà de 1335 a 1337; els Bardi provocaren una marca contra catalans a Flandes i el 1337, en revenja, els béns de la companyia foren embargats a la Corona catalano-aragonesa²⁹⁴. Però calgué deixar de banda l'embarg, de moment, perquè València i Barcelona necessitaren altra vegada llurs serveis per proveir-les de gra el 1337²⁹⁵.

També reberen tracte especial, malgrat les pragmàtiques contra els italians, les companyies dels Peruzzi i dels Acciaiuoli. El 1328 llurs factors eren autoritzats a romandre a Catalunya i el 1331 els Peruzzi reberen un guiatge especial que els permetia negociar lliurament a tots els regnes catalano-aragonesos²⁹⁶.

²⁹¹ M. DURLIAT-J. PONS, *Recerques sobre el moviment del port de Mallorca*, pàg. 362, n. 31.

²⁹² F. SEVILLANO, *Mercaderes y navegantes mallorquines*, pàg. 495. Cf. també Ch. E. DUFOURCQ, *Aspects internationaux de Majorque*, pàgs. 16-21.

²⁹³ M. MITJÀ, *Barcelona y el problema sardo en el siglo XIV*, a «VI Congreso de Historia de la Corona de Aragón», cit., pàg. 452.

²⁹⁴ ACA, reg. 585, fols. 42 v., 43 r., 51 r.; reg. 586, fol. 11 v.; reg. 592, fol. 40 r.-v., 164 v., 170 r., 193 v.; reg. 590, fols. 44 r., 45 r., 154 v., 182 r.-v.; reg. 589, fol. 98 r.

²⁹⁵ A. M. ARAGÓ-M. COSTA, *Privilegios de Barcelona*, doc. 133; ACA, C, reg. 592, fols. 140 r.; reg. 593, fol. 183 v. Aquesta notícia m'ha estat proporcionada per la Srta. M. Mercè Costa.

²⁹⁶ M. SÁNCHEZ MARTÍNEZ, *Operaciones de los Peruzzi y los Acciaiuoli en la Corona de Aragón, durante el primer tercio del siglo XIV*, «Anuario de Estudios Medievales», 7 (1970-1971 [1973]), pàgs. 284-285.

Els Peruzzi s'havien establert als regnes catalano-aragonesos des de 1294 a iniciativa de l'orde militar de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem, del qual eren agents, així com Clarentino Anselmo de Pistoia²⁹⁷. Peruzzi i Acciaiuoli col·laboraren amb l'infant Alfons, fill de Jaume II, en algunes operacions financeres relacionades amb la guerra de Sardenya²⁹⁸. Durant la guerra contra Gènova de 1331-1336 una galera dels Acciaiuoli resultà capturada pels catalans²⁹⁹.

No estem gaire informats dels florentins que mercadejaren a Catalunya o a València a mitjan segle XIV, a Mallorca, en canvi, des de 1369 s'hi establí la societat de Simone i Antonio Guardi³⁰⁰.

El 1376, quan el Papa pronuncià les seves terribles sentències contra els florentins: l'entredit eclesiàstic, la confiscació de llurs béns a tot el món, l'autorització perquè poguessin ésser tractats com a infidels i com a tals reduïts a servitud, com a càstig per haver provocat i sostingut la rebel·lió dels estats de l'Església, residien a terres catalanes alguns mercaders d'aquesta nacionalitat, no molts encara, però suficients perquè el rei s'ocupés de llur sort.

Pel juliol de 1376 arribà la notícia de la sentència publicada pel Papa contra els florentins. La primera mesura presa per l'infant Joan, que era a Barcelona, i pel rei, que era a Montsó, fou d'aturar la publicació de la butlla, ja que hom volia protegir els florentins que residien permanentment en els seus regnes amb llur família. Després, hom decidí deixar-la publicar, però preservant dels seus efectes els florentins residents que tinguessin guiatge. El rei comunicà al Papa que procuraria complaure'l, complint les sentències contra els florentins, però que els oriünds d'aquesta ciutat que estaven domiciliats en els seus regnes des d'abans del procés els considerava súbdits propis i, en carta als ambaixadors a Roma, els recomanava que obtinguessin del Papa provisions favorables per aquests³⁰¹. Protegí, per exemple, a Michele Simone, factor d'Andrea Tici, canviador d'Avinyó, i a Lottino di ser Piero Pachanucci, que vivia des de feia vint-i-cinc anys a Barcelona, a Lapo Giovanni, etcètera³⁰².

L'actitud del rei, però, s'endurí vers 1377, fos per la pressió del Papa, fos pel desig d'aprofitar l'ocasió per augmentar les entrades de la seva tresoreria. Vers l'abril hom esperava a Mallorca una nau veneciana que, segons se sabia, havia estat carregada a Londres amb mercaderies florentines i el rei manà segrestar-les tot advertint al governador de Mallorca que havia d'estar atent i no deixar-se enganyar per les dissimulacions que els florentins haguessin adoptat car «los mercaders fan lurs fets ab salvateries e en special ho continuen ara los dits florentins per no ésser presos lurs béns»³⁰³.

²⁹⁷ A. LUTTRELL, *Actividades económicas de los Hospitalarios de Rodas en el Mediterráneo Occidental durante el siglo XIV*, a «VI Congreso de Historia de la Corona de Aragón», cit., pàgs. 179-180.

²⁹⁸ M. SÁNCHEZ, *Operaciones de los Peruzzi y los Acciaiuoli*, pàgs. 287 i segs.

²⁹⁹ F.C. CASULA, *Carte reali diplomatiche*, doc. 523.

³⁰⁰ F. SEVILLANO, *Mercaderes y navegantes*, pàg. 497.

³⁰¹ ACA, C, reg. 1258, fols. 71 v., 77 v.-78 v.

³⁰² ACA, C, reg. 1256, fols. 92 v.-93 v., 95 r.-96 v., 100 v., 124 r.-v. Al mateix arxiu es conserven dos llibres de comptes de Lottino di ser Piero Pachanucci de 1364-78 i 1377-78: RP., *Batllia general ciutadana* 11, vols. 87 i 88 que són el tema de la tesi de llicenciatura de la Sra. Rosa Colomines.

³⁰³ ACA, C, reg. 1260, fol. 66 r.

Finalment, a l'abril de 1377, el rei es decidí a empresonar els florentins que es trobaven en els seus regnes i a segrestar llurs béns, complint així les peticions del Papa. Més o menys un any estigueren empresonats alguns d'ells, bé que no tots, perquè altres obtingueren, com hem dit, guiatges especials. L'ordre de deslliurar-los no fou donada fins a l'abril de l'any següent 1378; per deixar-los en llibertat el rei Pere es basà en el fet que, privats de llurs béns i estrangers com eren, es morien de gana a la presó i havien de viure-hi de caritat. Foren anulades les fiances que havien hagut de dipositar i quedaren lliures de circular pels regnes catalano-aragonesos i de marxar-ne³⁰⁴.

A finals de segle, passat aquest moment enutjós de persecució, els florentins acudiren en gran nombre a terres catalanes. Vers 1386-1387 un tal Michele de Lischia estava establert a Barcelona, on fins i tot comprà casa³⁰⁵. Cap als volts de 1393-1394 trobem instal·lats a Barcelona, Filippo di Lorino, Bartolomeo alias Nigro, Rossello Soldani, Antonio di Filippo, aquest a Mallorca³⁰⁶, a més la companyia de Francesco di Marco de Prato, amb Luca del Sera i Andrea di Bonanno; Stoldo di Lorenzo, Goro i Simone di Stagio, Filippo di Filippi, Riccardo de Lamberti, Simone di Jacopo i Guido di Marco³⁰⁷.

Durant el regnat de Martí l'Humà les companyies florentines s'instal·laren cada vegada més nombroses a terres catalanes. El 1399 les d'implantació més antiga s'inquietaren per l'arribada de tant connacionals i competidors. Mlle. Carrère creu que potser aquesta influència de florentins fou la que determinà que l'estament mercantil català es posés en guàrdia i fes adoptar la decisió de l'expulsió dels italians al parlament de Tortosa de 1400-1401³⁰⁸.

Les companyies florentines més fortes són efectivament representades als països catalans en aquest moment: dues companyies dels Alberti; la companyia del Banco-del Nigro, la Datini, la de Cosmo Federighi, la de Guccio di Mura-Giovanni di Bontempi; la de Filippo di Lorino, la Mannelli, la Pazzi, la Piaciti-Biliotti, Frosino di ser Giovanni, la de Filippozzo i Bonacorso Soldani, i la Soldani-«Alessandri», la Stagio, la d'Andrea de Tieri, centralitzada a Avinyó però amb factors a Barcelona, la de Pietro i després Tommaso Tacchini de Perpinyà, el corredor d'orella florentí naturalitzat barceloní Leonardo Sassetti, etc.³⁰⁹.

³⁰⁴ ACA, C, reg. 1262, fol. 55 r.-v.

³⁰⁵ AHPB, Ponç Amorós, man. 1, fols. 29 r., 35 r., 82 v., 87 v.; «Primum capibrevium», fols. 144 r.-148 v., 150 v.-152 r., 153 r.-v., 155 v.-156 r., 171 r.-175 r.

³⁰⁶ AHCB, Clavaria, 17, fols. 190 v., 195 v. (són canvis pagats pel municipi barceloní el 1393).

³⁰⁷ ACA, C, reg. 1907, fols. 137 v.-138 r.; reg. 1908, fols. 30 r.-31 r. La companyia Datini s'establí precisament aquest any a Catalunya i a València com a filial de la companyia de Gènova: F. MELIS, *Aspetti della vita economica medievale (Studi nell'Archivio Datini di Prato)*, Siena, 1962.

³⁰⁸ C. CARRÈRE, *Barcelone*, pàg. 583.

³⁰⁹ Resulta impossible en l'espai de què disposem indicar les fonts en què basem aquesta llista. La major part d'aquests mercaders i d'aquestes companyies es troben documentats a C. CARRÈRE, *Barcelone*, i a M. DEL TREPPO, *I mercanti Catalani*. Hom pot trobar també notícies a F. MELIS, *Aspetti* i del mateix autor *Documenti per la Storia Economica dei secoli XIII-XVI*, Florència, 1972. Per llur activitat a València cf. L. PILES ROS, *Actividad y problemas comerciales de Valencia en el Cuatrocientos*, a «VI Congreso de Historia de la Corona de Aragón», cit., pàg. 411-431, i R. ARROYO ILERA, *El comercio valenciano de exportación con Italia y Berbería a finales del siglo XV*, a «VIII Congreso de Historia de la Corona de Aragón», II, vol. III, València, 1973, pàg. 255-289. També a M. T. FERRER, *I mercanti italiani, i intorno all'assicurazione sulla persona di Filippozzo Soldani*.

Ja ens hem referit a l'apartat sobre l'estatut dels italians a les dificultats que els florentins hagueren d'afrontar a mitjan segle xv, i que desembocaren en llur expulsió el 1447 i el 1451 en moments de guerra oberta entre Florència i Alfons el Magnànim a Itàlia. L'expulsió fou un cop molt fort per a Florència, ja que les activitats dels florentins a les places catalanes de Barcelona, València, Perpinyà, Mallorca i Tortosa i a les de Nàpols i Sicília eren importantíssimes per a l'economia del comú, les autoritats del qual es preocuparen seriosament ara pels seus comerciants i pressionaren, sense èxit, prop del rei perquè no fossin expulsats.

Les autoritats barcelonines, que eren ara els honrats, és a dir, el partit de la Biga, conservador i lliurecanvista, intervingueren, igualment sense èxit, perquè almenys els florentins naturalitzats i els que residien a Barcelona des de feia molt de temps i hi tenien llur muller no fossin expulsats.

Com ja hem dit, però, el rei no cedí, convençut que els florentins perjudicaven l'economia catalana.

La mesura desorganitzà durant una temporada els pagaments internacionals a Barcelona, on foren protestades les lletres de les companyies florentines d'altres llocs d'Europa.

Entre la segona dècada del segle xiv i l'expulsió, els florentins foren tant o més nombrosos a les terres catalanes que no ho havien estat abans. Les companyies més importants continuaven estant-hi representades i a les que hem mencionat i que eren presents en el trànsit de segle cal afegir ara les dels Medici, Salviati-Venturi, Tosinchi, Frescobaldi, Strozzi, Davanzati, etc.³¹⁰

La colònia florentina a terres catalanes estava formada especialment per mercaders, algun corredor d'orella i també, com en el cas de Gènova, per alguns teixidors de velluts i sedes, especialitats que hom implantà a Barcelona a mitjan segle xv. Entre 1455 i 1460 n'hi havia dos a Barcelona, a més d'altres dos de Lucca³¹¹.

Quines eren les activitats dels mercaders florentins a terres catalanes? En primer lloc la compra de llana a Tortosa (on baixava per l'Ebre des d'Aragó), al Maestrat, a les Illes, especialment a Menorca; a més exportaven també cap a Florència cuirs i productes barbarescos dels que eren emmagatzemats a Mallorca.

Els florentins importaven draps de luxe i sedes de gran preu fabricats a llur terra.

Amb la constitució «Havents a cor» de 1422 hom hagué de frenar, però, aquestes importacions i les de robes flamenques de gran preu, importació en què també intervenien els florentins al costat dels catalans, perquè desequilibraven la balança comercial i posaven en dificultats la bona marxa econòmica del país.

Els florentins es dedicaren a més a tota mena d'operacions financeres: assegurances, canvis, banca, etc.³¹².

³¹⁰ M. DEL TREPPO, *I mercanti Catalani*, pàgs. 310-337.

³¹¹ C. CARRÈRE, *Barcelone*, pàg. 930.

³¹² *Ibidem.*, pàgs. 583-589; M. DEL TREPPO, *I mercanti Catalani*, pàgs. 272-273, 283-285, 288-289.

Les altres ciutats toscanes menors, Lucca i Siena, també enviaren mercaders a terres catalanes. De Lucca era el primer mercader toscà que veiem en relació amb Mallorca, segons hem dit, el 1248. En els anys de traspàs del segle XIV al XV els mercaders luquesos no són molts, però són representatius.

Entre 1395 i 1399 hi ha a Barcelona Gregorio Trenta, que importa draps d'or i de seda³¹³ i que suposem devia ésser familiar de Galvano i Silvestro Trenta, mercaders luquesos també, residents a París³¹⁴.

Hi ha també els Accetanti, Jacopo i Pietro, fills de Michele. El 1410, Jacopo formava societat amb Michele «de les Velles», llombard aveïnat a València³¹⁵. En el segle XV, els Accetanti es naturalitzaren ciutadans de Barcelona i es convertiren en una família barcelonina molt destacada que havia d'ocupar llocs importants no solament a la ciutat, sinó també a l'estat. Llur nom varià fins adaptar-se a la fonètica catalana, de l'original Accetanti passà a Exetanti, Xetanti i finalment Setantí³¹⁶.

Altres luquesos presents a terres catalanes són Gerardo Cataneo, Stefano «de Podio», Nicolò Gregorio, «Chello Martini», Nerio «Don Bellengui» i Gian Jacopo Rapondi, que per cert, acusat del crim de sodomia, fou empresonat pel veguer de Barcelona el 1405 i es penjà a la presó³¹⁷.

Els mercaders de Siena freqüenten poc, en canvi, les nostres terres. Només tenim notícia de «Turino di Mateo»³¹⁸.

V. ELS LLOMBARDS I PIEMONTESES

Segons les nostres notícies, els mercaders llombards començaren a freqüentar les nostres terres a mitjan segle XIII; en tot cas, però, l'estudi dels primers contactes, tant amb els llombards, com amb altres italians, està encara per fer. Ens hem de limitar, doncs, a dir que els llombards devien ésser presents a terres catalanes, ja que foren compresos pel rei Jaume I entre aquells que havien d'ésser expulsats de Barcelona³¹⁹.

A Mallorca consta la presència de placentins a començaments del segle XIV, concretament la societat de Oberto Mustida i Auric que tingueren una qüestió entre ells el 1320³²⁰. El 1328 els placentins foren expulsats de Mallorca junt amb els luquesos, florentins i senesos; després d'aquesta data no tenim més notícies de placentins ni a Mallorca ni a les terres catalanes penin-

³¹³ AHPB, Bernat Nadal, quart llibre de 1395-1396, fols. 111 r.-114 r., 182 r.-184 v.; Tomàs de Bellmunt, man. 2, fol. 11 v.-12 r.

³¹⁴ Sobre els Trenta cf. L. MIROT, *Galvano Trenta et les joyaux de la Couronne*, «Bibliothèque de l'Ecole des Chartes», CI (1940), pàgs. 116-156.

³¹⁵ AHPB, Tomàs de Bellmunt, man. 2, fols. 47 v., 76 v., 89 v.; ACA, C, reg. 2153, fol. 2; reg. 2197, fols. 216 v.-219 v., publ. a M. T. FERRER, *Mercanti italiani*, pàg. 38; reg. 2208, fols. 84 v.-85 r. Cf. també C. CARRÈRE, *Barcelone*, pàgs. 145, 156, 157, 166, 169, 170, 489, 840, etc.

³¹⁶ C. CORTÈS, *Els Setantí*, Barcelona, 1973.

³¹⁷ ACA, C, reg. 2201, fols. 111 v.-113 r., reg. 1908, fols. 168 v.-169 r., 175 v.-176 v.; reg. 2235, fol. 88 r.

³¹⁸ AHPB, Tomàs de Bellmunt, man. 2, fol. 14 v.; B. Nadal, man. 1 de 1403, fol. 29 v.

³¹⁹ Cf. més amunt a l'apartat I.

³²⁰ Cf. F. SEVILLANO, *Mercaderes y navegantes*, pàg. 496.

sulars fins que el 1366 el rei Pere, a prec del rei Enric II de Castella, concedí als placentins domiciliats a Sevilla i altres llocs de Castella, i en particular a Ruggero Seta, que poguessin venir a comerciar als seus regnes sense poder ésser marcats ni penyorats, fins i tot en cas d'estat de guerra entre les respectives nacions. El 1378 un grup de placentins residents a Castella, confiant en aquest guiatge, portà queviures a Mallorca, però els foren embargats. L'ur protesta fou atesa pel rei que ordenà la restitució de les mercaderies o del seu valor. Els mercaders eren Lorenzo «Branchifortis», Lorenzo «de Gregoris», Rafaele «Palesireli», Francesco «de Florençola» i Nicolò «Butini»³²¹.

Sota la protecció dels guiatges reials, els llombards, com els florentins, tornaren a freqüentar les nostres terres en la segona meitat del segle XIV. Vers la fi del segle els més nombrosos eren els d'Alessandria que, bé que piemontesos, en realitat eren considerats com a llombards i més encara des que en el 1395 passaren a dependre del comte de Virtù. Hem trobat nombrosos guiatges o altres documents reials que fan referència a mercaders d'Alessandria, però no solen indicar més que rarament el lloc on negociaven, Barcelona, València o Mallorca. Els noms que ens proporcionen són els de «Andriolo» da Alessandria, alias «Raimondo Maso» (1390)³²², Jacomino i Antonio «Armis» (1394) residenciats a Mallorca, Corrale i Lancellotto «del Pou» (1394), Giovanni di «Scortillo» (1395), Bertrando Guirindel (1400)³²³. A València residien amb tota seguretat, puix que el Dr. Piles Ros ha trobat llurs aveïnaments, Francesco de Gens (1395), Guglielmo Rana (1413), Gabriel Rana (1432) i Valentino Rana (1439), que no era mercader sinó paraire³²⁴.

A Barcelona tenim millor documentats els germans Agostino i Pietro Gambarino que traficaven amb llanes i amb blat. Agostino tenia a més quatre setzenes en la nau tinglada de Pere Marquet. Residien a Barcelona en una travessia del carrer Gimnàs al carrer d'en Jaupí, amb el mercader genovès Cristoforo «Sacho» i també els llombards Guglielmo i Paulino Tanso³²⁵.

Entre 1398 i 1399 hagueren de fer front a una acusació judicial, detenció i incautació dels béns perquè foren acusats d'haver mort el mercader genovès Antonio Xabba o Sabba³²⁶.

El 1400 apareix un altre Gambarino, Giovanni, i el 1408 encara un altre Biagio, que no saben si eren parents dels anteriors³²⁷.

³²¹ ACA, C, reg. 1262, fol. 178 r.-v.

³²² ACA, C, reg. 1844, fol. 159 v.

³²³ Cf. els guiatges que vam publicar a M. T. FERRER I MALLOL, *Un alessandrino nel regno d'Aragona nel 1400*, «Revista di Storia, Arte e Archeologia per le province di Alessandria e Asti», LXXII (1963), pàgs. 205-209, i a *Mercanti italiani*, cit., pàgs. 5-44.

³²⁴ L. PILES, *Actividad y problemas comerciales de Valencia*, pàgs. 424, 419, 420. Hom pot seguir una mica el que trameten per via marítima a R. ARROYO ILERA, *El comercio valenciano de exportación*, pàgs. 273-289, bé que l'autor havia d'haver advertit que la font que utilitza és la de llicències d'exportació de coses vedades, altrament no es comprèn que tothom es dediqui a exportar pans de pega, seu, objectes de metall, eines d'oficis, estany, etc., exclusivament.

³²⁵ AHPB, Tomàs de Bellmunt, man. 2, fols. 4 v., 7 r., 28 v., 55 v., 62 r.-v., 69 v., 70 r., 74 v., 76 r., 93 r.-v., 98 v.; llibre de 1399, fols. 36 v.-37 r., 39 v.-40 r.; man. 3, fols. 16 r., 66 v., 73 v.-74 r.; ACA, C, reg. 2168, fols. 35 v.-36 r.

³²⁶ ACA, C, reg. 2229, fols. 90 v.-91 r., 115 v.-116 r.; reg. 2230, fols. 146 r., 162 r., 163 v.-164 r.; reg. 2120, fols. 107 v.-108 r.

³²⁷ AHPB, Tomàs de Bellmunt, man. 3, fol. 79 v.; ACA, C, reg. 2205, fols. 151 v., 152 v.

També comerciava entre 1399 i 1405, almenys, a Barcelona la societat dels germans Luchino, Giovanni i Gregorio Squarciafico, bé que, segons que sembla, només Giovanni i Gregorio residien a Barcelona. Cal no confondre els Squarciafico d'Alessandria amb els Squarciafico genovesos, probablement ambdues branques de la mateixa família però naturalitzats aquests darrers a Gènova, com molts llombards. Estaven en relació amb el port de Gènova on el 1399 Giovanni envià anxova, que féu assegurar per la companyia Datini, i també amb napolitans que traficaven amb vi³²⁸.

Tenim documentats també uns mercaders de Pavia, Jacopo Sacho i els seus fills Umberto i Pietro (1403)³²⁹, alguns de Milà, com Jacopo i «Franciscoli» Morigia, Pietro dei Limoni (1399-1410)³³⁰ i molts d'altres a València, Giorgio «d'Alza» (1427), Giovanni Andrea (1434), Donato Buscha (1440), Marcello «de Sor» (1452), etc., aveïnats a València³³¹, un de Cantú, Guglielmo Tanso, que apareix molt lligat al genovès Pietro Palomar³³², etc.

D'altres mercaders no tenim constància del lloc d'origen, només que són llombards, per exemple, Antonio «Ylia», Pietro de «Surlis», Francesco «Durtus», Bartolomeo Benso, etc., documentats entre 1399 i 1406³³.

En la primera meitat del segle xv, els llombards continuaren essent nombrosos a Barcelona. Cap a mitjan segle Mlle. Carrère ha trobat notícies de l'actuació a Barcelona de la societat dels Borromei, de Taddeo Vismala, Giovanni Dambusti, Francesco di Pozzobonello, Giovanni Michele, Jacopo di Pisauro, Giovanni di Grossis, Luigi Morigiani, Richo de Molteno, Leonardo di Binasco, Stefano da Castelnuovo, Jacopo i Asberto Litta, tots de Milà, Geronimo Griffio, etc.³³⁴.

També a València devien ésser nombrosos; vers 1424 s'animaren a erigir una capella dedicada a la Mare de Deu dels Angels i a Sant Ambròs en el convent de Franciscans³³⁵, que no sabem si arribà a acabar-se.

Onze anys després, però, les perspectives no eren tan bones per als llombards; les guerres d'Alfons el Magnànim amb Milà els obligaren alguna vegada a abandonar les terres catalanes. El 1435, almenys, els foren revocats els salconduits³³⁶. No sabem, en canvi, si les expulsions dels florentins de 1447 i 1451 s'estengueren també als llombards, llurs aliats en la guerra contra Alfons el Magnànim.

El 1416, regnant ja Joan II, el duc de Milà Francesco I Sforza, es queixà

³²⁸ Sobre els Squarciafico cf. M. T. FERRER, *Mercanti*, pàgs. 18-21, i AHPB, T. de Bellmunt, man. 2, fols. 2 r., 15 r., 28 v.-29 r., 85 r.-86 r.; man. 3, fols. 10 v., 23 v., 55 r., 61 r., 84 v., 95 r.

³²⁹ M. T. FERRER, *Mercanti italiani*, pàg. 39.

³³⁰ ACA, C, reg. 2208, fols 145 r.-147 v., i AHPB, T. de Bellmunt, man. 2, fol. 60 v.

³³¹ L. PILES, *Actividad y problemas comerciales de Valencia*, pàgs. 419-421.

³³² ACA, C, reg. 1909, fol. 182 r.-v. (1395); AHPB, T. de Bellmunt, man. 2, fols. 55 v., 60 v., 80 v., 83 r., 98 r.; man. 3 fol. 40 v., etc.

³³³ ACA, C, reg. 2243, fol. 2, reg. 2202, fol 180 r.-v.; reg. 2206, fols. 61 r.-63 r.; AHPB, T. de Bellmunt, man. 2, fol 87 v.; M. T. FERRER, *Mercanti italiani*, pàg. 38.

³³⁴ C. CARRÈRE, *Barcelone*, pàgs. 598-599.

³³⁵ L. PILES, *Actividad y problemas comerciales de Valencia*, pàg. 423, i *Estudio sobre el Bayle general*, doc. 77.

³³⁶ J. F. CABESTANY, *Repertorio de cartas reales*, doc. 558.

als consellers barcelonins perquè les immunitats dels mercaders de Milà no eren respectades³³⁷; no sabem de quines immunitats es tracta, potser de la llibertat comercial decidida a la pau de Lodi, però la carta ens indica almenys que els llombards que negociaven a Barcelona eren prou nombrosos altra vegada perquè el duc s'interessés per ells.

Pel que respecta a les activitats comercials desenvolupades pels llombards, no hi ha gaire documentació que ens en informi, ja que no anaven gaire al notari sinó era per procuracions. Cal suposar, però, que portaven directament tot allò que abans havia arribat a Catalunya mitjançant els genovesos: el pastell llombard, la merceria de Milà, els fustanys, i que exportaven la llana i la grana que abans havien comprat a Gènova, dipositada allí per catalans o genovesos³³⁸.

Al Piemont, Asti, deixant de banda Alessandria, que hem considerat com a Llombardia, és la ciutat més representada a terres catalanes; en quantitat hi és molt menys representada que Alessandria, però en qualitat ho és molt més; pensem en el famós Luchino Scarampi, mercader d'Asti, naturalitzat genovès primer i barceloní després.

El que fa de Luchino Scarampi un cas extraordinari i ple d'interès no són les seves activitats comercials, ni tan sols les seves intenses relacions amb els reis —tants d'altres n'hi havia que els venien robes precioses i joiells!— sinó la seva inserció dins el cercle econòmic i polític que controlà tots els fils del poder des dels consells del rei Joan I i de la reina Violant. Al llarg d'aquest regnat, veiem Lucchino Scarampi formar part de moltíssimes ambaixades reials, especialment al Papa, prestar enormes sumes de diners als reis, per a la dot de la infanta Violant, per a la guerra de Sardenya, per a depeses de luxe, etcètera, i, com a garantia, fer-se entregar rendes reiales que li permeten, de fet, de controlar en bona part les finances de la Corona, i, finalment, participar, o almenys així ho pretengueren els seus enemics, en un afer molt greu: el de contractar tropes mercenàries per fer una ràzzia a Catalunya a fi de permetre al seu cercle de controlar encara més la situació política. La conseqüència d'aquesta actuació fou la inclusió de Lucchino Scarampi entre els encartats en el procés que, immediatament després de la mort de Joan I, s'obrí contra els que havien estat els seus consellers³³⁹.

VI. ELS VENECIANS

La colònia veneciana fou molt menys nombrosa a terres catalanes que les d'altres ciutats i regions d'Itàlia.

Les primeres notícies que tenim per ara de contactes regulars són tardanes, dels primers anys del segle XIV, i són més que res referides al pas de les galeres venecianes que anaven cap a Flandes.

³³⁷ *Ibidem.*, doc. 1215.

³³⁸ C. CARRERE, *Barcelona*, pàgs. 599-600.

³³⁹ M. T. FERRER i MALLOL, *Un mercader italià a la cort dels reis catalans: Lucchino Scarampi*, inèdit, i G. PISTARINO, *Lucchino Scarampi tra Genova e Barcellona per la pace del 1386*, «Medioevo, Saggi e Rassegne», 1, (1975), pàgs. 33-47.

La notícia més antiga que hem recollit està relacionada amb les sentències pronunciades el 1309 pel papa Climent V contra els venecians, a causa de la guerra de Ferrara. Com és sabut el papa pronuncià l'entredit contra la ciutat, excomunicà i deposà els seus governants, prohibí tot contacte comercial amb els venecians, els donà com esclaus i finalment concedí croada contra ells amb les mateixes indulgències que si fos contra infidels. El mateix 1309, el papa envià una còpia de la butlla contra Venècia a Jaume II i li escriví més tard, el 21 de juny, demanant-li que empresonés tots els venecians que es trobessin als seus regnes i confiscés llurs béns i més endavant encara que no els admetés als ports dels seus regnes. Jaume II, però, no obé el manament papal, al·legant, i això és el que més ens interessa, que els venecians comerciaven poc a les seves terres i que, per tant, no els perjudicaria gaire si posava en execució les sentències papals, mentre que els seus súbdits, que sí que comerciaven a Venècia, en sortirien malparats. No podia adoptar cap mesura, a més, sense advertir aquests darrers perquè marxessin de Venècia. Més endavant, quan, forçat per les circumstàncies, comunicà al dux Giovanni Soranzo que hauria de prendre mesures contra els venecians, aquest li respongué, pel setembre de 1312, que estava ja en tractes amb la Santa Seu per obtenir el perdó, però que si de tota manera volia prendre mesures contra els venecians que els donés temps per marxar de les seves terres. Tot, dintre la més estricta cortesia. No calgué, però, arribar a aquests extrems: el 1313 els venecians foren absolts pel papa, que autoritzà llur readmissió a totes les nacions cristianes³⁴⁰.

Després d'aquesta data restem sense notícies dels venecians a les costes catalanes peninsulars fins a finals del segle XIV.

Les mudes venecianes de Flandes mantingueren durant aquest temps un contacte regular amb terres catalanes. Està ben documentada l'escala de la muda a Mallorca des del primer quart de segle. El 1324 hi tocaren vint-i-vuit galeres venecianes, onze d'elles el 28 de maig y altres onze el 17 d'octubre; es tracta, sens dubte, de la muda d'anada i la de tornada. El 1330 hi tocaren només vuit vaixells venecians, sense que tinguem més detalls. En canvi, el 1332 tocaren a Mallorca quaranta-quatre vaixells venecians entre els que es comptaven les vuit galeres de la muda d'anada i les vuit de la tornada de Flandes³⁴¹. Bé que les notícies no són seguides, sabem que hi continuaven tocant cada any. Per l'octubre de 1390 la reina Violant demanava al governador de Mallorca que quan passessin les galeres venecianes de Flandes

³⁴⁰ V. SALAVERTE, *Notas sobre la política italiana de Clemente V y sus repercusiones en Aragón* «Miscellanea in onore di Roberto Cessi», I, Roma, 1958, pàgs. 255-298. M. T. FERRER I MALLOL, *Mercenaris catalans a Ferrara (1307-1317)*, «Anuario de Estudios Medievales», 2 (1965), pàgs. 181 i 191. M. I. SIMÓ *Un conflicto entre Ponce Hugo IV, conde de Ampurias, y los venecianos*, «Historia. Instituciones. Documentos», 4 (1977), pàgs. 583-596.

³⁴¹ M. DURLIAT-J. PONS MARQUÈS, *Recerques sobre el moviment del port de Mallorca*, pàgs. 350 i 351, F. SEVILLANO COLON, *De Venecia a Flandes (Via Mallorca y Portugal, siglo XIV)*, «Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana», XXXIII (1968 [1969]), pàgs. 7 i 9-10 de la separata i *Mercaderes y Navegantes mallorquines*, pp. 496-497. Sobre la navegació veneciana en direcció a Flandes cf. R. CESSI, *Le relazioni commerciali fra Venezia e la Fiandra nel secolo XIV*, a *Politica ed economia di Venezia nel Trecento*, Roma, 1952, pàgs. 71-72.

carregades de robes d'Anglaterra li'n comprés algunes peces³⁴². Pel març de 1392, en canvi, el rei Joan demanava al mateix governador que quan passessin les galeres venecianes cap a Flandes els demanés noves de l'estol de l'infant Martí, ja que, havent passat les dites galeres per Sicília i Sardenya, en podrien donar³⁴³. Més endavant consta que a més de la de Mallorca, o potser en lloc de la de Mallorca, la muda utilitzà altres escales: així, per exemple, la d'Alacant, la de Palamós, la de Cotlliure³⁴⁴.

Més que els venecians de pas ens interessien, però, els venecians residents. A Mallorca, ja el 1326, s'hi havia instal·lat una societat veneciana de la qual no coneixem més detalls. El 1331 hi ha notícies de la societat «Cassa Leonis», el 1336 de la «Catocho», representada pel factor Marino Trevisani, i també ens consta la presència d'un tal Pietro «Vanerii» (Venier?)³⁴⁵. Molt més tard, el 1377, trobem residenciada també a Mallorca la societat de Marino Scalrado³⁴⁶. En el darrer decenni del segle XIV hi viu el mercader Bernardo «Bo», que actuava com a síndic de Venècia per a resoldre diferents afers comercials pendents entre la Corona catalano-aragonesa i la república adriàtica, marques, etc. Pels seus mèrits Joan I li concedí el títol de familiar i domèstic seu³⁴⁷. Abans de 1399 traslladà la seva residència a València on els venecians acudien, sembla, en major nombre³⁴⁸. És possible que també residissin a Mallorca Domenico i Giusto Contarini, puix que el 1403 tenien un plet a l'illa amb mercaders mallorquins sobre un carregament d'alum³⁴⁹.

A Barcelona tenim notícia d'un venecià que hi residia el 1391 «Ramon Jover», naturalitzat barceloní³⁵⁰, i d'un altre, Giordano Piccioli, que hi vivia el 1416³⁵¹, però és molt possible que també trafiqués a Barcelona Jacopo Dandolo, a qui el rei concedí guiatge el 1404 i ho comunicà seguidament als consellers de Barcelona³⁵².

A València, a més del ja citat Bernardo «Bo», que s'hi havia instal·lat abans de 1399, hi residia també Francesco Serraner, que havia rebut la ciutadania de València i a més el títol de familiar i domèstic reial. Malgrat aquests títols, el 1400 fou expulsat de la ciutadania en virtut del privilegi d'Alfons el Benigne d'expulsió dels italians. Ja ens hem referit al fet en l'apartat sobre l'estatut dels italians en general³⁵³. També devia residir a València Andrea Corrarò, que el 1398 mantenia un plet amb el mercader valencià

³⁴² ACA, C, reg. 2056, fol. 25 v.

³⁴³ ACA, C, reg. fol. 60 v.

³⁴⁴ ACA, C, reg. 2216, fol. 1 r.; reg. 2235, fol. 126 v.-127 r.; reg. 2201, fols 89 v.-90 r.; reg. 2141, fols. 71 v.-72 r.

³⁴⁵ Cf. nota 341.

³⁴⁶ ACA, C, reg. 1259, fol. 131 v.

³⁴⁷ ACA, C, reg. 1993, fol. 65 r.-66 r.; 69 r.-v.; reg. 1901, fol. 194 r.-v.; reg. 1996, fols. 112 v.-113 v., 120 v.-121 v.; reg. 2001, fols. 48 r.-49 v., AHPB, Pere Vives, man. de 1391-1392, fols. 86 v.-89 v.

³⁴⁸ AHPB, Tomàs de Bellmunt, man. 2, fol. 55 r.; ACA, C, reg. 2193, fol. 202 v.-203 r. (legitimació pel rei d'un fill, Luca, i d'una filla, Angelina, tinguts de dues dones solteres).

³⁴⁹ ACA, C, reg. 2266, fols. 165 v.-166 r.

³⁵⁰ AHPB, Pere Vives, man. de 1391-1392, fols. 86 v.-89 v.

³⁵¹ ACA, C, reg. 2452, fol. 20 r.

³⁵² ACA, C, reg. 2199, fols. 157 r.-159 r.; reg. 2139, fols. 181 v.-182 r.; reg. 2268, fol. 79 r., Cartes reials de Martí I, n.º 639.

³⁵³ ACA, C, reg. 2191, fol. 84 r. i cartes reials de Martí I, caixa 2, n.º 286.

Bernat Ferrer i amb el genovès Luchino Salvago³⁵⁴. Es possible que residís a València també «Moret Bargadini», que obtingué un guiatge reial a València, però no en tenim cap prova, només que era més fàcil que els guiatges fossin demanats quan el rei era present a una determinada ciutat, on era l'interessat³⁵⁵. Més tard Ieronimo d'Andria s'hi aveïnà el 1429³⁵⁶.

Gràcies a un «comte dels mercaders venecians de totes les robes de entrades e exides del any MCCCCXL», estudiat pel Prof. A. Santamaria, sabem els noms dels mercaders venecians que residien a València l'any esmentat i a més el que pagà cada un d'ells per drets d'importació i d'exportació. Els mercaders eren Benedetto «Suranco» (Soranzo?), Leonardo «Suranco», Bartolomeo Vulturelli, Giovanni Palmieri i Nicolò «Vener».

Aquests mercaders havien exportat llana, gra, alum, arròs, fruites seques, terrissa i draps ordinaris. Les exportacions de llana representaven, però, el 80 % del volum total. Havien importat robes de luxe, velluts, draps d'or, brocats, etc., cotó i canem, espècies, pastell i roja i plom.

De l'estudi dels impostos pagats, l'autor conclou que les exportacions superaven netament en valor les importacions i que, per tant, la balança comercial era favorable als catalans. Aquesta opinió coincideix amb la de Mlle. Carrère, que també creu que el comerç amb Venècia era favorable als catalans, al revés del que passava amb els florentins³⁵⁷.

Les relacions entre catalans i venecians foren generalment bones. No hi ha constància que hom hagués aplicat contra els venecians el decret d'expulsió contra els italians fins a la crisi anti-italiana dels volts del 1400; el primer cas que coneixem és el de Francesco Serraner, que hem comentat abans.

Hi hagué, això sí, qüestions de captures marítimes. El 1362, per exemple, els venecians presentaren una llarguíssima llista de danys soferts a mans dels catalans pels quals demanaven indemnització³⁵⁸. També els catalans resultaren perjudicats pels venecians i els foren concedides algunes marques. El temor, però, que aquestes marques poguessin fer desviar la ruta de la muda de Flandes i d'altres vaixells venecians, deixant de banda els ports catalans, inclinà les autoritats catalanes a la conciliació.

L'1 de juliol de 1383, per exemple, l'infant Joan sobresegué les marques contra Venècia durant un any³⁵⁹. Ja rei, el 1387, concedí guiatge a les galeres venecianes que cada any anaven i venien de Flandes durant deu dies a partir del dia que entressin a port tant a l'anada com a la tornada, amb immunitat durant aquests dies respecte a les marques³⁶⁰.

³⁵⁴ ACA, C, reg. 2121, fol. 1 r.

³⁵⁵ ACA, C, reg. 2204, fols. 48 v.-49 v.

³⁵⁶ L. PILES ROS, *Actividades y problemas de Valencia en el Cuatrocientos*, pàg. 420.

³⁵⁷ A. SANTAMARIA ARÁNDEZ, *Aportación al estudio de la economía de Valencia durante el siglo XV*, València, 1966, pàgs. 144-145; C. CARRÈRE, *Barcelone*, pàgs. 600-609.

³⁵⁸ L. D'ARIENZO, *Carte reali diplomatiche di Pietro IV il Ceremonioso, re d'Aragona, riguardanti l'Italia*, Codoin, XLV, doc. 711.

³⁵⁹ ACA, C, reg. 1779, fol. 15 v.

³⁶⁰ ACA, C, reg. 1990, fol. 9 r., publ. i comentat per M. BLASON BERTON, *Un privilegio di Giovanni I d'Aragona in favore delle galee veneziane dirette in Flandra (1387)*, «Atti dell'Istituto Veneto di Scienze Lettere ed Arti», CXXV (1966-67), Classe di scienze morali, lettere ed arti, pàgs. 389-396.

Un nou sobreseïment de marques fou concedit el 1390 i consta que el 1391 Venècia havia enviat un ambaixador per negociar aquest afer ³⁶¹.

Solucionada de moment, segons que sembla, la qüestió de les marques sorgí un altre punt de fricció: el govern venecià disposà que ningú pogués treure mercaderies de Venècia sinó amb naus venecianes; com que la mesura perjudicava greument els catalans, que visitaven sovint el port de l'Adriàtic amb llurs pròpies naus, el rei Martí s'afanyà a dictar una mesura igual contra els venecians. Tot plegat provocà un incident a València, on, seguidament de la crida, una nau veneciana s'afanyà a marxar amb el carregament que tenia i en represàlia els venecians allí residents, i llurs béns, foren arrestats ³⁶².

Més endavant sorgí la qüestió del dret dels italians. El rei era partidari de no fer-los-hi pagar, mentre que els estaments mercantils de Barcelona i València exigien el contrari. Triomfants aquests darrers el 1402, els venecians s'afanyaren a exigir un nou impost als catalans a Venècia. Arribada la notícia a Barcelona algú, no el rei, puix que demanava qui l'havia manada, féu una crida que els venecians serien tractats a la ciutat com els catalans a Venècia i que el que no hi estés d'acord que marxés de la ciutat. El rei s'esforçà en calmar els barcelonins tot demanant si el nou impost exigít a Venècia ho era només als catalans o bé era general per a tots els mercaders. Malgrat tot, els consellers de Barcelona exigiren un nou impost als venecians que el rei, per arreglar una mica les coses, demanà que fos estès a tots els estrangers ³⁶³.

També es registraren incidents pel pagament de les lleudes. Sembla que amb intencions de fugir d'algun impost les galeres venecianes anaven a descarregar a Eivissa, en comptes de fer-ho a Mallorca, amb la consegüent protesta d'aquesta illa ³⁶⁴. Hi hagué d'altres incidents per defraudació o per negativa de pagar les lleudes el 1406, el 1416 ³⁶⁵ y el 1445. En aquest darrer cas, que passà a València, les galeres venecianes amenaçaren fins i tot d'apedregar el lloctinent de l'algutzir de mar que anà a exigir el pagament de les lleudes de Mediona i de Cotlliure ³⁶⁶.

L'actitud dels venecians estava potser en relació amb l'afer dels impostos. D'una banda hi havia el dret dels italians sempre en discussió. D'altra banda hi havia un dret del 2 % establert sobre les mercaderies venecianes el 1434, ignorem amb quin motiu, si per substituir el dret dels tres diners o per alguna marca. Té aquest darrer caràcter una lleuda o lou dels venecians que es cobrava el 1457 per disposició d'Alfons el Magnànim i que correspon

³⁶¹ ACA, C, reg. 1993, fol. 43 r.; reg. 1994, fols. 187 v.-188 r.

³⁶² ACA, C, reg. 2229, fols. 175 v. 176 r. C. CARRÈRE, *Barcelone*, pàg. 605, n. 1.

³⁶³ Cf. més amunt a l'apartat dedicat a l'estatut dels italians en general i ACA, C, reg. 2134, fols. 76 r.; reg. 2137, fols. 110 v.-111 r.; reg. 2136, fol. 143 r.-v., AHCB, Lletres reials originals, serie A., núm. 170.

³⁶⁴ ACA, C, reg. 2267, fols. 112 r.-v.; 141 r.-v.

³⁶⁵ ACA, C, reg. 2269, fols. 50 r.-v., 79 r.-v. i cartes reials d'Alfons el Magnànim, caixa 2, número 233.

³⁶⁶ C. CARRÈRE, *Barcelone*, pàg. 604.

a un altre dret de marques del 5 % que es cobrava sobre les mercaderies catalanes a Venècia des d'abans del 1459³⁶⁷.

Per acabar, donarem unes breus dades sobre els cònsols de Venècia, per força fragmentàries. Malgrat que el consolat de venecians remunta, segons que sembla, als inicis del segle XIV, almenys a Mallorca, les nostres notícies són escasses. Sembla que el procediment seguit per a la nominació era: l'elecció per part dels mercaders venecians del cònsol en la persona d'un mercader català, la confirmació, seguidament, de l'elegit pel dux de Venècia i finalment la confirmació pel monarca catalano-aragonès. Disposem d'alguns dels noms d'aquests cònsols a les diferents ciutats. A Eivissa fou nomenat el 1394 Pere Enturella i a Mallorca ho fou des de 1395 fins a la seva mort en el 1404 Antoni de Canyelles, a qui succeí Nicolau de Pacs que, al seu torn, ho era encara el 1413³⁶⁸. A Barcelona ho era el 1391 Berenguer Rovira i el 1396 Silvestre Ubach³⁶⁹. A València no tenim notícies de cònsols fins al 1490, llavors ho era Giovanni Baldi, un mercader venecià; no sabem si a València el cònsol sempre havia estat un venecià o bé si havia canviat el costum en aquests darrers anys³⁷⁰.

MARIA TERESA FERRER I MALLOL

Departament d'Estudis Medievals.

CSIC. Barcelona

³⁶⁷ C. CARRÈRE, *Barcelone*, pàg. 607, i J. F. CABESTANY FORT, *Repertorio de Cartas Reales conservadas en el Instituto Municipal de Historia (1269 a 1458)*, «Documentos y Estudios», XVI. Barcelona, 1966,

³⁶⁸ ACA, C, reg. 1997, fol. 45 v.; reg. 1999, fol. 59 r.; reg. 2267, fol. 151 r., R. PREDELLI, *I Libri commemoriali della Repubblica di Venezia*, Venècia, 1876-1896, pàgs. 366-367, i ACA, reg. 2416, fol. 76 r.-v. No hem pogut consultar R. PITZORNO, *I «consules» veneziani di Sardegna e di Maiorca*, «Nuovo Archivio Veneto», N. S. XI (1906).

³⁶⁹ AHPB, Pere Vives, man. de 1391-1392, fols. 86 v.-89 v. i ACA, C, reg. 2343, fol. 117 v.

³⁷⁰ L. PILES ROS, *Estudio sobre el bayle*, docs. 642 i 687.

ABREVIATURES USADES:

ACA = Arxiu de la Corona d'Aragó.

AHCB = Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

AHPB = Arxiu Històric de Protocols de Barcelona.

ARV = Arxiu del Regne de València.

C = Cancelleria.

cr = cartes reials.

Codoin = *Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*.

col. = columna.

man. = manual.

reg. = registre.

R. I. S. = *Rerum Italicarum Scriptores*.

RP = Reial Patrimoni.

INDEX

ELS ITALIANS A TERRES CATALANES (SEGLES XII-XV)

	<i>Pàgs.</i>
I. LA POLÍTICA CATALANA ENVERS ELS ITALIANS. LA BATALLA DEL PROTECCIONISME	394
1. <i>Els primers decrets d'expulsió dels italians</i>	394
2. <i>El moviment anti-italià durant el regnat de Martí l'Humà</i>	406
a) <i>El decret d'expulsió de 1401</i>	406
b) <i>El decret liberalitzador de 1402</i>	412
c) <i>La creació del dret dels italians</i>	419
3. <i>El moviment proteccionista després del decret liberalitzador de 1402.</i>	425
II. ELS GENOVESOS	428
III. ELS PISANS	448
IV. ELS FLORENTINS, LUQUESOS I SENESOS	453
V. ELS LLOMBARDS I PIEMONTESES	458
VI. ELS VENECIANS	461